

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLER ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**SADREDDİN KONEVİ'NİN EĞİTİM DÜŞÜNCESİNDE MÜNASEBET
KAVRAMI**

Yüksek Lisans Tezi

BÜŞRA MOLLA AHMETOĞLU

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLER ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**SADREDDİN KONEVİ'NİN EĞİTİM DÜŞÜNCESİNDE MÜNASEBET
KAVRAMI**

Yüksek Lisans Tezi

BÜŞRA MOLLA AHMETOĞLU

Danışman: Dr. Öğr. Üye. RAMAZAN GÜREL

İstanbul, 2018

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı: Büşra MOLLAAHMETOĞLU
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Anabilim Dalı
Program: Din Eğitimi Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üye. Ramazan GÜREL
Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans – Nisan 2018
Anahtar Kelimeler: Münasebet, Eğitim, Din Eğitimi, Sadreddin Konevî

ÖZET

SADREDDİN KONEVİ’NİN EĞİTİM DÜŞÜNCESİNDE

MÜNASEBET KAVRAMI

Yaratılıştan itibaren hakikati, mutlak gerçekliği arayan insanın kendi içinde yaratıcıya inanma isteği vardır. Bu istek insanın varoluşu sorgulamaya yöneltmiştir. İnsan inancı ve kendi isteği ile yaratıcı ile ilişki kurmaya çalışmıştır. Yaratıcı ile insan arasında karşılıklı bir döngü halinde oluşan bu ilişki, insanın fitratında bulunan biricik amacını ortaya çıkarmaktadır. Yaratıcıya inâbeli yaratılmış olan insan, özgür iradesi ile münasebet kurarak mutlak varlığa ulaşabileceği gerçek yakınlık kavrayışı içinde olmuştur.

Konevî’nin, düşüncelerinin merkezinde olan münasebet kavramı, diğer bir ifadeyle insanın Allah’a ulaşmayı, onun bilgisine sahip olmayı ifade etmektedir. Konevî’nin eğitim düşüncesinde Hakk’ın bilgisine ulaşmanın yolu insanın kendisini anlaması ve Allah ile arasındaki münasebet ile bilenebileceğini ifade etmektedir. Bu bilgi, Konevî’ye göre bilen ile bilenen arasında oluşan münasebet sayesinde olmuştur. İnsan, Allah ile kurduğu münasebet sayesinde yaşamına mana katmıştır.

Düşünürümüzün eğitim düşüncesinde münasebet kavramını daha iyi anlamak için onunla ilgili inâbe, irtibat ve müşahede kavramları açıklanmıştır. Çalışmamızda tasavvuf alanında kullanılan ve münasebet kavramı ile ilgili yardımcı kavram muhabbet, sadakat, kurb ve ülfet kavramları da incelenmiştir. Aynı zamanda münasebet düşüncesinin merkezinde olan varlık, bilgi ve insan görüşlerine değinilerek münasebet kavramına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, Konevî’nin münasebet kavramından hareketle eğitim düşüncelerini açıklamak esas alınmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname: Būşra MOLLAAHMETOĐLU
Field: Philosophy and Religion Major Discipline
Programme: Religion Discipline
Supervisor: Assistant Professor, Ph.D Ramazan Gūrel
Degree Awarded and Date: Master – April 2018
Keywords: Relations, Education, Religion Education, Sadreddin Konevî

ABSTRACT

THE CONCEPT OF RELATIONALITY IN SADREDDIN KONEVÎ EDUCATION THOUGHT

From Creation, the person who is looking for the truth and the absolute reality has the will to believe in the creator. This desire led people to question their existence. Man tried to relate to the creator with faith and self-interest. This relationship, formed in a reciprocal cycle between the Creator and the human, reveals the unique purpose of the human being. The creator-oriented creator has come to understand the true intimacy with which he can reach absolute existence by establishing relations with free will.

The concept of the connexion of Konevî, which is at the center of his thoughts, expresses in other words that man has access to God and has knowledge of it. In Konevî's thought of education, the way of reaching the knowledge of Hakk expresses that he can be understood by the meaning of himself and the relationship with Allah. According to Konevî, this information is due to the relationship between knowing and knowing. Man has given meaning to his life through the relationship he has established with God.

The concept of orientation, liaison and observation about it is explained in order to better understand the concept of relation in the educational thought of our thinking. The concepts of conversation, loyalty, kurb and ulfet, which are used in the field of mysticism and related to the concept of relationship, are also studied in our study. At the same time, it tried to clarify the concept of relation by referring to the existence, knowledge and human views which are at the center of thought. In this context, Konevî 's concept of relationship is based on explaining educational thoughts.

ÖNSÖZ

Bu çalışma 13. Asırda yaşayan Sadreddin Konevi'nin eğitim düşüncesinde münasebet kavramından hareketle kavramın Din Eğitimi alanında Allah-insan ilişkisine yer verilmişti. Sadreddin Konevi'nin, eğitim düşüncesi münasebet kavramı dışında düşüncelerimi olgunlaştırarak bana yeni bir ufuk oluşturmuştur. Kendi has anlamaları ve bilmeleri olan Konevi'nin, münasebet anlayışı düşünce ve duygu dünyamın sınırlılıklarının dışına çıkmaya sağlamıştır. Konevi'nin kavramı davranışları pratiğe dökülmesinde ve özünde kişinin kendini fark etmesi ve anlaması yönündeki düşünceleri hayat tecrübem oldu.

Sadreddin Konevi'yi çalışmamın şekillenmesine sağlayan beni bu süreçte destekleyen ve her seferinde başaracağıma inandıran tez danışmanım Dr. Öğr. Görevlisi Ramazan GÜREL hocamıza öncelikle teşekkür etmek istiyorum. Tezimi okuyan ve değerlendirerek bana tecrübelerini aktaran jüri üyelerim Doç. Dr. Ayşe Zişan FURAT ve Dr. Öğr. Görevlisi Emine KESKİNER hanımefendilere teşekkür etmeyi borç bilirim. Düşüncelerini ve desteklerini esirgemeyen bu süreçte bana olan güvenlerini dile getiren Prof. Dr. Yurdagül MEHMEDOĞLU'na, Dr. Nebiye KONUK'a ve Dr. adayı Servet YALÇINKAYA hocalarımıza da teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın en büyük destekçileri olan bana güven ve huzur hissi veren Aileme, beni destekleyen motive eden Kıbrıslı dostlarım Fatma YILMAZ, Ayşe ŞEKER ve tüm dostlarıma en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Büşra MOLLAAHMETOĞLU

Lefkoşa, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM SADREDDİN KONEVİ

1.1.KONEVİ'NİN HAYATI	13
1.2. KONEVİ'NİN ESERLERİ.....	15
1.3. KONEVİ'NİN DÜŞÜNCELERİNDEN ETKİLENDİĞİ ŞAHSİYETLER.....	20
1.4. EĞİTİMCİ KİŞİLİĞİ VE FELSEFESİ	23

İKİNCİ BÖLÜM MÜNASEBET KAVRAMI VE ONUNLA İLGİLİ DİĞER KAVRAMALAR

2.1 KONEVİ'NİN MÜNASEBET KAVRAMI.....	26
2.2. KONEVİ'NİN MÜNASEBET ANLAMINA YAKIN KULLANDIĞI DİĞER KAVRAMLAR.....	31
2.2.1. İRTİBAT.....	30
2.2.2. İNÂBE(YÖNELİM)	32
2.2.3. MÜŞAHEDE.....	34
2.3. KONEVİ'NİN TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE MÜNASEBET ANLAMINDA KULLANDIĞI KAVRAMLAR.....	35
2.3.1. MUHABBET-SADAKAT.....	35
2.3.2. KURB	37
2.3.3. ÜLFET	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SADREDDİN KONEVİ'NİN VARLIK BİLGİ VE İNSANA DAİR GÖRÜŞLERİ VE BU GÖRÜŞLERİN MÜNASEBET ANLAYIŞI İLE İLİŞKİSİ

3.1. KONEVİ'NİN VARLIK GÖRÜŞÜ VE MÜNASEBET ANLAYIŞI İLE İLİŞKİSİ	42
3.2. KONEVİ'NİN BİLGİ GÖRÜŞÜ VE MÜNASEBET ANLAYIŞI İLE İLİŞKİSİ	46
3.3.KONEVİ'NİN İNSAN GÖRÜŞÜ VE MÜNASEBET ANLAYIŞI İLE İLİŞKİSİ.....	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SADREDDİN KONEVİ’NİN EĞİTİM DÜŞÜNCESİNDE MÜNASEBET
KAVRAMI

4.1 KONEVİYE GÖRE DİN- MÜNASEBET İLİŞKİSİ.....	57
4.2. KONEVİ’YE GÖRE EĞİTİM- MÜNASEBET İLİŞKİSİ.....	60
4.3. KONEVİ’YE GÖRE DİN EĞİTİMİ-MÜNASEBET İLİŞKİSİ	63
4.4 KONEVİ’NİN EĞİTİM DÜŞÜNCESİNDE MÜNASEBET KAVRAMI	63
SONUÇ	71
KAYNAKÇA	77

KISALTMALAR

Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çev	: Çeviren, Çeviri
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed	: Editör
Haz	: Hazırlayan(lar)
İSAM	: İslam Araştırmalar Merkezi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M	: Madde
ö.	: Ölüm Yılı
S	: Sayfa
Sy	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Trc	: Tercüme
t.y	: Tarih yok
Yay	: Yayınları, yayınevi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

Araştırmamızın giriş bölümünde Sadreddin Konevî'nin, eğitim düşüncesinde münasebet kavramının neden önemli olduğu, kavramın, eğitime nasıl katkı sağlayacağı, araştırmanın, konusu, önemi, yöntemi, sınırlılıkları, problemleri ve literatürü açıklanacaktır.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kişinin kendini bilmesi yaratılışındaki varoluşu sorgulaması mutlak gerçeği arayan ve talep eden oluşunun sebebi yaratıcıya karşı inâbe'dir. Bu inâbe, yaratıcı ile sürekli olarak bir münasebet çemberi içerisinde insanın düşünce dünyasında seyir etmiştir. İnsan, fitraten yatan ile doğrudan ya da dolaylı olarak münasebet içindedir. Bu ilişki ve irtibat insanın yaratıcıya ulaşma yolu olarak eğitimi beraberinde getirmektedir.

Düşünen ve bilmek isteyen insanın sorumluluklarını, kurtuluş yolunu din oluşturmaktadır. Din, Rab ile kul arasında yoldur. Bu yolu anlamlı haline getiren unsurlar, bilme boyutuna ulaşma ve insanın düşüncesini davranış boyutuna kazandırılmasını sağlayan eğitimidir. Din ve eğitim, insanın kendi varlığını sorgulama noktasında bir bütün oluşturmaktadır. Allah ile münasebet halinde olan insan, iç idrak güçleri ile mutlak hakikati kavramaya çalışan bir varlıktır. Sufi bir âlim Konevî, Allah-insan arasında oluşan münasebeti, geniş bir yelpazede ele alabilmekte meselenin ontolojik ve kozmolojik alanları ile insan-yaratıcı münasebetine ışık tutabilmektedir. Din Eğitimi, (insanın münasebet ile bağlantılı ilişkiler ağı içerisinde) Allah ile ilişkisini ve eğilimlerini kontrol ederek mana derinliklerinde ona yol göstermektedir. Bu bağlam da çalışmamızın hedefi, Sadreddin Konevî'nin eğitim düşüncesinde Allah ile insan münasebetini, onun eğitim düşüncesi açısından incelemektir. Konevî bakışı ile insanın yaratıcı ile olan irtibatını açıklayarak alana katkı sağlamaktır. İnsanın yönelmesi, varoluşunu anlamlandırma çabası onda fitraten mevcuttur. Bu bağlamda münasebet kavramı ve onunla ilgili yardımcı kavramlar, insanın metafizik temelli konuları anlamlandırmasında yardımcı olacaktır.

Sufi bir âlim olan Sadreddin Konevî, münasebet kavramını merkeze alarak tasavvuf ilmine sistematik oluşturmuş ve düşüncelerinde eğitim anlayışını şekillendirmiştir. Konevî, irtibat kurularak mutlak hakikate ulaşacağımızı söylemektedir. Hakikate ulaşma bilgiyi kavrama noktasında Konevî'nin metotları ve kriterleri eğitim ile ilgili yol göstermiştir.

İslam düşünce geleneğini içinde yetiştirmiş ve tasavvufun altın çağından gelen Konevî, dönemindeki birçok âlimlerden feyz almış ilim talep etmiştir. Konevî'nin, düşüncelerine ve eserlerine baktığımızda kendine has üslubu ve anlayışı olduğunu görmekteyiz. Onun konuları ele alış şekli ve yorumlayış tarzı ve konuları sistematik olarak incelemesi çalışmamız açısından değerlidir.

Konevî'nin eğitimde münasebet kavramına yaklaşımı, kişinin düşünce dünyasında özgür iradesi ile irtibat kurarak mutlak varlığa ulaşabileceği gerçek yakınlığını esas almaktadır. Bu bağlamda dini, anlamak, inanmak ve inanç noktasına taşımak için Allah-insan münasebetini anlamak önemli olmuştur. Bu şekilde insanın, Allah'a ulaşmada kendisi için anlamlı bir yol oluşmuştur. Konevi açısından akli ilimlerden ziyade insanın duygularını da devreye sokan kalp eğitimi de önemlidir. Konu itibariyle insanın münasebet kurarak bir olanı bulması Konevî'nin eğitim düşüncesinde önemli konulardan biri olmuştur.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI

Bu araştırma, bir betimleme çalışması olarak Konevî'nin eğitim düşüncesinde münasebet kavramını açıklamayı esas almıştır. Çalışmanın metodu, Konevî'nin eserlerinin incelenerek elde edilen verilerin değerlendirilmesi temellidir. Kaynakların toplanması, analizi, sınırlarının çizilmesi, oluşan problemlere karşı belli metotlar geliştirme esasına bağlı kalınmış ve konu bütünlüğünün dışına çıkılmadan sistemli bir şekilde aktarılmıştır. Konevî'nin eserleri, ve temel düşünceleri ayrıca incelenip Konevî'nin eğitim düşüncesiyle bağlantılı olacak hususlarda çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır.

Metafizik temelli konular karmaşık bir yapıya sahip olduğu için bu tip konularda kesin olarak bir düşünce sunmak her zaman mümkün olamamaktadır. Bu nedenle sufi anlayışına sahip olan ve İslam âlimi olarak kabul edilen Konevî'nin, eğitim düşüncesine dair netlik konusu tartışmaya açık olabilir. Çalışmanın sınırlılığından dolayı konular kendi bütünlüğü içerisinde ele alınıp Konevî'nin ifadeleri eklenerek açıklanmıştır.

Konevî'nin, düşüncesinde derin mana ve anlam zenginliği bulunmaktadır. Bu anlamda, onun felsefi düşüncesini daha iyi anlamak için eserlerine ve kendisi ile ilgili yazılmış diğer çalışmalara başvurulmuştur. Münasebet kavramı için Osmanlı, Arapça, Tasavvuf, Felsefe Sözlüklerinden yararlanılarak münasebet kavramı ile irtibatlı olduğunu düşündüğümüz konular değerlendirilip çalışmamızda bir bütünlük oluşturulmuştur.

Konevî'nin eğitim anlayışında münasebet kavramı ile ilgili olan yardımcı kavramların tanımlarına ve onlarla ilgili anlam ve manalara yer vererek konumuz açıklanmıştır.

Tezimizin birinci bölümünde, Sadreddin Konevî'nin hayatından, eserlerinden, düşüncelerinden etkilendiği kişilerden, eğitimci kişiliğinden ve felsefî düşüncelerinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, Konevî'nin münasebet kavramına yakın kullandığı anlamca yakın olan irtibat, inâbe, müşahede kavramlarına ve münasebet kavramına yakın tasavvuf literatüründe kullanıldığı muhabbet, kurb ve ülfet kavramlarına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Konevî'nin münasebet anlayışında bilgi, varlık ve insan görüşlerine değinilmiştir. Onun bilgi, varlık ve insana dair görüşleri bir bütün içerisinde değerlendirilmiş münasebet anlayışı ile ilişkisine değinilmiştir.

Dördüncü bölümde, münasebet kavramından hareketle Sadreddin Konevî'nin eğitim düşüncesinde münasebet kavramı ele alınmıştır. Onun, düşünce sisteminde münasebet kavramının nasıl yer bulduğu ve bu düşünce sisteminin din, eğitim ve din eğitimine dair önemi ve gerekliliği konusunda açıklamalara yer verilmiştir.

Her bölümün başında ve sonuç kısmında o bölümde anlatılan hususların amacı ve önemine ayrıca vurgu yapılarak konular birbiri ile bağlantılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ

Bu araştırmada Sadreddin Konevî'nin eğitim düşüncesinde münasebet kavramının incelenmesi ve münasebet kavramının, Konevî düşüncesinde eğitim alanında hangi yönüyle katkı sağlayabileceği araştırılacaktır. Araştırmamızda onun eğitim düşüncesinde insanın Allah'a ulaşma yolunda iç inâbelerinin üzerinde durulmuş ve onun bakış açısıyla münasebet kavramı üzerinden eğitim yaklaşımı açıklanmıştır. Araştırmamızda temel problemler şu şekildedir:

Konevî'nin düşüncesinde Allah-insan arasındaki münasebetin eğitimdeki yerinin ve mahiyetinin ne olduğu?

Klasik İslam düşünce geleneği içinde yetişen Konevî'nin, eğitim düşüncelerinin, eğitime nasıl katkı oluşturduğu?

Konevî'nin münasebet anlayışının eğitimde hangi bağlamda düşüncelere yardımcı olacağı konusu?

Sufi bir âlim olan Konevî'nin düşüncesinde münasebet kavramının, eğitiminin hangi metot ve kriterlerine nasıl katkı sağlayacağı?

Subje halinde olan bilginin ve bu bilgiye yeni anlamlar katmanın Konevî'nin münasebet kavramı ile nasıl değerlendirileceği?

Konevî'nin münasebet ve diğer yardımcı kavramlarla birlikte Allah-insan arasındaki münasebeti nasıl düzenleyeceği gibi konular, çalışmamızın problemini oluşturmaktadır.

IV. SADREDDİN KONEVÎ İLE İLGİLİ DİĞER ÇALIŞMALAR

Sadreddin Konevî'nin birçok alanda kaleme alınmış ve tercüme edilmiş değerli eserleri ufuk açıcı olmuştur. Eserlerinin çoğunun soyut bir dili ve zengin bir içeriği vardır. Yazılanların en kıymetlisi hikmet ve hakikati âlimlere açıklamak için ele aldığı Fatiha Tefsiri'dir. Çalışmamızın içinde de yer alan Konevî'ye ait diğer önemli eserleri şu şekilde sıralabiliriz: Kırk Hadis Şerhi, Sadreddîn, Konevî ile Nasireddîn Tûsî Arasında Yazışmalar, Fusûsu'l-Hikem'in Sırları, İlâhî Nefhalar, Vahdet-i Vücûd ve Esasları, Yazışmalar, Kırk Hadis Şerhi, Fatiha Tefsiri, Tasavvuf Metafiziği, Mir'âtü'l-Ârifin'dir.

Konevî'nin eserlerinden bağımsız olarak Konevî hakkında yazılmış bazı eserler şunlardır: Ekrem Demirli; Sadreddin Konevî, Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık¹, Mikail Bayram; Sadreddin Konevî'nin Hayatı ve Eserleri², Nihat Keklik; Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah Kâinat ve İnsan³, Osman Ergün; Sadreddin Konevî ve

¹ Demirli, Ekrem, **Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık**, İstanbul: İz Yay., 2005

² Bayram, Mikail, **Sadreddin-i Konevî Hayatı Çevresi ve Eserleri**, İstanbul: Hikmetevi Yay., 2012

³ Keklik, Nihat, **Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah Kainat ve İnsan**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1967

Eserleri⁴, Mehmet Demirci; Sadreddin Konevî ile Mevlana Celaledin'in Münasebetleri Hakkında⁵.

Sadreddin Konevî hakkında: Sadreddin Konevî'de Bilgi, Varlık ve Ahlâk⁶, Sadreddin Konevî'nin Bilgi Anlayışı⁷, Din psikolojisinde Nefs anlayışına katkılar: Sadreddin Konevî Örneği⁸, Sadreddin Konevî'nin İnsan Anlayışı⁹, Sadreddin Konevî'ye Göre Bilgi İman İlişkisi¹⁰, Sadreddin Konevî'nin Kelami Görüşleri¹¹, Hz. Mevlana, Ahi Evran ve Şeyh Sadreddin Konevî'nin Konya Halkını Eğitimindeki Rolü¹², Sadreddin Konevî'de Marifet ve Vücut¹³, Şeyh Sadreddin Konevî'nin Hadisçiliği ve Şerhu'l Erbaine Hadisen¹⁴, gibi konularında yazılmış önemli tezler mevcuttur. Aynı zamanda, Konya'da I. ve II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu¹⁵ gerçekleşmiştir. Sadreddin Konevî hakkında yazılan bazı önemli makaleler ise şunlardır: Konevî'de Vech-i Has Kavrayışı¹⁶ Mevlevî Menâkıbnâmelerinde Sadreddin Konevî¹⁷, Sadreddin Konevî Vasiyetnâmesi'nin Din Felsefesi Problemleri Açısından Değerlendirilmesi.¹⁸

⁴ Ergin, Osman, **Sadreddin Konevi ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Şarkiyat Mecmuası, sayı:2, İstanbul, 1957

⁵ Demirci, Mehmet, **Sadreddin Konevî ile Mevlana Celaledin'in Münasebetleri Hakkında**, Selçuk Dergisi, sayı:4, Konya, 1989

⁶ Salahuddin Auobe, **Sadreddin Konevî'de Bilgi, Varlık ve Ahlâk**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Türk İslam Düşünce Tarihi Programı, Pamukkale Üniversitesi, 2017

⁷ Yeşilkaya, Kadir, **Sadreddin Konevî'nin Bilgi Anlayışı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı, Selçuk Üniversitesi, 2010

⁸ Yürük, Canan Bulat, **Din psikolojisinde Nefs anlayışına katkılar: Sadreddin Konevî Örneği**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi, Marmara Üniversitesi, 2013

⁹ Bayhan, Mehmet, **Sadreddin Konevî'nin İnsan Anlayışı**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı, Erciyes Üniversitesi, 2010

¹⁰ Yeşilkaya, Kadir, **Sadreddin Konevî'ye Göre Bilgi İman İlişkisi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bölümü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı, Selçuk Üniversitesi, 2010

¹¹ Göçgün, Mehmet Raşit, **Sadreddin Konevî'nin Kelami Görüşleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Selçuk Üniversitesi, 007

¹² Konukseven, Hatice, **H. Mevlana, Ahi Evran ve Şeyh Sadreddin Konevî'nin Konya Halkını Eğitimindeki Rolü**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006

¹³ Demirli, Ekrem, **Sadreddin Konevî'de Marifet ve Vücut**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Bilim Dalı, Marmara Üniversitesi, 2003

¹⁴ Özkürkçüler, Ayşe, **Şeyh Sadreddin Konevî'nin Hadisçiliği ve Şerhu'l Erbaine Hadisen**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Selçuk Üniversitesi, 1998

¹⁵ Meram Belediyesi Konevi Araştırma Merkezi, **Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu**, 2008

¹⁶ Mehmedoğlu, Yurdağül, **Konevî'de Vech-i Has Kavrayışı**, II. Uluslararası Sadreddin Konevi Sempozyumu Bildirileri, Konya: MEBKAM Yay., 8.baskı, Mart 2014, s.167

¹⁷ Topatan, Mustafa, **Mevlevî Menâkıbnâmelerinde Sadreddin Konevî**, I. Uluslararası **Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri**, MEBKAM Yayınları, Konya 2010, s. 221-232,

¹⁸ Bayram, Dalkılıç, **Sadreddin Konevî Vasiyetnâmesi'nin Din Felsefesi Problemleri Açısından Değerlendirilmesi**, Sadreddin Konevi Sempozyum Kitabı, Konya, 1999, s.157-168.

BİRİNCİ BÖLÜM

SADREDDİN KONEVİ

Çalışmamızın birinci bölümünde Sadreddin Konevî'nin hayatı, eserleri, düşüncelerinden etkilendiği kişiler, eğitimci kişiliği ve felsefesi incelenecektir.

1.1.KONEVİ'NİN HAYATI

Asıl adı Sadreddin Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Konevî'dir. Konya'da yaşadığı ve ikamet ettiği için Konevî lakabı ile anılmıştır.¹⁹ 1209 yılında doğmuştur. Babasının ismi Mecdüd'din İshak,(ö.1209) olarak geçmektedir. Konevî'nin babası, Bağdat'ta kurulan fütüvvet* teşkilatının hizmetlerinde bulunarak şeyhlik makamına ulaşmış ve Selçuklu sultanlarına hocalık yapmıştır. I.Gıyaseddin Keyhüsrev,(ö.1211) Konya'da tahta çıktıktan sonra babası Konya'ya öğrencisinin peşinden gelmiş ve 1205 yılında Konya'ya yerleşmiştir.²⁰ Selçuklu sultanlarına verdiği eğitimden dolayı Konevî'nin babasına "Şeyh'ül-Sultan" olarak lakap verilmiştir. Konevî'nin annesi ise Selçuklu sarayında yetişmiş ve eğitim almıştır. Bu bağlamda ailesine, geçmişine baktığımızda Konevî'nin, eğitilmiş, köklü ve saraya mensup bir aileden geldiğini görmekteyiz.

Konevî, Anadolu Selçuklu döneminin, en parlak olduğu zamanda yaşamıştır. Selçuklu Devleti, Anadolu'da ticaret, sosyal hayat, ekonomi, sanat, ilim, eğitim gibi birçok alanlarda gelişmiştir.²¹ Medreselerinde okutulan dini içerikli derslerin yanında riyaziye, tıp, felsefe gibi ilimler de okutulmaktaydı. Bu medreseler Nizamiye gibi büyük merkez medreselerdi ve farklı mezheplere mensup öğrenciler için kendi hocaları ve kitapları bulunmaktaydı. Konevî, yaşamı boyunca kendini ilme vermiş ve ilim meclislerinde bulunmuştur. Saray mensubu olması onu maddi sıkıntılardan büyük çoğunlukla kurtarmış ilim öğrenmek için daha fazla vakti olmuştur.

Konevî, 13.asırda tasavvufun en parlak döneminde yaşamıştır. 1228-1245 yıllarında eğitim vermek ve ilim öğrenmek için Şam, Hicaz, Mısır şehirlerine gitmiştir. Orada devrin

¹⁹ Şerafettin Gölçük, **I. Sadreddin Konevî Sempozyumu**, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya, 2004, s.44

*Zanaatkâr ve esnafların bir araya gelerek oluşturdukları dini-iktisadi olarak kurulan teşkilat.

²⁰ Şeref Ceran, **Ahmet Büyük İslam Alimi ve Mutasavvıf Şeyh Sadreddin Muhammed el-Konevî**, Konya: Damla Yay., 1995, s. 3-5

²¹ Osman Turan, **Selçuklular ve Türkiye**, İstanbul :Ötüken Yay., 2010, s. 80.

ünlü âlimleri ile tanışmış sohbetlerinde bulunmuş dersler almıştır.²² Anadolu'da bulunan Moğol baskını yüzünden bir süre geri dönemeyen Konevî, bu şehirlerde uzun yıllar kalmıştır.

Konevî aileden gelen maddi imkânları kullanarak seyahatler düzenlemiş devrin ünlü âlimlerinden ilim öğrenmiştir. Hadis, Tefsir, Fıkıh, Tasavvuf alanında eğitim görerek hafızlığını tamamlamıştır. Daha sonra Konya'ya yerleşen Konevî, ömrünün son zamanlarında Konya'da kalarak burada eğitim halkalarını oluşturmuş ve dersler vermiştir. Yaşamının son yedi ayında Konevî'nin herhangi bir ilmi çalışmasına rastlanmamaktadır. Sadece Müritlerine yazdığı vasiyet şeklinde bir yazısı bulunmaktadır. İlgili vasiyetin içeriği kısaca şöyledir: “Dostlarım ve bana mensup olan müritlerim, talebelerim, beni Müslümanların umumi kabristanına defnetsinler. Ayrıca beni fıkıh kitaplarındaki gibi değil de hadis kitaplarında belirtildiği şekilde yıkamalarımı istiyorum. Kefen olarak beyaz bir izar sarsınlar ve Şeyh-i Ekberin elbiseleri ile kefenlesinler. Kabrime Şeyh Evhad'd-din-i Kirmanî'nin seccadesini yaysınlar. Cenazemi hiçbir cenaze okuyucusunun takip etmemesini, kabrimin üstüne ne bir bina, türbe ne de bir tavan yapılmasını vasiyet ediyorum. Sadece kabrimi sağlam taşlar ile örüp yapsınlar. Fakat başka bir şey yapmasınlar. Böylece, hem kabrimin örtülmesi kolay olur hem de yıkılıp yeri kaybolmaz.”²³ Öğrencilerine, sevdiklerine ve arkadaşlarına yetmiş defa “La ilahe illallah” demelerini istemiş ve yazdığı felsefe ve tasavvufa dair telif eserlerin kütüphaneden satılmasını, hadis ve tefsir kitaplarının ise satılmayarak muhafaza edilmesini istemiştir. Bu isteği üzerine hiçbir eseri satılmayıp hepsi halkın hizmetine sunulmuştur. O, kendi yazdığı şerhlerden sonra İbnü'l Arabî'nin ve kendisinin yazdığı eserlerden farklı ve yanlış anlamlar çıkarılacağını düşündüğü için bu eserlerin yorumlanmasını istememiştir. Er-Risaletül-Hadiye adlı eserinde bunu bildirip bu yolun onunla birlikte kapandığını söylemiştir. Öğrencilerine hadis ve tefsir ilmini önererek onlara bol bol Kur'an-ı Kerim okumalarını tavsiye etmiştir.²⁴

Konevî, Konya'da Hadis, Tasavvuf, Tefsir gibi dersleri verdiği zaviyesinde defnedilmiştir. Kabri, günümüzde Konya'da Konevî mahallesinde bulunmaktadır. Bu arazi ölmeden önce birinin hayatını kurtardığı için ona bağışlanmış bir arazidir.²⁵ Konevî'nin, isteği ve vasiyeti üzerine kabrinin üstü kapatılmayıp sadece etrafı korunmuştur. Konevî'nin,

²² Ekrem Demirli, **Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık**, İstanbul: İz Yay., 2011,s.21

²³ Ceran, s.44

²⁴ Mikail Bayram, **Sadreddin-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri**, İstanbul: Hikmetevi Yay., 2012, s.99-100

²⁵ Ceran, s.42

neslinin devamı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Konevî'nin, iki oğlunun olduğu ama onları yaşarken kaybettiği, Sekine adında da bir kızı olduğu fakat neslinin devam etmediği bilinmektedir.²⁶

Konevî'nin, Konya'da şahsi bir kütüphanesi bulunmaktadır. Kütüphanesinde hocası İbnü'l Arabî'nin eserleri ve o dönemde medreselerde okutulan kitaplar bulunmaktadır. Bu kütüphaneyi koruyan ayrıca bir görevli bulunmaktadır. Ödünç verilen kitapların büyük bir çoğunluğu kaybolmuştur. Kütüphanenin bir diğer özelliği Moğol istilasından kurtarılan kitapların da burada olmasıdır. Osmanlı zamanında kütüphane kalan eserleri Konevî'nin hayranı olan Fatih Sultan Mehmet, II. Beyazıt ve III. Murat korumuş ve kayıt altına almışlardır.²⁷ Bu kütüphanede bulunan eserlerin 168'i günümüze kadar ulaşmıştır. Konevî, notlarını birebir kendi el yazısıyla yazmış ya da öğrencileri kaleme almıştır.²⁸ Konevî, miladi takvime göre 1254'ten 1274'e kadar Konya'da yaşamını sürdürmüş, 1274 yılında Konya'da vefat etmiştir.

1.2. KONEVÎ'NİN ESERLERİ

Çalışmamızın bu kısmında Konevî'ye ait önemli eserleri kısaca tanıtılacaktır. Onun eserleri üzerinde Ekrem Demirli yapmış eserlerini tercüme etmiştir. Konevî'nin günümüze kadar ulaşan eserlerinden konumuzla ilgili önemli eserleri şu şekilde sıralanabilir:

İ'câzü'l-beyân fî te'vîli,'i-ümmî'l-Kur'ân (Fâtîha Suresi Tefsiri)

Konevî'nin bu eseri, diğer eserlerine nazaran daha çok şöhret bulmuş ve onunla anılan değerli bir eser olmuştur. Kitabın tam ismi İ'caz'ül Beyan'ul-Müştemilü a'la Şerhi Esrar-i Ümmü'l-Kur'an'dır. Konevî'nin, bu eserin ünü olmasının nedeni Fatiha suresi hakkında yazılmış diğer tefsirlere nazaran bu surenin bilinmeyen hikmet ve sırlarını, geçmişin tekrarı olmayan fikirleri ile yorumlamasıdır. Eserinde metafizik konular üzerinde İbnü'l Arabî'den farklı yeni görüşler ortaya koymuştur. Eseri yazarken kendisine has metot ve üslubunun dışında eseri kaleme almıştır. Eserlerinde genellikle felsefe, mantık delillerini kullanan Konevî, bu eserinde ise sadece Hadisler ve Kur'an'ı Kerim'den yararlanmıştır. Konevî'nin bu eseri diğer eserlerine göre daha hacimlidir ve eserini iki cilt olarak ayırmak

²⁶ Bayram, s.93-94

²⁷ Ceran, s.64

²⁸ Bayram, s. 86

*Hanedanın en yaşlı ve âlim üyesinin veliaht kabul edilmesi.

mümkündür. Birinci kısımda Fatiha suresinin mahiyetine dair meseleler üzerinde durulurken, ikinci kısımda ise Fatiha suresinin tefsiri yapılmaktadır.²⁹

Bu eser Demirli'nin Tercümesiyle "Fatiha Suresi Tefsiri" adıyla 2002 yılında İz Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır. Demirli kitabında eser ile ilgili şu şekilde açıklama yapmıştır: "Fatiha süresinin geniş bir tefsiri olan eser, diğer kitaplarında ortaya koyduğu bütün görüşleri içermesi bakımından Sadreddin Konevî'nin eserleri için bir "mısdak" sayılabilir. Kitabın hacimli girişinde Konevî, başka kitaplarında kısmen görülen felsefe eleştirisine ve bu eleştiriden hareketle dile getirdiği bilgi teorisinin en önemli unsurlarına yer verir. Bu vesileyle sûflerin hakikate ulaşma yöntemi ele almıştır. Ardından Fâtîha sûresini çeşitli derecelerde yorumlar. Her âyetin zâhiri, bâtını, olduğunu ifade eden hadisten yola çıkan Konevî'ye göre bunların her biri bir varlık derecesine tekabül etmektedir. Bir âyetin zâhirinden söz etmek duyular âleminden söz etmek demektir; bâtını misal âlemine, haddi ruhlar mertebesine tekabül eder. Matla-ı ise onun ayân-ı sâbite mertebesinden söz etmektir. Konevî eserde harfler üzerinde önemle durur. Ona göre harfler, ayân-ı sâbiteye (eşyanın ilâhî ilimdeki hakikatleri) tekabül eder. Surede geçen Allah'ın isimleri ve bu isimlerin insan ve âlemle ilişkilerini ayrıntılı biçimde ele alan Konevî ilâhî isimler teorisini geniş şekilde bu kitapta işlemiş, çeşitli vesilelerle kıyamet alâmetleri, mehdînin gelişi gibi konulara atıflar yapmıştır. Geleneksel anlamıyla bir tasavvufî tefsirin sınırlarını aşacak şekilde Allah-âlem ilişkilerinin yorumlandığı bir kitaptır."³⁰ Açıklamalara baktığımızda Konevî'nin, Fatiha tefsiriyle ilgili çalışmasında sufiler için tefsir metodu ve üslubu geliştirdiğini görmekteyiz. Bu metodun bilhassa insan-Allah arasında kurulan ve felsefenin dışarda olduğu bir yöntem olarak diğer çalışmalara öncülük ettiğini görmekteyiz.

Miftâhu Gaybi'l-Cem ve'l-Vücûd (Tasavvuf Metafizîği)

Eser sufi olan Konevî'nin ana düşüncelerini yansıtan ve onun tasavvufa bakışının şekillendirdiği eserlerden biridir. Eser üzerinde birçok şerh ve yorumlamalar yapılmıştır. Tasavvuf ile metafizîği ortak paydada toplayan, bilhassa metafizik alanında tasavvufî öğretileri ile öncelik eden eserlerindedir.³¹ Eserin tam olarak adı, Miftah-u Gayb-il-Cem Vel-Vücud fil-Keşf Veş-Şuhud'dur. Eser ilahiyat ilminden, felsefeden ve hikmetten bahsetmiş olup üslubu ağır ve anlaşılması zordur. Konevî, bu eseri âlimler ve anlama konusunda seçkin

²⁹ Keklik, **Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah Kâinat ve İnsan**, s.21

³⁰ Ekrem Demirli, **Sadreddin Konevî**, İstanbul: İSAM Yay., 2008. s.32 -37

³¹ Demirli, **Sadreddin Konevî**, s. 424.

kimseler için kaleme aldığını söylemektedir.³² Bu eser, onun özgün olarak hiçbir düşünceden etkilenmeden yazdığı eser olarak önem taşımaktadır.

Konevî, eserinde tasavvufun konu, mesele ve ilkeler yönünden metafizik alanı ile ilgili bir yorum geliştirmiştir. Müşahede ve keşif yönteminin nasıl subjektif bir bilgiye dönüşeceği ve eğitimin nasıl olacağı konusunda yol göstermiştir. O, eserinde “yüksek mertebeye nasıl ulaşılır, mutlak varlığı ararken insan-ı kâmil seviyesine nasıl çıkılır?” gibi konuları da işleyip kendinden sonrakiler için yol göstermiştir.

En-Nefehâtü'l-Îlâhiyye (Îlâhî Nefhalar)

En-Nefehâtü'l İlahiyye, Konevî'nin son eseri olarak bilinir ve ağırlıklı olarak anılarından oluşur.³³ Konevî, bu eserinde üslup konusunda akıcı ve sade bir dil kullanmış, tasavvuf alanında ise belirli konularda ayrıntılı düşünce ve görüşlerine yer vermiştir. Ayrıca kendi hayatından, İbnü'l Arabi ile ilişkilerinden, diğer bazı olaylardan bahsetmektedir. Yine eserinde kendi öz tecrübelerinden yola çıkarak maneviyat alanında önemli bilgilere yer verdiğini de görmekteyiz. Konevî eserin yazılış amacını şu şekilde aktarılır: “Hz. Peygamber'den (a.s.) tarif ve irşat lisanı ile şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Rabbinizin şu günlerinizde, rahmetinin nefhaları vardır. Dikkat edin! Onlara hücum ediniz. Bundan dolayı, taarruzu ve onun türlerini tanımak için Rabbime yöneldim. Allah da, beni taarruzun Hakikatine ve küllî kısımlarına muttali kıldı. Böylece söz konusu taarruz kısımlarının benim muttali olduğum kısımlar ile sınırlı olduklarını müşahede ettim. İşte ben, Allah'ın izniyle bu kısımları özet olarak zikrediyorum.”³⁴

El-Fükûk fî Esrâr'ı Müstenidâti Hikemi'l-Fusûs (Fusûsü'l-Hikem'in Sırlar ve Şerhi)

Konevî'nin bu eseri İbnü'l Arabi'nin, Fusus'ul-Hikem adlı kitabının şerhi ve izahı için yazılmış bir eserdir. Yazılan Fusus'ul-Hikem şerhleri arasında en iyi ve en önemlilerinden biridir. O, çalışmalarını sistematik şekilde düzenlemiştir. Eser, belli bir kesimin anlayabileceği şekilde kaleme alınmıştır.³⁵ Konevî, bu eserini yazarken başka eserlerden

³² Keklik, s.21

³³ Keklik, s.20-22

³⁴ Sadreddin Konevî, **Îlâhî Nefhalar**, Ekrem Demirli (çev.), 2. Baskı, İstanbul: İz Yay., 2004. s. 9-10

³⁵ Sadreddin Konevî, **Fusûsü'l-Hikem'in Sırları**, Ekrem Demirli (çev.), 3. Baskı, İstanbul: İz Yay., 2009. s.11

yararlanmadığı için bu çalışması onun özgün eserlerinden biridir.³⁶ Konevî, bu eserini şerh ederek şerh ve haşiye geleneğinin kendisinden sonra başlamasına vesile olmuştur. Kendinden sonra ki talebelerini yönlendirerek bu geleneğinin devamını sağlamıştır.³⁷

Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ (Esmâ-i Hüsnâ Şerhi)

Konevî'nin bir diğer önemli eseri şüphesiz ki Esmâ-i Hüsnâ Şerhi'dir. Güzel isimlerin şerhi şeklinde de geçmektedir. Konevî bu eserinde İlahi isimleri açıklamakla beraber konuyla bağlantılı her türlü düşünceleri titizlikle incelemiştir.³⁸ İlahi isimleri açıklarken Konevî, isimleri Allah- insan münasebetlerini temele alarak insanın ilahi tabiatlı oluşu, hakka yönelerek onu ve mutlak hakikati araması şeklinde olarak yorumlamıştır. Zaman zaman konu dışına çıkmasına rağmen konuyu kendi düşünce ve fikirlerini de katarak aydınlatmaya çalışmıştır.³⁹

Konevî'nin, ilahi isimlerin üzerinde durmasını ve varlık bilgi görüşünün merkezine ilahi isimleri koymasını iki şekilde yorumlayabiliriz. Birincisi, isimlerden hareketle Allah-âlem münasebetinin irtibatlandırılmasıdır. Çünkü birincisi Allah-âlem münasebetinden söz ederken onun isimlerinden söz etmemek olmaz. İkincisi ise, Allah ile âlem ilişkisi arasında bir aralık bulunması düşüncesidir. Bir perde görevi yapan bu aralıkta ilahi isimler de yer almaktadır. Bu isimler, âlemi yaratmada surete getirmede temel ilkeler görevindedir. Konevî, ontolojik ve kozmolojik olarak incelenen ve sebeplilik ilkesini, ilahi isimler ile açıklamanın imkânından bahsetmiştir. Kitabında bu tarz bahislere yer vererek tasavvuf metafiziği yapmıştır.⁴⁰ Bu anlamda tasavvuf alanında önemli ve özgün eseri olduğu kabul edilmektedir.

Şerh-i Hadis-i Erbaîn (Kırk Hadis Şerhi)

Eserin adı kırk hadis olsa da Konevî, eserinde 29 tane hadise yer vermiştir. Konevî'nin eserini kırk hadise tamamlayamamasının birkaç nedeni olabilir. Bunlardan biri

³⁶ Sadreddin Konevî, *Mir'âtü'l-Ârifin (Âriflerin Aynası)*, Dilaver Gürer, Betül Güçlü ve Ali Çoban(çev.), İstanbul:Gelenek Yayıncılık, 2010, s. 23.

³⁷ Demirli, *Sadreddin Konevî*, s.42

³⁸ Keklik, s.22-25

³⁹ Konevî, *Âriflerin Aynası*, s. 23,

⁴⁰ Demirli, *Sadreddin Konevî*, s.38

son zamanlarda hastalığından dolayı vakit bulamamış ve hadisi şerifleri kırka tamamlayamamış olması, diğeri ise kırka tamamlama ihtiyacı hissetmemesi olabilir.⁴¹

Kırk Hadis Şerhi, Moğolların Bağdat şehrini işgalinden sonra ele alınmış bir eserdir. Konevî, işgalle ilgili rüyasında birtakım şeyler görmüş ve bunu yorumlamıştır. Yaşadığı çevre ile ya da bu çevrenin sorunları ile ilgili hadisler seçmeye gayret etmiştir. Daha çok yöneticilerin merhamet, adalet, eşitlik duygusuna; zulüm ve işkencenin sakıncalarına değinmek için idari alana hitap edecek hadisler yazdığı rivayet edilmektedir.⁴² Kerimüddün Aksarayı(ö.1324), Konevî'nin hadisciliğine dair şu sözleri söylemiştir: “O devirde Şeyhu'l İslam Şeyh Sadrüddin Muhammedi kâmil ve mükemmel bir âlimdi. Bütün ilimlere aşınaydı. Bilhassa hadis ilminde doğuda ve batıda herkesin parmakla gösterdiği bir kişiydi.”⁴³

Konevî, İbnü'l Arabi ve birçok sufi gibi tasavvuf alanında hadis geleneğini sürdürmüştür. Diğer âlimlerin aksine İbnü'l Arabi ile Konevî özellikle kelim ve fıkıh ilmine karşı hadis ilmini savunmaktaydılar. Konevî bu eserinde içtihadı büyük önem verip ravi zincirlerindeki kopukluklarını inceleyerek yeni bir rivayet gelinceye kadar geçerli olanı kabul etmişlerdir. Aynı zamanda Peygamber efendimizin hayatı, yaşayışı ve dini uygulamaları onlar için çok büyük önem arz etmektedir. Konevî'nin bu eseri, tasavvuf geleneğinde ve hadis ilminde değerli ve önemli bir eserdir.⁴⁴

Tabsirat'ül-Mübtedi ve Tezkirat'ül-Müntehi(Marifet Yolcusuna Kılavuz)

Konevî'nin bu eseri, “marifet yolcusu” olarak adlandırılmaktadır. Eser, farsça kaleme alınmıştır. Eserde daha çok tasavvuf geleneğinin adabı ve unsurlarını anlatan yazıları mevcuttur. Konevî'nin, en kıymetli ve en güzel eserlerinden biri olarak görülmektedir.⁴⁵

El-Mürâselât (Yazışmalar ve Felsefi Polemikler)

Konevî'nin bu eseri, tasavvuf, felsefe ve kelim konularının yer aldığı Nasirüddin Tusi (ö.1274) ile konuşmaları ve tartışmalarının olduğu bir eserdir. Bu eserde Tusi ile karşılıklı mektuplar mevcuttur. Tusi ile yazışmalarının nedeni Tusi'nin iyi bir İbni Sina

⁴¹ Hasan Kamil Yılmaz, **Tasavvufi Hadis Şerhleri Ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi**, İstanbul: MÜİFV Yay., 1990, s.114

⁴² Bayram, s.118

⁴³ Kerimüddin M. Aksarayı, **Moğollar zamanında Türkiye Selçukluları**, 1. Baskı, çev. Osman Turan, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yay., 1944, s. 119

⁴⁴ Demirli, **Sadreddin Konevî**, s.42

⁴⁵ Keklik, s.22

yorumcusu olmasıdır. Mektuptaki konular daha çok İbni Sina'nın ontolojik ve kozmolojik alanında fikir ve görüşlerini tartışmaları üzerinde şekillenmiştir.⁴⁶

Konevî'nin bu eseri diğer eserlerinden daha farklıdır. Eserde Konevî ve Tusi'nin mektuplaşmaları, farklı geleneklere mensup iki yazarın farklı disiplinlerin sorunlarına karşılıklı bakış açıları ve disiplin sorunlarını çözme bağlamında ele alınmıştır. Demirli, Konevî'nin felsefe akımlarından etkilendiğini; Serrac, Kuşeyri ve Kelabazı gibi kelam ve fikhın metotlarını kullanmadığını belirtmektedir. Konevî, düşüncelerinde farklı bir disiplin olarak felsefeyi eklemiştir.⁴⁷ Mektuplardaki yazışmaların Konevî'nin diğer kitaplarındaki düşüncelerin hemen hemen tekrarı niteliğinde olduğunu görmekteyiz.

1.3.KONEVÎ'NİN DÜŞÜNCELERİNDEN ETKİLENDİĞİ ŞAHSİYETLER

Konevî'nin, yaşadığı asır tasavvuf ilminin en parlak dönemi sayılmaktadır. Bu dönem tarikatlar dönemi olarakta anılmaktadır. Konevî'nin yaşadığı dönemde Muhyiddin İbnü'l Arabî(ö.1240), Mevlana Celaleddin Rûmî(ö.1273), Evhaduddin Kirmani(ö.1237), Sühreverdi(ö.1191), Burhaneddin Muhakkık(ö.1262), Hacı Bektaş Veli(ö.1271) gibi ünlü âlim ve mutasavvıfların etkileri görülmektedir. Bu çağın özelliklerinden biri Anadolu'daki tarikatların kurumsallaşması ve şeyhlerin güçlenip etrafına insanları toplayıp eğitim halkası oluşturmasıdır..⁴⁸

Konevî, aileden gelen imkânları kullanıp dönemin ünlü âlimlerinden farklı ilimler öğrenmiş kendini ilme adamıştır. İslami ilimler dışında felsefe alanında iyi bir eğitim görmüştür. Babasının çevresindeki âlimlerle ve babasının dostlarıyla tanışmıştır. Bu dostluklardan en önemlisi babasının yakın dostu İbnü'l-Arabi'dir. İbnü'l Arabi ve Konevî'nin babası sohbetlere katılmış, beraber yolculuklarda bulunmuş ve zamanla aralarında bir dostluk başlamıştır. Konevî'nin babası sayesinde İbnü'l-Arabi, Konya'da bulunarak burada sultanın çocuklarına ders vermiştir. Bu ilişki İbnü'l-Arabi'nin sarayda tanınmasına önemli devlet adamlarıyla görüşmesine vesile olmuştur. Konevî, İbnü'l-Arabi'den fikri ve felsefi yönden etkilenecek düşüncelerini şekillendirmiştir.⁴⁹ Konevî,

⁴⁶ William Chittick, **Varolmanın Boyutları Tasavvuf ve Vahdetü'l Vücûd Üstüne Yazılar**, 3. Baskı, çev. Turan Koç, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008, s. 399.

⁴⁷ Demirli, **Sadreddin Konevî**, s.45

⁴⁸ Hülya Küçük, **Sultan Veled ve Maarif'i**, Konya:Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., 2005, s. 39

⁴⁹ Ekrem Demirli, **Sadreddin Konevî**, s.17. 18.

İbnü'l Arabî'nin, sohbet ve hizmetlerinde eğitim ve terbiye almış, Vahdet-i Vücûd anlayışını akla ve şerîata uygun olarak maksadından çıkmayacak şekilde yorumlamıştır.⁵⁰ İbnü'l Arabî'nin eserlerinin yayılışında topluma kazandırılmasında Konevî'nin büyük payı vardır. İbnü'l Arabî'nin eserlerinin hala kütüphanelerde korunuyor olması Konevî'nin sayesinde.

Konevî'nin düşünceleri Vahdet-i Vücûd meselesine ışık tutmuş ve İbnü'l Arabî ile adeta özdeşleşmiştir. Konevî, İbnü'l Arabî'den sonra, Ekber tarikatının kurucusu ve sistemleştiricisi olarak şöhret bulmuştur. O, şer'î ilimler ile zahiri ilimleri sınıflandırmış, hadis ve tefsir alanında önemli eserler kaleme alarak icazet vermiştir. Konevî ve İbnü'l Arabî arasında fikir olarak benzerlik görülse de belirli konularda birbirinden ayrılırlar. Bu farkı şu şekilde ifade edebiliriz: “Sadreddin Konevî, sûfî muhakkikler arasında hiçbir konuda görüş ayrılığı bulunmadığını kabul ettiği gibi müşahede yönteminin gerçek bilgiye ulaştırmasının delili olarak çoğu zaman bu görüş birliğini delil gösterir. Dolayısıyla Konevî'nin bilhassa temel meselelerde olmak üzere, büyük sûfîler arasında bir görüş ayrılığını kabul etmesi beklenemez. Çünkü böyle bir kabul, daha işin başında çelişkiye düşmek olurdu. Konevî, görüş birliğinden hareket ederek, önceki sufilerin görüşlerini bile bağlamlarından uzaklaştırarak yeniden yorumlar. Bu sebeple İbnü'l Arabî ile Konevî arasında böyle bir görüş ayrılığının olabileceği kabul görmez. Başka bir sorun ise Arabî'nin eserlerindeki dağınıklıktan kaynaklanmaktadır. İbnü'l Arabî, Konevî kadar sistematik ve düzenli değildir. Bu sebeple iki mutasavvıfı karşılaştırmak Arabî'nin metinlerinden kaynaklanan sorunlar sebebiyle güçtür. Yine de bazı konularda Konevî ile İbnü'l Arabî arasında görüş ayrılığı ve yaklaşım farklılıklarını tespit etmek mümkündür.”⁵¹ Konevî, keşfi ve feyzi ön planda tuttuğu için onun felsefeden ve akıldan uzak olduğunu söylemek imkânsızdır. Bunun nedeni, felsefe okuyanlardan ders alması, sohbet ehli âlimlerle birlikte olması, yaşamı boyunca ilim yolunda farklı düşünceden insanlarla karşılaşması ve onlardan etkilenmesi olabilir.

İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî'nin babası ile yakın dostlukları bulunmaktaydı. Konevî'nin babası vefat ettikten sonra Konevî ve İbnü'l-Arabî arasındaki bu dostluk ilişkisi devam etmiştir. Bu arkadaşlığın şeyh-mürîd ilişkisi şeklinde başladığını daha sonra dostluğa dönüştüğünü söyleyebiliriz. İbnü'l Arabî hakkında Konevî onun sürekli yanında var olduğunu tecrübelerini, ilmini ona aktardığını; onun yorumlayıcısı olduğunu dile getirmektedir.

⁵⁰ Ekrem Demirli, **Sadreddin Konevî Sempozyumu**, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2004, s.26

⁵¹ Demirli, **Sadreddin Konevî**, s.24

Çocukluğunda başlayan bu ilim yolculuğunun Konevî için güç ve sabrı öğrenmesi adına ağır bir imtihan olmuştur. Konevî, İbnü'l-Arabi'nin vefatından sonra Konya'ya tamamen yerleşmiş ve hayatı boyunca orada kalmıştır.⁵² Konevî, kitaplarının birçoğunda İbnü'l-Arabi'nin düşüncesinden etkilendiğine özellikle vurgu yapmıştır. Şeyh ve imam diyerek ona olan bağlılığını vefatına kadar devam ettirmiştir. İbnü'l Arabî'ye, “şeyhü'l-ekber”, Konevî ise “şeyhü'l-kebîr” denilmesinin nedenin bu olduğu söylenmektedir.⁵³

Konevî'nin devrinde yaşayan ve onun gibi Ekber geleneğinin kurucularından olan ikinci kişi Mevlana Celaleddin Rumi'dir. İki büyük âlim olan Konevî ve Mevlana farklı ekoller tarafından sık sık eleştirilmiştir. Çünkü bazı görüşlere göre Konevî saray mensubu olup maddi bir sıkıntı görmemiş ve zamanının çoğunu ilim öğrenerek ve öğreterek geçirmiş bilgi ve tevil yolundan ilerlemeyi tercih etmiştir. Mevlana ise onun aksine aşk ve cezb yolunu takip etmeyi tercih etmiş ve Konevî'nin hayatından daha farklı olarak yoksulluk ve çile içinde yaşamıştır.⁵⁴ İsmail Hakkı Bursevî, ilim açısından Konevî ve Mevlana arasında yer ile gök kadar farkın olduğunu dile getirmiştir.⁵⁵ Müellifler arasında bir yarış söz konusu olmamıştır. İkisinin de saygı ve sorumluluk çerçevesinde hakikati aradıklarını görmekteyiz. Yorum, metot ve anlayış açısından bazı farklılıkları da görmek mümkündür. İki âlimin de düşünce kaynağı vahiy çizgisinden çıkmamıştır. Ancak doğruyu anlamak ve doğruya ulaşmak için insan aklının mükâşefe ve müşahedeye ihtiyaç duyduğu düşüncesi her ikisine de hâkim olmuştur.⁵⁶

Konevî'nin hayatındaki diğer hocaları, Şeyh Evhadü'din-i Kirmanî Cemalüddin el-Vasıtı, Muhyiddin Dimaşki, Ebul Hasen Kemalüddin Ali el-İskenderani, İbni Seb'in'dir. Aynı zamanda Konevî'nin babasının da yakın arkadaşı olan Kirmanî, İbnü'l Arabî'den sonra Konevî'yi etkileyen âlimlerdendir. Konevî, âlim dostları ile mektup yazarak iletişim kurmuştur. Bu mektuplar ilahi nefhalar kitabında da yer almaktadır.⁵⁷

⁵² Demirli, **Sadreddin Konevî**, s. 420.

⁵³ Yılmaz, s. 133-294

⁵⁴ Mehmet Demirci, **Sadreddin Konevî ile Mevlana Celaleddin'in Münasebetleri Hakkında**, Konya:Selçuk Dergisi Yay., 1989, s.66

⁵⁵ İsmail Hakkı Bursevî, **Kitab'ul-Hitab**, sd: Turgut Ulusoy, İstanbul: Hisar Yay., 1975, s.256

⁵⁶ Demirci, **Sadreddin Konevî**, s.67

⁵⁷ Bayram, s. 76

1.4. EĞİTİMCİ KİŞİLİĞİ VE FELSEFESİ

Konevî'nin ilmi şahsiyetini anlamak için eğitim hayatını bilmek gerekir. Konevî, eğitim için öncelikle Konya'dan Mısır, Şam, Bağdat bölgelerine gidip orada değerli âlimler ile görüşmüş, ilmi meclislerde bulunmuş eğitim almıştır. Konevî, daha sonra Kudüs'e ve Hicaz bölgesine gidip ilmi çalışmalarına devam etmiştir. O, ilk eğitimini babası İshak Efendi'den almıştır. Babasının ilim arkadaşlarından olan İbnü'l Arabî, Kirmani, Vasıtî(ö.1067), Muhammed b. İbrahim es-Silefî(ö.1053), el-İsfehanî(ö.1108) gibi kıymetli hocalardan felsefe, Kur'an, hadis, fıkıh, tefsir, tasavvuf ve Arap edebiyatı gibi ilimleri okuyarak hafızlığını tamamlamıştır.⁵⁸

Eğitim alanında İbnü'l Arabî, Konevî'ye göre daha geniş bir kitleye hitap eder ve Konevî'ye göre ilme daha geleneksel yaklaşmıştır. Konevî, belli konuları kendine has olarak yorumlamış, eserlerinde felsefi konuları işlemiştir. Konevî, muhataplarının dar bir kesim olduğunun bilincindedir; okuyucuyu eserini yanlış anlamaması konusunda uyarırken, çoğu zaman söylediğinin anlaşılmadığını da söylemekten geri durmaz. Bir okuyucu için en şaşırtıcı gelebilecek hususlardan biri, Konevî'nin bu anlaşılmaz ve çetin üslûbudur. Konevî, muhtemelen bütün tasavvuf ve hatta İslam düşünce tarihinin en çetin metinlerini üreten âlimlerden sayılabilir.⁵⁹

Konevî'nin, İbnü'l Arabî'den başka kendisi ile ilişki kurduğu ve bu ilişkinin incelenmesi zaruri olan bir diğer şahsiyette Mevlana Celalleddin Rumi'dir. Mevlana ve Konevî arasında İbnü'l Arabî'den daha farklı bir bağ vardır. Bu iki şahıs, aynı yıllarda doğmuş, aynı dönemde yaşamış ve aynı zaman diliminde vefat etmiştir. Aralarındaki bağ, Konevî'nin İbnü'l Arabî ile kurduğu ilişki gibi samimi olmamıştır. Çünkü Konevî, Mevlana'nın düşünce yapısını yetersiz bulmakta ve onu kendisine yakın görmemektedir. Eflakî'ye göre Konevî'nin gördüğü bir rüya Mevlana'ya karşı olan tutumunu değiştirmiştir: “Konevî birkaç defa rüyasında Mevlana'nın kendisinin ayağını ovalarken görür. Bu durum

⁵⁸ Ceran, s.32

⁵⁹ İbnü'l Arabî ise tasavvufun hemen her alanında eserler yazmıştır. En kapsamlı eseri el-Futûhâtü'l-Mekkiyye farklı disiplinleriyle İslami ilimlerin hemen hepsiyle ilgili ve onları içeren bir eser karakteri taşır. İbnü'l Arabî ile Konevî arasındaki bu üslup ve yaklaşım farkı, tasavvuf geleneğinde her iki düşünür için kullanılan tanımlamalarda da ifadesini bulur: İbnü'l Arabî, sûfî-hakîm, Konevî ise hakîm-sûfîdir. Başka bir ifadeyle İbnü'l Arabî öncelikle bir mutasavvıftır. Onda hakîmane tavır veya felsefi üslup ikincil planda ortaya çıkar. Konevî'de ise hakîmlik tavrı, hemen kendini gösterir. Her iki yazarın eserleri ilk bakışta bu izlenimi okuyucuya vermektedir.” Demirli, **age**, s. 23-24

hayretine gitse de Mevlana; ‘Bu işler böyledir, canın sıkılmasın, bazen siz bizim ayağımızı, bazen de biz sizin ayağınızı ovarız. Bizim aramızda birlik vardır, yabancılık yoktur.’ deyip kaybolur.’⁶⁰ Bu tarz rüya ve durumlardan sonra iki yakın dost olurlar ve aralarındaki kırgınlık sona erer. Konevî az uyuyan, üstün zekâ ve kuvvetli iradeye sahip bir âlimdir. Sürekli Allah’ı düşünmesi, temiz niyeti ve ihlaslı oluşundan dolayı Allah’ın hikmetine, ilahi sırlarına mazhar olmuştur. Kendinden önceki âlimlerden çeşitli ilimler görmesi onların eserlerini tetkik etmesi ona ilmi anlamda geliştirmiştir. İmam Azam Ebu Hanife, İmam Ebu Mansur Maturidi ve İmam Muhammed Gazali gibi âlimlerden de ders alarak akaid konularında kendini geliştirmiş ehl-i sünnet çerçevesinden dışarı çıkmamıştır.⁶¹

Konevî, İbnü’l Arabî’den sonra Şihabüddin Sühreverdi’nin de yolundan giderek tasavvuf ilmi ile ilgilenmiştir. Kendi bulunduğu çevreyi bırakarak zamanında büyük ilmi merkezleri olan şehirlere de ziyarette bulunmuştur. Öğrendiklerini öğretmeye Konya’da Mevlevî tarikatlarında başlamıştır.⁶² Aynı yıllar arasında kendini birçok ilimle meşgul etmiş büyük âlimlerle nazari konular üzerinde tartışmışlardır. Bunun en büyük örneği günümüz de kitap olarak basılmış hali Nasruddin Tusi ile felsefe konuları üzerinde tartışmaları olmuştur.

Konevî, dönemindeki kişilerden farklı olarak felsefe ile ilgilenmiş ve ilimleri sınıflandırmaya tabi tutmuştur. O, yaşadığı dönemin tasavvuf ilminin sistematik kurucularından biri olmuştur. Konevî, özellikle subje olan bilgiyi objektif kriterler de nasıl anlayacağımızı bunun imkân ve sınırlılıklarının nasıl olması gerektiği konusuna vurgu yapmıştır. O, tasavvuf alanında Allah-insan münasebeti konusu üzerinden varlık ve bilgi alanında çalışmalar yapmış ve bununla beraber metafizik temelleri olan ilimlerin nazari konuları üzerinde durmuştur.⁶³

Konevî’nin sufi düşüncesinde eğitim, kişinin kendinden bir şey katması ve bilgiye ulaşmasıdır. Ona göre eğitimde asıl amaç, varlığı anlamlandırıp mutlak hakikate ulaşmaktır. Yine ona göre eğitim, insanın kendi çabasıdır.⁶⁴ Sufi bir âlim olması ve İslam geleneğinden gelmesi eğitim metodunu şekillendirmiştir. Konevî’nin, akıl ve felsefe yolunda da yöntemleri vardır. Bunlar istidlal ve kıyastır. Konevî kıyas için şöyle bir tanım yapar: “Kıyas öncüllerin

⁶⁰ Musa Es-Sadrî, **Regayibü’l-Menakib (Sadreddin Konevî’nin Menkıbeleri)**, Haz.:M.Emin Agar, İstanbul: Anka Yay., 2002, s.67

⁶¹ Ramazan Ayvalı, **Sadreddin Konevî’nin İlmi ve Şahsiyeti**, I.Sadreddin Konevî Özel Sayısı, Selçuk Üniversitesi : Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yay., sayı: 4, 1989 Ocak, s.98

⁶² İbnü’l-Arabî, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2015, s.17-18.

⁶³ Demirli, **Sadreddin Konevî**, s.349-351

⁶⁴ Konevî, **Fusûsü’l-Hikem’in Sırları**, s.120-122

oluşturulması, araştırmacının teorik düşünceyle idrak etmek istediği herhangi bir hakikate ulaşmasını temin eden bir yoldur.”⁶⁵ Kıyasın yapılamaması idrak gücümüzün zayıflığındandır ve bunun sonucunda ise gerçek olan bilgiye ulaşmamızın önüne set çekilmiş olacaktır.

Konevî’ye göre eğitim sadece akıl ile yapılmaz. Akıl il yapılan yapılan eğitim yetersiz kalabilir. Konevi, bu yüzden başka bir eğitim yaklaşımını bize sunmuştur. Bu zihinden bağımsız, tamamen kalbi-hissi duygularımızla oluşan müşahede yöntemidir. Konevî, “Herkes akıl ile boşluğu doldurabilir mi? Anlam kurmak ve bilme ne ile olur? Düşünce üzerinde buna bağlı kalmak mümkün müdür?” diye sorarak akıl yönteminin meşru sayılıp sayılmayacağı üzerinde sorular sormuş ve müşahede yöntemine de vurgu yapmıştır.⁶⁶ Bu bağlamda Konevî, akılcılık ve müşahedeyi kullanarak eğitim düşüncesini şekillendirmiştir. Konevî’nin kullandığı kavramlar, İslam filozofların kullandığı kavramlarla benzerlik taşımaktadır. O, sudurcu anlayışla birlikte çokluktan birlik, birlikten çokluk ilişkisini ortaya koymuştur.⁶⁷

Konevî düşüncelerini ifade ederken daha çok semboller kullanır. Dili ağır ve sanatlıdır. Belli bir düşünce olgunluğuna ulaşanların anlayabileceği bir üslubu vardır. Bu yönüyle onu anlamak her anlayışımızda bize farklı kapılar açmaktadır.⁶⁸ Konevî, tasavvuf geleneğinden farklı olarak ilahi vahiy ve akıl merkezli bir görüşte ilerlemiştir. Onun, tasavvufi görüşleri İslam’ın dairesinden çıkmamış, akıl ve vahiy ışığında devam etmiş ancak insan aklının her şeyi bilemeyeceğini de savunmuştur.⁶⁹

Çalışmamızın bu kısmında Konevî’nin; hayatını, eserlerini, düşüncelerinden etkilendiği şahsiyetleri, eğitimci kişiliğini ve felsefesini açıklamaya çalıştık. Bundan sonraki bölümde ise Konevî’nin, münasebet kavramına ve ona dair yardımcı kavramlara yer vereceğiz.

⁶⁵ Sadreddin Konevî, **Fatiha Tefsiri**, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2002, s.55

⁶⁶ Konevî, **Fusûsü’l-Hikem’in Sırları**, s.121.

⁶⁷ Sadreddin Konevî, **Kırk Hadis Şerhi**, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2002, s. 164

⁶⁸ Konevî, **İlâhî Nefhalar**, s.52

⁶⁹ Sadreddin Konevî, **Fâtiha Suresi Tefsiri**, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2007, s. 53-54

İKİNCİ BÖLÜM

MÜNASEBET KAVRAMI VE ONUNLA İLGİLİ DİĞER KAVRAMALAR

Araştırmamızın bu bölümünde Sadreddin Konevî'nin münasebet kavramına ve münasebet kavramını daha iyi anlamak için Konevî'nin münasebet kavramı yerine kullandığı anlam yakınlığı olan irtibat, inâbe ve müşahede kavramları açıklanacaktır. Bölümümüzün son kısmında ise tasavvuf literatürün de Konevî'nin münasebet kavramına anlamca yakın kullandığı muhabbet-sadakat, kurb ve ülfet kavramları incelenecektir.

2.1. KONEVİ'NİN MÜNASEBET KAVRAMI

Münasebet kavramı, ne-se-be kökünden türeyen bir kavramdır. İki şey arasındaki ilişki kavrayışından doğan ve birden çok anlamlar barındıran münasebet kavramına dair çeşitli tanımlar yapılmıştır. Arapça kökenli olan münasebet kavramı bağ, bağlantı, ilişki bağlamında kullanılmaktadır.⁷⁰ Arapça Sözlüğünde genel olarak ilk yapan, ortaya çıkaran müdahale anlamında kullanılmıştır. Türkçe sözlüklerde ise münasebet kavramı “ara, aradaki ilgiler, ilişki, uygunluk”⁷¹ anlamında kullanılmıştır. Bir diğer sözlük anlamı, “İki nesne arasındaki oran, uyum; uygunluk. Topluluklar arasında ya da bireyler arasındaki karşılıklı ilişki, bağ, ilgi, yakınlık.”⁷² manasına gelmektedir. Sözlüklerdeki tanımlarda münasebet kavramı, iki şey nesne ya da kişi arasındaki irtibattan söz etmektedir. Bu anlamda münasebet, bir bağ ve yakınlığın kurulması sonucu oluşan irtibattan oluşmaktadır. Osmanlı Lügati sözlüğünde “münasiplik, yakışıklık, karâbet, alâka, râbıta, taallük”⁷³ anlamında kullanılmıştır. Özel Lügat sözlüğünde: “iki şey arasında uyum orantılık ve yakınlık” gibi anlamlarına yer verilmiştir.⁷⁴

Münasebet kavramı, “sebep/neden”⁷⁵ kavrayışıyla ilk sebebi idrak etmesi ilk varlığın sudur etmesi manasında da kullanılmıştır. Münasebet kavramının, başka anlamı da şu

⁷⁰İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Beyrut:Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye yay., 1993 c. 8, s. 756

*İlişki kavramı, münasebet kavramı ile Allah-âlem irtibatı halinde münasebet kavramı ile birbiri ile yakın bir mana içermektedir. Allah ve âlem arasındaki ilişki karşılıklı yönü açısından münasebet kavramı ile ilgili olmaktadır.

⁷¹Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Basımevi yay., Ankara, Kemal Demiray ve diğerleri(haz.), 5.baskı, Ankara, 1969, s.544

⁷²Yaşar Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat yay., İstanbul, 2007, c.3, s.3373

⁷³ Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **Mükemmel Osmanlı Lügati**, Ankara: TDK yay., Ankara, haz.Ali Nazima, Faik Reşad, 2002, s.331

⁷⁴ Ömer Sevinçgül, **Özel Lügat Sözlük**, İstanbul: Zafer yay., 2004, s.493

⁷⁵ Çağbayır, s.3373

şekildedir: “Allah veya Nihâî Varlık fikri üzerine eğilmeyen, onun varlığıyla ilgili müspet veya menfi, doğrudan veya dolaylı düşünceler ileri sürmemiş bir filozofa rastlamak neredeyse imkânsızdır.”⁷⁶ Kavram, mutlak hakikate, ulaşma gayretinde olan insanın hikmet kavramı üzerinden ilk sebebe ilişki kurma yolu olarak tanımlanmıştır.⁷⁷

Tasavvuftaki tanımlarına baktığımızda kavram çoğunlukla münasebet-i zati(zati münasebet) olarak geçmektedir. Yani kişinin, Hakk ile bizatihi için bulunduğu durumdur. Bir diğer tanımda “İki cihetten sabit olan Hak ile kâmil insan arasındaki ilişkidir.”⁷⁸ şeklindedir. Allah-âlem arasındaki münasebet, tasavvufta Hakk ve insan arasındaki ilişki olarak incelenmektedir.⁷⁹ Kur’an’ı Kerim’de, münasebet kavramı, Allah, kul ilişkisi olarak görebiliriz. Bu ayetlerden bir kaç şü şekildedir: “O, her an yaratma halindedir.” (Rahman,29), “Biz göğü ‘büyük bir kudretle’ bina ettik ve şüphesiz Biz, (onu) genişleticiyiz.” (Zariyat, 47), “Göklerin ve yerin mülkü O’nundur, çocuk edinmemiştir. O’na mülkünde ortak yoktur, her şeyi yaratmış, ona bir düzen vermiş, belli bir ölçüyle takdir etmiştir.” (Furkan,2). Ayetlere baktığımızda Allah’ın yaratma halinde olduğunu ve ilişkili bir dönüşüm olduğunu görmekteyiz. Allah yaratıp bırakmamıştır. İnsan, yaşamının her evresinde Allah’a muhtaç olmuş ve Allah ile ilişkisi devam etmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de münasebet kavramı, Allah ile kul arasındaki yaratılış yönünden ele alınmıştır. Kişinin, münasebetli olarak Allah’ı bilmesi ona yaklaşması iman derecesinin yükselmesidir. Kur’an-ı Kerim’de münasebet kavramı, muhabbet, kurb, sadakat ve ülfet kavramları ile anlamca yakın olarak geçmektedir. Bu kavramlar münasebet kavramı ile ilgili diğer kavramlar olarak ayrı bir başlık altında incelenecektir.

⁷⁶ Mehmet Sait Reçber, **Din Felsefesi**, ed: Recep Kılıç, Mehmet Saik Reçber, Ankara: Grafiker yay., 2014, s.9

⁷⁷ Hüsameddin Erdem, **Problematik Olarak Din Felsefesi Münasebeti**, Konya:HÜ-ER yay., b.4, 2010, s.105

⁷⁸ Seyyid Cafer, **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü**, İstanbul:Ensar Neşriyat yay., 2007, s.347

⁷⁹ Nimetullah’a göre münasebet: “Birincisi mertebelerinin tecellideki tesirinin zayıflığı cihetinden, ikincisi ise imkân hükümlerinin kesretinden ve vasıtalık hususiyetlerinden yoksun olması cihetindedir.”⁷⁹ şeklinde ifade edilerek kulun hakkın sıfatları ile sıfatlanması bütün ilahi isimlerle donanması gerektiği düşüncesinden kaynaklı olarak yorum yapmıştır. **Şah Nimetullah Veli, Resail, Tahran, 1340, s.35**, Yine başka bir tasavvuf kaynaklarında terim: “Hak ile kulu arasındaki ilişki kulun taayyünü ve sıfatlarının çokluğu ile ilgili hükümler, Hakk’ın vücut vahdet-iyle ilgili hükümlere tesir etmez, tersine ondan etkilenecek kesret karanlığının vahdet ruhunun boyasını alır ve ya kul Hakk’ın sıfatlarıyla muttasıf ve bütün isimleriyle tahakkuk eder.” Burada münasebet kavramına yüklenen anlam kulun Hakk’ın nuru ile vücut vahdaniyeti ile kurduğu ilişki adının münasebet olduğu ve ikinci bir irtibat olarak Hakk’ın isterse kendi tecellisini kulun üzerinde gösterip bütün isimleriyle onunla münasebet kurabileceğini açıklamaktadır. Burada tasavvufun münasebet kavramını, Allah’ı aramak onun isim ve sıfatları ile münasebetli olup Hakk’a ulaşmak mahiyetinde bir anlam yüklendiğini görmekteyiz. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Marifet yay., 1991, s.351

Konevî kavramı şu şekilde açıklamıştır: “Münasebet, hükümleriyle vasıflanmakta ve eserlerini kabul etmede birbirine benzeyen iki veya daha fazla şeyi birleştiren her durumdur. Söz konusu benzerlik ve ortaklık, iki ya da daha fazla şey arasındaki farklılığı ve çokluk hükmünü ortadan kaldıracak şekilde meydana gelir.”⁸⁰ Konevî insanın yaratılış olarak Allah ile irtibatlı olması ve Allah ile manevi yolculuk etmesine seyrüsülûk olarak adlandırmıştır. Onun düşüncesinde münasebet kavramı Allah ve insan arasında oluşan rabıta(bağ) olarak isimlendirilmiştir. İnsan ve Allah’ın aradaki sevgiden dolayı karşılıklı gelen münasebet şeklini münazele diye isimlendirmiştir.⁸¹ O, eserlerinde münasebet kavramını doğrudan kullanmak yerine ona yakın olarak teveccüh, ilahi muhabbet, vech-i has, insan-ı kâmil gibi kavramları yerine zikretmiştir.⁸²

Konevî’nin münasebet kavramı, onun hemen hemen bütün düşüncelerinin merkezinde olmuştur. Onun münasebet kavramına bakışını eğitim düşüncesi ile sınırlandırarak bilgi boyutu ile şu şekilde açıklayabiliriz: “Bir şeyi bilmemenin nedeni, farklılığa sebep olan şeyin hükmüdür. İlim ise -bilinen ne olursa olsun, bilen de kim olursa olsun- sayesinde malum ile birliğin gerçekleştiği şeyin hükmüdür.”⁸³ Konevî’ye göre mutlak hakikat ile ilgili olarak münasebet ortadan kalkar ise bilenemeyen irtibatı olmayan iki şey olur ve bilgi ortadan kalkar. Bilme isteği de kalkar ve mutlak hakikati anlamak onu anlam dünyamız içerisinde bilmemiz imkânsız hale gelir.

Allah-insan arasındaki münasebet sürekli devam etmektedir. Allah’ın, yarattıkları ile sürekli münasebet halinde oluşu ondan sudur edilmesinden kaynaklıdır. Konevî’nin münasebet kavramına yüklediği anlam, âlemin yaratılması, sudur etmesi, insanın Allah’a yönelip irtibat halinde olmasıdır.⁸⁴ “Hiçbir şey yoktur ki, iki açıdan Hakk’ın mertebesi ile irtibatı olmasın. Bunlardan birisi, tertip ve vasıtalar silsilesi açısından Hak ile irtibattır; ikinci irtibat tarzı ise, bir mümkünün tavassutu olmaksızın Hak ile irtibatın bulunmasıdır.”⁸⁵ Konevî burada iki şeyin birbiri vasıtası ve tesiri ile bilinebileceğini düşünmektedir.

Konevî mutlak hakikate ulaşmayı münasebet ilişkisi açısından şu şekilde açıklamaktadır: “Bir şeye dair bilginin gerçekleşmesi ve onu tam olarak bilmek, bilinen şey

⁸⁰ Konevî, **İlahî Nefhalar**, s.236-237

⁸¹ Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s. 100.

⁸² Demirli, **Sadreddin Konevî’de Bilgi ve Varlık**, s.146

⁸³ Konevî, **İlahî Nefhalar**, s.80-81

⁸⁴ Konevî, **Fusûsu’l-Hikem’in Sırları**, s. 19. Ayrıca münasebet konusu hakkında bk. Sadreddin Konevî, **İlahî Nefhalar**, s. 234

⁸⁵ Konevî, **İlahî Nefhalar**, s.175

ile bir olmaya; bir olmak ise, bileni bilinenden ayırt eden her şeyin ortadan kalkmasına bağlıdır.”⁸⁶ Onun düşüncelerinde münasebet kavramı merkez noktadır. O, mutlak hakikati ve doğru bilgiyi kavrama noktasında soyut konuları sistematik hale getirmiştir. Görüldüğü gibi münasebet kavramı metafiziksel temelleri olan konuların anlaşılmasında ve mutlak hakikati kavrama noktasında önemli bir kavramdır.

Konevî, münasebet kavramını açıklarken irtibat, inâbe ve müşahede kavramlarına da değinmiştir. O bilgi, varlık ve insan görüşünde bu kavramlardan sık sık bahsetmektedir.. Çalışmamızın devamında münasebet kavramını, üst kavram olarak nitelendirip ona yakın ve ya onunla ilgili tasavvuf literatüründe kullanılmış diğer kavramların açıklamasına yer verilecektir.

⁸⁶ Konevî, **İlahî Nefhalar**, s.48

2.2. KONEVÎ'NİN MÜNASEBET ANLAMINA YAKIN KULLANDIĞI DİĞER KAVRAMLAR

Çalışmamızın bu kısmında münasebet kavramı ile ilgili olarak irtibat, inâbe ve müşahede kavramları incelenecektir. Bu kavramlar Konevî'nin münasebet kavramını açıklarken kullandığı ve münasebet kavramı ile anlamca yakın olan kavramlardır.

2.2.1. İRTİBAT

İrtibat kavramı, Türkçe sözlükte bağlantı, bağlı olma anlamlarına gelmektedir.⁸⁷ Tanımdan hareketle irtibatın olması için iki şey birbiri ile ilişkili olmalıdır. Tasavvuf kaynaklarında ise irtibat kavramı eşyanın sahibi olan Hakk'a halktan değil; Hak ile irtibatlı olarak gidileceğinden ve Hz. Âdem yaratıldıktan sonra Hak yaratıkları üzerinde irtibat halinde kendini tecelli etmesi anlamında kullanılmıştır.⁸⁸ İrtibat kavramı, mutlak varlık olan Hakk'a ulaşmak için vasıtalar ve mertebeler anlamında kullanılmıştır. İrtibat Konevî'ye göre silsile yoluyla var olarak iki şekilde gerçekleşmektedir. O, konu hakkında şöyle demiştir: “Her varlığın, Hak ile irtibatı iki şekildedir. Birincisi, tertip ve vasıtalarla silsilesi açısından gerçekleşen irtibattır. Diğeri ise herhangi bir vasitanın hükmü bulunmadığı irtibattır.”⁸⁹

Konevî irtibat kavramını kullanarak Allah-insan ilişkisini iki şekilde açıklamıştır. Bunlardan birincisi tertip ve vasıtalar, ikincisi ise herhangi bir münasebet olmadan bir vasitanın hükmü bulunmadan oluşan irtibattır. Münasebetinin oluşması için iki şeyin birbiri ile irtibatının olması gerekmektedir.⁹⁰ Allah'ın insan ile insanın Allah ile kurduğu irtibat tarzları kendi aralarında münasebeti oluşturmaktadır. Konevî, mutlak hakikati kavrama noktasında münasebet kavramını merkeze alarak irtibat kavramı üzerinde durduğunu görmekteyiz. Konevî'nin irtibat düşüncesi doğru bilgiye ulaşma noktasında Allah-insan münasebetinin oluşması olarak düşüncelerini şekillenmiştir.

Konevî, münasebet kavramı ile yakın anlamda olan irtibat kavramını, Allah-insan irtibatı olarak insanın bilmesini ve idrak etmesini sağlayan şey olarak yorumlamaktadır. Onun düşüncesinde yaratıp bırakan bir yaratıcı yerine yarattıkları ile irtibat halinde olan ve onunla münasebet Kur'an bir Allah tasavvuru vardır. Konevî'nin irtibat kavramına yüklediği anlam

⁸⁷ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, s.1779

⁸⁸ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, **Tasavvuf Sözlüğü**, 1. Basım, İnsan yay., İstanbul, 2008, s.150

⁸⁹ Konevî, **İlahi Nefhalar**, s.175

*İnsanın, yaratıcısıyla kurduğu özel yön olarak atfedilmektedir.

⁹⁰ Konevî, **İlahi Nefhalar**, s.175, 176

onun bilgi düşüncesini bilgiye ulaşma yöntemlerini ortaya çıkarmıştır. Münasebet kavramı ile ilgili ikinci kavramımız inâbe kavramıdır.

2.2.2. İNÂBE (YÖNELİM)

İnabe kavramı, insanın tevbe ederek kendine yönelmesidir. “Kişinin işlediği günahların farkına vararak pişmanlık duyması, bu günahları bir daha işlemeye gücü yetecek durumda olsa dahi işlememeye karar vermesidir.”⁹¹ Yapılan bu tevbenin samimi olması, içtenlikle Allah’a yönelerek yapılması gereklidir. Tasavvuf alanında inâbe kavramı: “Arapça yönelmek demektir. Şeyhin, bütün manevî gücünü müridin kalbi üzerine yöneltmesi ve bu suretle ona aktarmasıdır. Bu, müridin ruhunda filizlenmelere sebep olacak bir manevî aşılama olayıdır. Yani müridin ruhî kabiliyet kapasitesinin artırılmasıdır. Mürid bu şekilde müşdidinin manevî özelliklerini yüklenmiş olur. Bu uygulamaya, teveccüh-i kalbî denir.”⁹² şeklinde geçmektedir. İnâbe kavramının bu manası teveccüh kavramı ile de yakın anlamda kullanılmıştır. Kavram sözlükte “birine işini havale etme, dayanma, güvenme ve bel bağlama”⁹³ gibi anlamlara gelmektedir. Aynı zamanda teveccüh kavramı: “Şeyhin irşad için müridine manen yönelmesi, müridin de şeyhinden istifade için gönlünü ona bağlaması anlamında tasavvuf terimi” olarak kullanılmaktadır.⁹⁴

İnabe kavramı yakın anlam olarak felsefe sözlüklerin de yönelim olarak kullanılmıştır. Yönelim kavramı, zihnin kendisini şeylere ya da bir şeye yöneltme yetisidir. Bu yeti, birincil ve ikincil olmak üzere ikiye ayrılır. Birincil yönelim, dış nesnelere gördüğümüz algıladığımız zihnin dışında algıladığımız ve yöneldiğimiz nesnel yönelimlerdir. İkincil yönelimler, bunun dışındaki kavramlardır ve mantığımızla algıladığımız tümel kavramlardır. Burada yönelim kavramının ilk boyutu düşüncede var olan nesnelere yöneliktir. İkincisi ise ruhsal bilgi olarak var olan zihnimizde fiziksel koşullardan ayırdığımız boyutlardır.⁹⁵ Ruhsal yönelimler çeşitlilik arz etmektedir. Felsefe sözlüklerinde şu şekilde ele alınmıştır: “Bir şeyin kendisinin dışındaki ve ötesindeki bir şeye yönelmesi, o şeyi hedeflemesi”⁹⁶

⁹¹ Et-Tahanevî, **Keşşafu Istılahtu'l Funun, Mektubatı**, Lübnan, Beyrut, 1997, c. I, s. 524

⁹²Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, 5. Basım, Ağaç Kitapevi, İstanbul, 2009, s.345-346

⁹³ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, c.IV, 4910,

⁹⁴ Reşat Öngören, “**Şeyh mad**”, İstanbul: Dia Yay., 2010, c. 39, s. 588

⁹⁵ Sarp Erk Ulaş, **Felsefe Sözlüğü**, Ankara:Bilim ve Sanat yay., 2002, s.1620, 1621, 1622

⁹⁶ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 1. Basım, Ekin yay., Ankara, 1996, s.1298

İnâbe kavramı Kur'an-ı Kerim'de şu ayette açıklanmıştır: “Allah’a yönelip (onun emir ve yasaklarına itaatsizlikten sakınan), görmedikleri hâlde Rahman’a (ihlâs ve samimiyetle) derin saygı ve bağlılık gösteren ve inâbeli bir kalp ile gelen kimselere vaat edilen (cennet) işte budur.”(Kâf, 32) Bir diğer ayette, “Rabbimize inâbe edin (dönün).” (Zümer, 54). şeklinde geçmektedir. Ayetlerde de geçtiği gibi inâbe kavramı kulun Hakk’a yönelmesi ondan tevbe ve af dilemesi şeklinde geçmektedir. Tövbe eden bir kul Allah’a döner. Kalbi ve nefsi ile Allah’a kavuşma anını bekler. Kalbin ve nefsin inabesi olarak kul Allah’a yönelmektedir.

Konevî her varlığın doğrudan vasıta olmadan özel olarak irtibat halinde olmasına özel yön olarak vech-i has* kavramını kullanmaktadır. Vech-i has kavrayışı, insanın Allah’a olan teveccühünü olduğu kadar yaratıcının da insana ilahi inâbesi olarak ifade etmektedir.⁹⁷ Yani Allah ile vasıtasız olarak doğrudan ilişki kurulmasıdır. Bu ilişki yaratıcı ile kul arasında özel bir alanda bir anlam kurma münasebetini ifade etmektedir. Konevî inâbe kavramını, hakikati arama noktasında insanın Allah ile münasebeti kurması için ona yönelmesi şeklinde ele almıştır.

Konevî’ye göre inâbeli olan kulun anlam kurması yönünden mutlak varlık ile ilişkisi karşılıklıdır. Kişinin bu inâbeleri Allah ile sürekli münasebet halinde olmasındandır. Bu inâbeler, insanın birden çok karşılıklı münasebetini de ifade etmektedir. Konevî, insanın Hakk’a olan inâbenin nedenini mutlak hakikate ulaşmak için olduğunu düşünmektedir.⁹⁸ Konevî, inâbe kavramını, bilginin imkânı açısından Allah-insan arasındaki ilahi yön olarak bakmıştır. “Her mümkünün hakikatının gereği, onun iki vecih sahibi olmasıdır: Birisi varlığa, diğeri ise yokluğa bakar. Bunun için, mümkünün (varlığını yokluğuna tercih eden) bir tercih ediciye muhtaç olması zatî bir özelliğidir. Tercih edici Haktır ve Hakkın zatî kemali vardır; hatta o, bütün kemallerin kaynağıdır.”⁹⁹

Konevî’ye göre insanın mutlak hakikati kavramasını mümkün kılan şey onun Allahya olan benzerliğinden ve irtibatından kaynaklı bir şey olmasındandır.¹⁰⁰ Bu yönüyle inâbe kavramı, mutlak hakikate ulaşmak için münasebet kavramı ile yakın anlamda kullanılmıştır. İnâbeli olan insan, kendini bilmek ve kendi bilincini oluşturmak için yönelerek Allah ile

⁹⁷ Yurdagül Mehmedoğlu, **Konevî’de Vech-i Has Kavrayışı**, Konya II. Konevî Sempozyumu, 2012

⁹⁸ Sadreddin Konevî, **Yazışmalar**, trc:Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2007, s.57

⁹⁹ Konevî, **İlahî Nefhalar**, s.240

¹⁰⁰ Sadreddin Konevî, **Yazışmalar**, s.60-62

irtibat kurmaktadır. İnâbe bu anlamda insanın hak olana hakikate ulaşma gayreti olarak yorumlanabilir. Konevî, inâbe kavramını insanda öz olarak bulunduğunu savunarak insanın hakikati kavrama çabasındaki eylemleri üzerinde de durmuştur. İnâbe kavramını, daha iyi anlamamız için insanın Allah ile doğrudan irtibatını olan müşahede kavramı açıklanacaktır.

2.2.3. MÜŞAHEDE

Müşahede¹⁰¹ kavramı, ‘ş-h-d’ kökünden gelmiştir. Sözlükte “görmek, şahitlik etmek, gözlemlemek; bir nesnenin hakikatine vakıf olmak anlamlarına gelen müşahede kavramı tasavvufta Allah’ın zuhur ve tecellilerini görmeyi ifade eder.¹⁰² Müşahedede kalbi görme kavrayışı vardır ve bu kavrayış insanın kalbine kesin bilginin oluşması ve ona dair oluşturmuş bir inanç geliştirmiştir. Bu durum müşahede hali denilmektedir.¹⁰³ Kalbi duygularla gelen ilham kitap, sünnet, icma, akıl ve kıyas gibi yöntemlerin karşısında güvenilirlik hükmünü yitirebilmektedir. Konevî, akıl ve delil olmaksızın kalbi duygularla bilginin imkânını müşahede kavramı ile açıklamaktadır.

Konevî’ye göre müşahede kavramı mutlak hakikate ulaşma yolunda ki yöntem olarak kabul etmektedir. Ancak bu ulaşma Allah irade ederse mümkün kılınabilir. Müşahede kavramını tasavvuf bakış açısından ziyade akıl ve bilgi yönünden tanımlamak daha uygundur.¹⁰⁴ Konevî, inâbe ve müşahede kavramlarını içi içe olarak varlık ve bilgi görüşünden hareketle tanımlanmaya çalışmıştır. Bu kavramlar Konevî’nin münasebet kavramı ile ilişkidir. Aynı zamanda inanç ve iman noktasında Allah ile kurulan başka bir münasebet çeşididir.

Konevî için müşahede yolu, ikinci bir yoldur. Allah ile insan münasebetinin oluşması için arada engeller olmamalıdır. Müşahede yöntemi, Allah’ın, insanın kalbine herhangi bir vasıta olmaksızın görünmesidir. Bu kişinin farklı yönlerden bilmelerine sebep

¹⁰¹ İrtibat kavramını açıklarken vasıtalı ya da vasıtasız olmak üzere iki şekilde irtibat kurulacağından bahsetmiştik. İkinci irtibat, vasıtasız doğrudan kurulan münasebet şekli olarak müşahededir. İbnü’l Arabî, müşahedeyi tasavvuf kaynaklarında kalbi vecd olarak değil marifetullah boyutu olarak ilmi yönünden incelemiştir. O, Allah hakkında bilgi sahibi olmak onun yarattıkları sırlarına ererek iman gözü ile bakmayı hedeflemiştir. İbn Arabî, **el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye**, c.IV, s. 228

¹⁰² Süleyman Uludağ, **Müşahede**, DİA, c.32, s.153.

¹⁰³ İbn Arabî, **el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye**, c.IV, s. 36

¹⁰⁴ Demirli, **Sadreddin Konevî ’de Bilgi ve Varlık**, s.353

verebilmektedir. Konevî'ye göre müşahede, inanç noktasından kişinin kalbi duygular ile mutmain olması ve akli ölçütlerle de kendini bilme çabasıdır.¹⁰⁵

Sonuç olarak münasebet kavramı, insanın fitraten inanma ihtiyaçlı olması, inâbeli olarak varolma çabası içerisine girmesi gerçeğini bize hatırlatmaktadır. Bunu yaparken de karşılıklı bir münasebet kurmanın kaçınılmaz olduğu ve bu halin ilgili kavramlarla açıklığa kavuşturulmasının zarureti hâsıl olmuştur. Tanımlamaya çalıştığımız irtibat, inâbe ve müşahede kavramları, münasebet kavramı ile anlamca yakın olan kavramlardır. Konevî'nin kullandığı bu kavramlar insan-Allah münasebetini açıklamamızda yardımcı olmuştur. Onun tasavvuf literatüründe münasebet kavramı ile ilgili kullandığı diğer kavramlar muhabbet-sadakât, kurb-fitrat, ülfet kavramlarıdır.

2.3. KONEVÎ'NİN TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE MÜNASEBET ANLAMINDA KULLANDIĞI KAVRAMLAR

Muhabbet-sadakât, kurb ve ülfet kavramları Konevî gibi sufi ve âlimlerin İslam düşünce geleneğinde Allah-insan münasebetini ya da bağıni dini bağlamda açıklarken tasavvuf literatüründe kullandıkları dini kavramlardır.

2.3.1. MUHABBET

Sözlükte muhabbet kelimesi, “buğzun zıddı” anlamına gelen hub (hubb) kökünden türemiştir.¹⁰⁶ Tasavvuf sözlüklerinde muhabbet kavramı, sevgi kavramı ile beraber kullanılarak kulun yaratana olan aşkı şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰⁷ Özellikle tasavvuf alanında Kuşeyri (ö.1074) ve birçok âlim şahsiyet¹⁰⁸, muhabbet kavramının etimolojisi ile araştırmalar yapmışlardır. Çünkü tasavvufta muhabbet kavramı apayrı bir yer tutarak farklı anlamlarda kullanılmıştır. Tasavvuf literatüründe kullanılan sevgi ve muhabbet kavramı tanımları insani olarak bir şeye ya da bir nesneye bağlı olduğumuz sevgi dışındadır. İnanma ihtiyaçlı olan insanın yüce Zat'a ulaşma isteğiyle kaybolması (fenafillah), akli ve istekleri saf dışı bırakıp bütün idrakını ona yöneltip ona ulaşması şeklinde kullanılmıştır.¹⁰⁹

Kur'an'ı Kerimde, muhabbet kavramı sevgi kavramıyla beraber kullanılmıştır. Maide suresinde şöyle geçmektedir: “Allah onları, onlar da Allah'ı severler.” (Maide,54) Muhabbet

¹⁰⁵ Konevî, **Tasavvuf Metafizigi**, s.193

¹⁰⁶ İbn Manzur, c. 2, s.386.

¹⁰⁷ Kuşeyri, **Risâle**, İlk Harf yay., İstanbul, 2013, s. 116.

¹⁰⁸ Serrâc, Kelâbâzi, Ebû Tâlib el-Mekkî, Herevî ve Gazzâlî gibi alimler.

¹⁰⁹ Kuşeyri, **Risâle**, s. 589.

kavramının, kelime anlamı aşk anlamında da kullanılıp mertebeleri geçerek ve en üst seviyeden aşığa yani hakikate ulaşıp kalbin heyecana ve sevgiye bitişmesi şeklinde açıklanmıştır.¹¹⁰

Bakara suresinde muhabbet, “Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir.” diye geçmektedir.(Bakara,165) Ayetten de anlaşılacağı üzere sevgi temelli muhabbet bağı kurulmuştur. Allah'ı sevmek ona bağlanmak onun ile muhatap olmak karşılıklı sevgi temelinden geçmektedir. Tasavvuf sözlüklerinde kavram, sevmek, dostluk etmek gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelime arifler tarafından muhabbetin son merhalesi kalbin mutmain olarak sevdiğine kavuşması ve bu istekle kendini unutmaması, kendinde onu görmesidir.¹¹¹ Hakikati hak ile arayan insan arasında sevgi derecesinin yükselmesi dini tabiatlı oluşan bir inâbe ve ibadetler ile mümkün kılınabilir.

Konevî'nin anlayışında muhabbet kişinin, Hakk'a inâbenin üst seviyesinde kurduğu ilişkidir. Muhabbetin derecesi, aralarındaki münasebet derecesine göre değişmektedir. Yine ona göre muhabbet, Hakk'ın bilinmek isteği evrenin, insanın yaratılışı ve insanın Hakk'a olan yönelişidir.¹¹² Muhabbetin gerçekleşmesi için seven ve sevilen arasında bir irtibatın oluşması gerekmektedir.¹¹³ Konevî, muhabbeti münasebet çerçevesinde halk ile Hak arasında insan aklının idraklerinden uzak gerçekleşen bir hakikat sevgisi olarak yorumlamaktadır. Sufi bir âlim olan Konevî, muhabbet kavramını Allah'a ulaşma noktasında başka bir münasebet çeşidi olarak yorumlamaktadır.¹¹⁴

Muhabbet kavramı ile incelenmesi gereken bir başka kavram da sadakat kavramıdır. Sözlükte “vakıya uygun hüküm ifade eden söz, yalanın karşıtı” diye tanımlanan sıdk kelimesinden türeyen sadakat kelimesi “doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik” anlamlarına gelir.¹¹⁵ Sadakat kavramının köken anlamı sıdk kelimesinden türetilmiştir. Sözlük anlamı hüküm anlamına gelen söz, yalanın zıddı diye tanımlanmıştır. İslam düşüncesinde: “Hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, vaadine sadâkat

¹¹⁰ Kuşeyrî, **age.**, s. 589.

¹¹¹ Hucviri, **Keşfu'l Mahcub**, haz. Süleyman Uludağ, Dergah yay., İstanbul, 2015, s.487

¹¹² Naim Şahin, **Sadreddin Konevî'de Yaratma-Sevgi İlişkisi**, I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mebkam Yay., Konya, 2008, s. 213.

¹¹³ Konevî, **İlâhî Nefhalar**, s. 70-71

¹¹⁴ Konevî, **İlâhî Nefhalar**, s. 43

¹¹⁵ Lisanü'l-Arab, c. 8, s. 201.

göstermek” manasında, mastar olarak “hakikati ifade eden, gerçeğe uygun olan söz, doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik” kavramı olarak geçmektedir.¹¹⁶

Ayetlerde, sıdk kavramı olarak şu şekilde kullanılmıştır: “Allah’a ve elçilerine inananlar yok mu, işte Rab’leri yanında onlar, siddîkler (çok doğru olanlar) ve şehitlerdir. Onların mükâfatları ve nurları vardır. İnkâr edenler ve ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar da cehennem halkıdır.”(Hadîd,19) Başka bir ayette ise: “Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlara; içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç budur.”(Mâide,119) Kur’an-ı Kerim’de yukarıdaki ayetlere bakıldığında sıdk kavramı doğru davranış, söz ve sorumluk anlamında kullanılmıştır. Ayetlerin birçoğunda, sıdk kelimesinin önemine vurgu yapılmıştır. Genelde münasebet özelde muhabbet kavramlarının alt kavramı olan sadakat kavramı aynı zamanda dostça ve dürüstçe inâbedir. Sadakatli oluş şekli yine Hak’tan halka ve halktan Hakk’a karşılıklı dostça münasebet şekli olarak görülmektedir.

2.3.2. KURB

Sözlükte “yakınlık” anlamına gelen “k-r-b” kökünden türeyen kurb kelimesi “manevi yakınlık” anlamına gelir. Tasavvuf sözlüklerinde ise uzaklık manasına gelen bu’d kelimesinin zıddı olarak kullanılır. Kurb kavramı, yakınlık ve uzaklık anlamı dışında farklı bir takım manalarda da kullanılmıştır. Konumuz gereği kurb kavramı, manevi yakınlaşma anlamı açısından incelenecektir.¹¹⁷ Kurb kavramı, kuşkunun ve şüphenin zıddı olarak kullanılmıştır. Şüphesiz ve kuşku anlamlarının zıddından hak olana yani yakın olana ulaşabiliriz. Bu yakınlaşmanın kesin çizgileri yoktur. Çünkü yaklaşılan mutlak hakikat olup sonsuzdur. Kulun bütün kalbiyle sonsuz olan yaratıcıyı müşahade ederek ona yakın olmasıdır.¹¹⁸

Kur’an-ı Kerim’de kurb kelimesi, “çok yakın” anlamına gelerek ayetlerde şu şekilde geçmektedir: “Ben yakınım, dua edenin çağrısına icabet ederim.” (Bakara,186) Bakara 186. ayetine tekrar baktığımızda karşılıklı iki tür münasebetten bahsedilir. Biri, kulun Allah’a olan kurbiyeti, diğeri ise Allah’ın kula olan kurbiyetidir. Bu yakınlaşma en üst mertebeye kadar

¹¹⁶ Mustafa Çağrı, **Sıdk**, DİA, c.37, s. 98, 100

¹¹⁷ Süleyman Ateş, **Kurb**, DİA, c.26, s. 432-433

¹¹⁸ Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 116

çıkmaktır ve orada son bulmaktadır.¹¹⁹ Başka ayetlerde ise kavram şu şekilde geçmektedir: “Biz ona şah damarından daha yakınız.” (Kaf, 16); “İnsan en çok ibadet halinde iken Hakk'a yakın olur.”(Alak,19) Hadis-i Şerifte de şu anlamda kullanılmıştır: “Kulun Allah'a en yakın olduğu zaman secdede bulunduğu andır.” (Müsned, c.II, 42 1; Müslim, "Salat", 215) Ayet ve hadislerden anlaşılacağı üzere kurb kavramı, Allah'a yakın olmak ona yönelmek ve onunla muhabbet kurabilmek anlamında kullanılmıştır ve bu manaları ile konumuz olan münasebet kavramı ile yakın anlama gelmiştir. Kurb kavramının ifade ettiği yakınlık, Allah'a çokça ibadet ederek onu anarak ve onun rızasını gözeterek olmaktadır. Kişi kendi içinde ona yönelerek onu anarak bir münasebet kurmaktadır. Kurb kavramını, insanın, Hakk'a ibadetler vasıtasıyla yaklaşması ve münasebet kurması olarak tanımlayabiliriz.

Sufi bir âlim olan Konevî, kurb kavramına, insanın nefisini bilerek ve irade ederek Allah'a yaklaşması olarak ifade etmiştir. “Ruhun temizliği, Hakk'tan umulan marifet ve kurb-i ilahî, müşahede-i ilahîye şerefine ermek ve diğer ruhânî nimetlerle perverde olmak gibi yüce manevî haz beklentilerinden temizlenmekle olur.”¹²⁰ Konevî insanın nefisini temizleyerek, Allah'a yaklaşmasını, münasebet derecesine bağlamıştır. Bu anlamda sufi bir âlim olan Konevî'nin münasebet kavramı kurb kavramını da içinde barındırarak eğitim düşüncelerinin şekillenmesini sağlamıştır. Konevî, insanın yaratıcıya yakın olmasını doğuştan gelen fitratı sayesinde olduğunu düşünmektedir.¹²¹ İnsan hayatı boyunca fitratı üzerine Allah ile yakınlığı devam etmiştir. İnsanın yakınlığı Allah'a olan münasebet derecesini belirlemektedir. Kurb kavramı, tasavvuf literatüründe Allah-insan münasebeti açısından kullanılan önemli kavramlardandır.

¹¹⁹Üçüncü bir kurbtan söz edilebilir ancak bu kurbiyetin mahiyetinin nasıl olduğu konusunda bir bilgiden söz edilemez. İbnü'l Arabî, **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye** c.2, s.560

¹²⁰ Konevî, **Kırk Hadis Şerhî ve Tercümesi.**, s.31

¹²¹ Kurb kavramı ile ilgili başka bir kavramda fitrat kavramıdır. Sözlükte “yarmak, ikiye ayırmak; yaratmak, icat etmek” manalarına gelen “f-t-r” kökünden isim olup “yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş” anlamına gelir. Aynı zamanda fatr kökünden isim olarak türeyip var olmanın yaratılışın belli mizaca, yeteneğe sahip olması gibi anlamlandırmalarda da kullanılmıştır. İbn-i Manzur, **Lisanü'l-Arabî**, c. 10, c. s. 82. Buna göre fitrat kavramını varlığın özü olma ilk sebepten çıkma ve varlığın kendisi olarak atfedebiliriz. Ve bu yaratma eylemi dış çevrelerden etkilenmemiş öz olarak aynı kalmıştır. Nitekim: “Gökleri ve yeri yoktan var eden, yedirdiği halde yedirilmeyen Allah'tan başkasını mı dost edineceğim?” De ki: “Bana, Müslüman olanların ilki olmam ve müşriklerden olmamam emredildi.”(En-am,14), Övgü, gökleri ve yeri yoktan yaratan, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a aittir. O, yaratmada dilediği kadar artırır. Çünkü Allah'ın her şeye gücü yeter.(Fatır,1), De ki: “Ey Allah'ım! Ey göklerin ve yerin yoktan yaratıcısı! Ey gizli ve açık her şeyi bilen! Kullarının, arasında ayrılığa düştükleri konularda hüküm verecek sensin.”(Zümer,46) ayetlerine baktığımızda buradaki fitratın türeyen fatır kelimesinin Allah'ın ismi olarak kullanıldığını görmekteyiz.

2.3.3. ÜLFET

Sözlükte “alışmak, birleşip kaynaşmak, sevmek” anlamındaki ilf (elf) kökünden türeyen ülfet kavramı “insanların birbirine ilgi ve sevgi duymasını, destek olmasını sağlayan, toplumsal uyum, birlik ve beraberliği güçlendiren kaynaşma ve birlikte yaşama eğilimi” anlamına gelir.¹²² Ülfet kavramı, “teâlûf (uzlaşma), üns / müânese (kaynaşma), ihtilât (birlikte yaşama), muâşere, sıla / tevâsul, mücâlese (bir arada bulunma); bunların karşıtı olarak da teferruk (ayrılma), teferrüt (tek başına yaşama), ihtilâf, tekatu (birbirinden kopma), tedâbür (birbirine sırt çevirme), tebâyün (zıtlaşma) ve hicret” gibi anlamlarda da kullanılmıştır.¹²³ Tasavvuf terimlerine baktığımızda ise ülfet kavramı, Allah-insan münasebetinin anlam dışına çıkmadan kaynaşma, yakınlık, ısınma gibi anlamlarına gelmektedir.¹²⁴ Tasavvufta, ülfet kavramından daha çok kişinin Allah ile birlikte olması, ona sevgi, kaynaşma ilgi ve muhabbet duyması olarak bahsedilmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de ülfet kavramı şu ayetlerde bahsedilmiştir: “Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O’nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.” (Al-i İmran,103) Diğer ayetimiz ise: “Ve onların kalplerinin arasını (sevgiyle) birleştirdi. Eğer yeryüzündeki şeylerin hepsini infak etseydin (verseydin), onların kalplerinin arasını birleştiremezdin. Ve lâkin Allah, onların arasını birleştirdi. Muhakkak ki O; Azîz’dir, Hakîm’dir.” (Enfal,63) Kur’an-ı Kerim’de bildirilen bu ayetler, Allah’ın insanların kalplerine ülfeti koyduğunu ve ülfet kavramın ahlaki açıdan önemli olduğunu vurgulamaktadır.¹²⁵

Ülfet kavramının, Konevî’nin eğitim düşüncesinde münasebet kavramı ile yakından ilişkili olduğunu görmekteyiz. O, ülfet kavramına dair düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

¹²² İbn-i Manzur, **Lisanü’l-Arab**, c. 1, s. 98.

¹²³ Ragıp el-İsfahanî, **Müfredatu Elfazil-Kur’an**, Şam: Darül-Kalem Yay., 2002, s.369

¹²⁴ Cebecioğlu, s.279

¹²⁵ Gazali, İhya-i Ulumiddin adlı eserinde ülfet kavramıyla birlikte kardeşlik, sohbet ve farklı kesimden insanların muâşeret adlı bir bölüme yer vermiştir. İmam Gazzâlî, **İhya-i Ulumiddin**, 2. Baskı, İstanbul:Hikmet Neşriyat yay., c.2, 2012, 157- 221. Adı geçen eserinde Gazali, ülfet kavramını erdemli güzel ahlak ve davranışın temeli, ayrışmayı da kötü ve şeytandan gelen bir davranış olarak anlamlandırmıştır, kötü kiskanç kişinin peygamber efendimizin yukarıdaki hadisinden de yola çıkarak müminin karakter ve şahsiyetine uygun olmadığını söylemektedir. İnsanlar arasındaki bu uyum, bağ, ilişki ve Allah ile olan kul ilişkisini ülfet kavramı üzerinden bize açıklamıştır. Gazzali, **age**, s.358-367. Gazali’nin yorumları çerçevesinde ülfet kavramını hem toplumsal olarak hem de bireysel manada oldukça derin anlamlara gelmektedir. Ülfet kavramı, İslam’ı literatürde büyük erdemlerden biri sayılmaktadır. Ülfeti, âlem- Allah arasındaki ilişki ve bağı güçlendiren aynı şekilde kişinin hem bireysel hem de toplumsal olarak Allah ile olan bir irtibat tarzı olarak yorumlayabiliriz.

‘‘Hak, idrak ve idrak araçları kapısını da, telakki, yansıma ve nurların bitişmesiyle açmıştır; kemâllerin kapısını, gayelere, muhabbete, hayrete ve öğrenmeye ilişe’n/taalluk idrakler ile açmıştır; teveccühlerin kapısını, ‘hubbî/bilinme arzusu’ hareket ve gayesine ilişe’n yaratıklarına karşı duyduğu şevkinin hükümlerinin ortaya çıkmasıyla açmıştır; ülfet kapısını, münasebet bağıyla ve ittihat ve görme hükmüyle açmıştır.’’¹²⁶

Konevî için ülfet, muhabbetten gelen Hakk ile kurulmuş münasebettir. Sufi bir âlim olan Konevî, Hakk’a ulaşmayı muhabbetten kaynaklı olduğunu ve mutlak hakikati bulmak için ülfet kapısının açık olması gerektiği vurgusu yapmıştır. Ona göre gaybın bilgisine, dört kapıdan biri olan ülfet kapısı sayesinde ulaşılır.¹²⁷ İnsanın, Hakk’a ülfeti, insanı kâmil mertebesine ulaştırmaktır. Ona göre ülfet, hikmet ve mutlak hakikatin bilgisine ulaşmak ve ahlak ile yetiştirmektir. Konevî, ülfet kavramını, insanın Allah ile münasebet kurarak muhabbetin en üst seviyesine ulaşması için başka bir irtibat çeşididir. Bu mertebeye ulaşma gayreti onun eğitim düşüncesinin merkezinde olmuştur.¹²⁸

Bu bölümde Konevî’nin, münasebet kavramına ve onunla ilgili yardımcı kavramlara değinilmiştir. Münasebet kavramını daha iyi anlamamız için diğer yardımcı kavramlar olan irtibat, inâbe, müşahede, muhabbet, kurb, sadakat, ülfet kavramlarının tanımına ve Konevî’nin münasebet kavramı ile ilişkileri izah edilmiştir. Münasebet ve diğer kavramları açıklanılmasının amacı ise Konevî’nin münasebet kavramını bir düşünce haline getirmesi ve anlamca yakın olan kavramların onun varlık, bilgi, insan, din ve eğitim düşüncelerinin içinde olmasıdır.

¹²⁶ Konevî, **Fatiha Tefsiri**, 114

¹²⁷ Konevî, **Fatiha Tefsiri**, 114-120

¹²⁸ Ülfet kavramına yakın kavram ünsiyet kavramıdır. Lüma, kitabında ünsiyet kavramını Allah’a güvenmek, sükûnete ermek ve ondan yardım istemek olarak yorumlamaktadır. Bir hal olarak ve tasavvufi terim olarak kullanılan ünsiyet kavramı üç şekilde anlamlandırılmıştır. Birincisi, kulun günahlardan arınıp Allah’a yakın olması. İkincisi, Kulun Allah’ı anarak kalbinde meşgul olan her şeyden sıyrılıp ona yönelmesi. Üçüncüsü ise en üst mertebeye ulaşip kurb derecesine gelmektir. Bu, Hakk’ın kula verdiği bir ikramdır. Serrâc, **Lüma**, s. 62-63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SADREDDİN KONEVİ’NİN VARLIK BİLGİ VE İNSANA DAİR GÖRÜŞLERİ VE BU GÖRÜŞLERİN MÜNASEBET ANLAYIŞI İLE İLİŞKİSİ

Çalışmamızın bu bölümünde, Konevî’nin münasebet anlayışının; varlık, bilgi ve insan görüşlerine etkisi açıklanacaktır. Onun, eğitim düşüncesinde münasebet kavramına yüklediği anlam öncelikle varlık boyutu ile incelenecektir. Daha sonra varlığın münasebet çizgisi üzerinden bilgi görüşlerinden bahsedilecektir. Bu bölümün son kısmında ise Konevî’nin, münasebet merkezli insan anlayışı açıklanıp varlık, bilgi ve insan görüşlerine dair genel bir değerlendirme yapılacaktır.

3.1.KONEVİ’NİN VARLIK GÖRÜŞÜ VE MÜNASEBET ANLAYIŞI İLE İLİŞKİSİ

Varlık terimi genel olarak birçok sözlüklerde: “Bir şeyin kendisini veya başkasını kendisinde veya başkasında bulması” gibi varoluş anlamlarında tanımlamıştır.¹²⁹ Konevî ve diğer nazari ilimler ile uğraşanlar, varlık yerine vücut ve vecd kavramını kullanmışlardır. Bu iki terim, Konevî’nin varlık felsefesi düşüncesinde yer alarak münasebet anlayışının merkezinde şekillenmiştir.

Konevî, vecd ve vücut* kavramlarını şu şekilde izah etmiştir: “Birincisi başka hiçbir şey değil varlıktır. Bu Allah’dır. Bu bakımdan Allah’ın hiçbir çokluğu, terkibi, sıfatı, tasviri, tahsisi, ismi, izafeti veya özelliği yoktur. Tersine o saf varlıktır. O idrak ettiği veya şahit olduğu ve hitap ettiği edildiği zaman, bu onun zatının ontolojik düzeyini gizleyen Kudretinin perdesi arkasından olur. Bu bakış açısından O’nun varlığının taayyünü; taayyün eden her şeye eşlik eden sıfatlarıyla kayıtlanmış olarak görülür. Derken varlığın taayyünü her tasvirle nitelenir hale gelir; her isimle isimlenir, her şekil ve nitelikte zahir olur. O her güzelliği “kabul edecek şekilde” davranır. O, her türlü algıyla algılanır.”¹³⁰ Konevî’nin ifadesinden anlaşılacağı üzere mutlak varlık haddi zatında kendisinden başka bir şey ile var olmayan, sınırlanması olmayan varlıktır. Biz onu taayyün perdesinden düşünüp anlamlı hale

¹²⁹ Abdürrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, çev. Ekrem Demirli, İstanbul:İz Yayınları, 2004, s. 577

*Vecd hali kişinin ruhsal olarak kaybolup arayış içine girmesidir. Vücut ise arayışının vecd arayışının sonuç bulmuş halidir.

¹³⁰ Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s. 25

getirip genel bir kavrayış geliştiririz. Bu zihnimizde varoluşu temsil eder. Bu ayrım hakikati anlamamız noktasında, vücud ve vecd kavramları ile ilişkilidir.¹³¹

Konevî, varlığı zorunlu ve mümkün varlıklar olarak ikiye ayırmıştır. Kendisi ile zorunlu olarak var olmayan mümkün, varlığı zorunlu olan başka bir şeye ihtiyaç duymayan zorunlu varlıktır.¹³² Mümkün ve zorunlu varlık ayrımları Allah-insan münasebeti oluşumunda Konevî düşüncesinde şekil almıştır. Zorunlu olmayan mümkün varlıkların, varlıkları kadar yoklukları hakkında da konuşulabilir. Konevî, zaruri kılınan ve bir illete bağlı olan mevcut olmasını, başka mevcuda bağlı olandır şeklinde yorum yapmıştır.¹³³

Açıklamalara baktığımızda mümkün varlıkların sebebi, zorunlu varlıktır. Yokluğu düşünülmesi imkânsız olan zorunlu varlık ve mümkün varlıklar üzerinde bir parçası ve bilgisi mevcuttur. Bu irtibat, zorunlu ve mümkün varlıkların münasebet ilişkisinin sürekli olduğunu göstermektedir. Zorunlu varlık olan Allah, mümkün varlık olan insan ve eşyayı yaratma halindedir. Yaratılanlar, zorunlu olandan yani Hak'tan zuhur etmiştir. Zorunlu varlık ile mümkün varlık konumunda olan Allah ve insanın birbiri ile kurduğu münasebet Konevî'nin eğitim düşüncesinde ortak bir payda da buluşmaktadır.¹³⁴ Konevî'nin varlık düşüncesinde önemle durduğu nokta zorunlu varlık olan Allahın varlığı ve tek olduğu konusudur. O, kozmolojik olarak Allahın varlığını ve birliğini ispatlamak ve insan-ı kâmil seviyesine ulaşmak için mertebelerin olduğunu söylemektir. Bu çabasında Konevî, sufi anlayışı içinde bir felsefe nazariyesi gözlemlediği de görülmektedir.¹³⁵

Sufi bir varlık olan Konevî'nin varlık düşüncesinde münasebet kavramını, sudur, yaratma, sebep, vesilecilik gibi konularda da görmemiz mümkündür. Çünkü onun düşüncesinde varlığın yaratılması var olması bir sebebe bağlıdır ve bu sebebinde Hak'ın

¹³¹ Vücud ve vecd kavramlarının yakın anlamda kullanıldığını şu şekilde de görebilmekteyiz: “Vecd ve Vücud iki mastardır. Birisi hüznün diğeri ise bulmak demektir. Sufilerin bu iki terim ile kastettikleri şey, semâ sırasında kendilerine zuhur eden iki halin ispatıdır. Birincisi hüznün ile bitişiktir, diğeri ise istenilene kavuşmakla beraberdir. Vecdin hakikati ise istenilen şeyin gerçekleşmesidir. Vecd talep eden ve edilen arasında bir yerdir, bu sırrın açıklanması mümkün değildir. Vücud, Sevilenin sevene ikramıdır. Bunun hakikatine işaret edilemez.”¹³¹ Hucviri, tasviri ile gerçek olana açık bir alana ulaşmak, vücud iledir. Bu alan gizli olarak kalbi duygular ile yer bulmaktadır. Mutlak olan tek olan ve gerçek varlığa ulaşmaya çalışmak asıl meseledir. Mahiyet ve hakikati bulma isteği de bu seyirde var olmuştur. Oluşan olgular kendi zamanlığı içerisinde sürekli ilişkili olarak kendi boyutuyla anlam oluşturmuştur. Hucviri, **Keşfu'l Mahcub**, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul:Dergah Yay., 2015, s.567

¹³² İbn-i Sina mümkün varlık ve zorunlu varlık münasebetini şu şekilde açıklamıştır: “Evrendeki bütün mevcutlar, kendi başlarına var olmak imkânına sahip bulunmayan mümkün varlıklardır. Zaruretleri, sebeplerinde olan varlıklardır. Onların mevcudiyet kazanabilmeleri mutlaka başka bir mevcuda, bir illete bağlıdır. Diğer bir deyimle, bizatihi ve zaruri olarak mevcut olamayan her şey ancak daha önce vücut bulmuş başka bir varlık sayesinde varlık kazanabilir.”¹³² İbn-i Sina felsefesinde, mümkün varlık adı alması için mutlak yaratıcının onu yaratması gerekmektedir. İbn Sina, **Ontolojisinde Zorunlu Varlık**, İstanbul: İz Yay., 2002, s.93

¹³³ Konevî, **Yazışmalar**, s.101

¹³⁴ Konevî, **İlahi Nefhalar**, s.73

¹³⁵ Konevî, **Ariflerin Aynası**, s.70.

bilinme isteğinden sudur ettiği görüşü hâkimdir.¹³⁶ “Hak, herhangi bir şarta veya sebeple tayin ettiği veya mertebesinin taayyün ettiğini bildiği bir şeyi, o şart ve sebebe göre ve onun lazımı ile bilir; çünkü Hakkın ilmi, bu şart ve taayyünden öncedir. Yoksa Hak Teala o şeyi kendisiyle ve dilediği gibi de bilir.”¹³⁷ Konevî’ye göre Allah’ın her şeyi yaratması kendini bildirmek isteği ve münasebet halinde olması onun düşünce merkezinde olmuştur. Ona göre bu münasebette varlık olarak insanın, mutlak hakikati bilerek anlam kurması insanın, Allah ile münasebet kurması demektir.¹³⁸

Allah-âlem arasındaki bir diğer münasebet boyutu ise âlemin yaratılmasını Allah’tan bir taşma sonucu meydana gelmesi ve bu taşmanın irtibatlı olarak devam ettiğidir.¹³⁹ Konevî’nin, bu anlayışı sudur görüşünün çerçevesinde birlik ve çokluk meselelerinin izahını gerekli kılmaktadır.¹⁴⁰ Birlik ve çokluk, Allah’ın yaratması, yarattıkları ile bir olmasını ve yaratılanların ondan sudur etmesidir.¹⁴¹ Bu yaratılış yaratıcının özünden gelen onun tezahüründe oluşan bir süreçtir. Ona göre irtibat olan yaratılan çokluklar, Bir’in yarattığı birliklerdir ama farklı şekillerde tezahürü mümkündür. Bu ifade bize Allah’ı bilmek ona ulaşmak, birlik-çokluk ilişkisini bilmeden geçtiğini göstermektedir. “Herhangi bir şeyden bütünüyle kendisine benzeyen bir şey meydana gelmez; aksi halde Varlık, bir hakikatte bir merteye de aynı tarzda iki defa zuhur etmiş ve meydana gelmiş / kusul olur ki bu da meydana gelmiş bir şeyi tekrar üretmek demektir. Böyle bir şey ise faydasız anlamsız ve abes olduğu için imkânsızdır. Hakiki fail olan Allah böyle bir şey yapmaktan münezzehtir. Hak Teala, bir veya iki şahıs için, bir surette iki defa tecelli etmemiştir; muhakkak ki tecelliler arasında bir veya daha fazla açılardan farklılık ve ihtilaf bulunmalıdır.”¹⁴² Konevî’ye göre aradaki münasebet, yaratılanlar arasında tek düzeyde bir benzerliğin ve ilişkinin kurulamayışıdır.

Bir diğer konu ise ilk hareket konusudur. Konevî Allahdan çıkan ilk hareketin akıl olduğu konusunda filozofları eleştirir. Ona göre Allahdan çıkan ilk şey genel varlıktır. Buna

¹³⁶ Sadreddin Konevî, **Vahdet-i Vücûd ve Esasları**, çev.Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002, s.9

¹³⁷ Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s.27

¹³⁸ Konevî, **İlahi Nefhalar**, s.56

¹³⁹ Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s.30

¹⁴⁰ Demirli, **Bilgi ve Varlık**, s.282

¹⁴¹ Konevî, her şeyin Allahdan gelmesini yaratılanlarda onun bulunması ve sudur edilmesi hakkında şöyle der: “Bir’in, Bir’den başkasını izharı mümkün olmadığı için, Vahdet-i Vücûd’u itibariyle Hak’tan sadece Bir sadır olur. Bize göre o Bir, var olan ve ezeli ilmin var olacağına hükmettiği var olmayan şeylerin hakikatlerine feyiz veren Vücud-i Amm’dır. Bu varlık, akılcı filozofların zannettiğinin aksine ilk akıl diye isimlendirilen ve yüce kalem ile diğer varlıklar arasında müşterektir. Hak için varlık zatının aynıdır, ondan başkası için hakikati üzerine zait bir şeydir. Her varlığın hakikati ezeli olarak Rabbinin ilmindeki taayyün nispetinden ibarettir.” Konevî, **Tasavvuf Metafiziği** s.23

¹⁴² Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s.14

Vücut-i Amm yani genel varlık denilmektedir.¹⁴³ Konevî, sudur anlayışını ilk akla bağlayıp doğrusal olarak hareket ettiricinin esasına bağlamamıştır. Onun yaratılış düşüncesinde dairesel olarak birbirleri ile irtibat halindedir. Dairenin başı, sonu ve diğer tikeller birbirleriyle ilişki arz etmektedir.¹⁴⁴ Bu daire bize Allah, insan münasebetlerini ve ilişkilerini açıklar. Konevî bu görüşü şu sözleri ile açıklamıştır: “Emir dairedir, seyir ise çizgisel dairedir. Bu daireyi tamamlaması mukadder olanın sülüğü tamamlanır ve kemale erer, seyri ile başka bir ilahi devri meydana getirmeye girişir.”¹⁴⁵

Konevî'nin sudur anlayışındaki diğer husus ulûhiyet meselesidir. Konevî için ulûhiyet, Allahın birlik ve çokluk içerisinde fiil ve eylemin kendisine özgü yürütmesidir.¹⁴⁶ Birlikten çokluğu ulaşabileceğimiz gibi zıt olarak çokluktan birliğe de ulaşmamız mümkündür. Konu hakkında Konevî, şu şekilde söylemiştir: “Vucüd birdir ve daha önce belirtildiği gibi kendisinden farklı oluşu itibariyle kendi dışındaki bir şey ile idrak edilemez: Varlık bir olduğu için çok oluşu itibari ile çokluk ile idrak edilemez. Aynı şekilde bunun tersi de doğrudur. İnsanın, varlığın birliği/Vahdet-i Vücûd gibi, gerçek bir birlik ile bir iken idrak dilmesi sahih değildir. Aksine insanın idraki varlık ve hayat ile vasıflanmış, kendisiyle ilim ve iradenin kaim olduğu, idrak ettiği şey ile arasında münasebetin bulunduğu ve idrake mani engellerin ortadan kalktığı bir hakikat oluşuna bağlıdır.”¹⁴⁷ Konevî bu sözlerine baktığımızda her şeyin bir irtibat dâhilinde olduğunu bu irtibattan doğan çokluğun birliğinin mutlak varlık olduğunu görmekteyiz. “Eşya hakkında bilginin gerçekleşmesi için şart olan münasebet ve ilişkiler, eşyanın istinat ettiği ayan-ı sabite ve isimler arasında ilişki ve münasebetler sayesinde mümkündür. Başka bir ifade ile ilahi isimler ve ayan-ı sabite bir hükümlerini içerdikleri için bunların tezahürleri olan eşya arasında zorunlulukla münasebet gerçekleşecektir.”¹⁴⁸ Hakk, yarattıkları ile ilişkili olarak bir münasebet kurmuştur. Biz bu ilişki üzerinden isim ve sıfatların bilgisinden bir hakikat bilgisine ulaşmaya çalışmaktayız. Konevî'ye göre bu bilgiye mümkün ile zorunlu varlık arasındaki münasebetin başka bir boyutudur. O bu irtibatı, mertebeler şeklinde yorumlamaktadır. Yani Konevî varlığın

¹⁴³ Konevî, **Yazışmalar**, s.72

¹⁴⁴ Konevî'nin de düşünce olarak ilham aldığı İbnü'l Arabî'de konuyu şu şekilde açıklamıştır: “Dairenin ortasında bulunan noktanın dışında kalan çizgilerin kendisinden çıktıkları merkezlere nispetleri eşit olduğu gibi aynı şekilde Hakkın bütün varlıklara nispeti de tek bir nispettir. Bütün eşya çevrenin noktaya bakması gibi Hakka bakar ve onun kendilerine hibe edeceği şeyleri kabul eder.” Baş ve son olarak yine birbirine kavuşmaktadır. Ancak mümkün olanın zorunlu olana ilişkisi yönünden baktığımızda mümkünlerinde zorunlu gibi olacağı anlamına gelmemektedir. İbnü'l Arabî, **Fütüvvet-i Mekkiyye**, s.252

¹⁴⁵ Konevî, **Tasavvuf Metafizigi**, s.159

¹⁴⁶ Demirli, **Bilgi ve Varlık**, s.226

¹⁴⁷ Konevî, **Tasavvuf Metafizigi**, s.22

¹⁴⁸ Demirli, **Bilgi ve Varlık**, s.231

yaratılmasına sadece zorunlu-mümkün ilişkisi olarak bakmamıştır. İlahi İsimler, sıfatlar ve mertebelerde Konevî için Allah'ın insanla kurduğu başka bir münasebet yaklaşımıdır.

Konevî'ye göre varlığın Hakk ile münasebeti beş merteye ile başlar ve tamamlanır. Varlığın kemale erdiği son merteye şehadet ve insan-ı kâmil mertebesidir. Bu merteye son durak ve dairenin son halkasıdır. Bu halkalar Konevî'ye göre birbiriyle ilişkili olup varlığın ontolojik olarak yaratılması ve Allah ile münasebetini sunmaktadır. Kamil insan, denilen bu merteye kendi bilincini bilen ve Allah'a en yakın olan mertebedir. Bu özellikten dolayı hakikate ulaşma belli bir bilginin hâkimi olmayı gerektirir ki bu da insanın Allah ile arasındaki münasebet derecesine bağlıdır.

Konevî'nin varlık-münasebet düşüncesinde amaç ve gaye mutlak varlığa ulaşmaktır. Onun eğitim düşüncesinde varlık, mutlak olan ve yaratılan arasındaki münasebet ilişkisidir. Bu münasebet kişinin mutlak hakikate ulaşması ve onun mertebesine ulaşması için yoldur. Konevî, varlık düşüncesine münasebet açısından tasavvufi ve felsefi bir yorum katmıştır. Onun varlık düşüncesinden sonra önemle durduğu bir başka görüşü bilgi ve insanın bilgiye ulaşma düşüncesidir.

3.2. KONEVÎ'NİN BİLGİ GÖRÜŞÜ VE MÜNASEBET ANLAYIŞI İLE İLİŞKİSİ

Konevî, mutlak hakikate ulaşmak için insanın doğru bilgi yollarını keşfetmesi gerektiğini düşünmektedir. İnsan, metafizik konuları içeren mutlak bilgiye nasıl ulaşacaktır? Somut olarak kanıtlanmayan ispata vacip olan bilgi ve varlıktan nasıl söz edebiliriz? Bilginin ne ile bileneceği arasındaki ilişkiyi nasıl anlamlandırıp kanıtlayabiliriz? Sufi bir âlim olan Konevî, bu düşüncelerini diğer sufilerden ve âlimlerden daha farklı boyutta yaklaşmıştır. O, mutlak bilgiyi yine insanın Allah ile münasebetinden bilenebileceğini düşünmektedir. Konevî'nin bilgi görüşü, onun eğitim düşüncesi ve münasebet kavramı ile bu manada ilişkili olmuştur.

Konevî'nin eğitim anlayışında amaç mutlak hakikate ulaşmaktır. Bu yüzden onun bilgi görüşünde bilgiler özel bir yer tutmaktadır. Çünkü Allah'a ulaşmada insan, onun bilgisinden uzak kalmaz. Konevî'ye göre bilgiler, kişinin kendi idrak güçlerinde muhayyeline, kişinin anlamlandırmasında yaşadığı psikolojik koşullar gibi sebeplerce nazari ilimler değişebilmektedir. Konevî'ye göre: “Konular üzerinde nazari deliller getirip, yerleştirmek ve bunları şüphelerden ve cedelci itirazlardan salim olacak şekilde akli delillerle ispatlamak, mümkün değildir. Çünkü nazari hükümler erbabının idrak araçlarına göre değişir.

Bu idrak araçları, idrak sahiplerinin yönelmelerine tabidir. Yönelmeler ise, akide, eğilim, mizaç ve münasebetlerin farklılığına bağımlı olan maksatlara tabidir.”¹⁴⁹

Konevî, nazari konularda bilgiye ulaşmaya diğer sufi âlimlerden farklı olarak bilgi görüşü sergilemiştir. O akli, mutlak hakikate ulaşma yolu olarak ele almıştır. “Aklın temizliği Hakk’ı tanıma konusunda aklın verilerinden, fikirlerinin sonuçlarından temizlemekle olur. Hakk’ın mümkünât üzerine feyz ile yaydığı bilgi, hususiyet ve sırlara ait düşüncelerden arınmakla gerçekleşir.”¹⁵⁰ Tasavvuf geleneğinden gelen Konevî, bilgiye ulaşma yolu olarak müşahede yöntemini, Allah’a ulaşma yöntemi olarak züht hayatını kullanılır. İnsanın nefsini temizlemesi Allah’ı anması insanı mutlak hakikatin bilgisine ulaştırmaktadır. Konevî, akli ele alma konusunda duyu verilerimizin akli yönettiğini, eşya hakkında bilginin ilk duyu verilerinde alındığını söylemektedir.¹⁵¹ İnsanın duyu ve düşüncelerine göre bir bilgi tasavvuru oluşturması kaçınılmazdır. Konevî, bu doğrultuda bilgiye ulaşmanın göreceliğinden bahsetmektedir.¹⁵²

Konevî anlayışına göre münasebet, Allah’a ulaşmayı ve onun mertebesine çıkmayı ifade etmektedir. Bu bilinme, bilen ile bilenen arasında olmaktadır. Aynı olan şeyler arasında bir münasebet söz konusu değildir. Aynı olmayan ama benzer şeyler arasında münasebet bağı kurulabileceği söz konusudur. Allah ve insan arasındaki oluşabilecek bu münasebet bize onun varlık ve bilgi düşüncesini sunmaktadır. Konevî, bilgiye ulaşma yolu olarak Allah-insan münasebetini şu şekilde açıklamaktadır: “Hak bazı kullarını bu duruma muttali kılmak isteyince, önce âlemlerden müstağni Zat’ının özelliğini, uluhiyet ve ona tabi isimler, sıfatlar ve naatlarla onlara bildirmişti; ardından da zatının meluh ile irtibatını göstermiş, onları ilah ve meluh arasındaki bağıllık sırrına vakıf kılmıştır. Bu bağıllık, her ikisinin hem varlık hem de takdir olarak diğerine bağılı olmasını ifade eder. Böylelikle bu insanlar hak ile yaratıkları arasında münasebet yönlerinden birisini idrak etmişlerdir. Ardından Hak, ulûhiyetini, aklen ve şer’an sabit olan birlik özelliğiyle nitelemiştir. Onlar da ulûhiyeti dış âlemde hakikati olmayan akledilir bir nispet olarak öğrenmiş, Hak ile yaratıkları arasındaki münasebet ’in başka bir

¹⁴⁹ Sadreddin Konevî, **Fatiha Süresi Tefsiri**, s.46

¹⁵⁰ Konevî, **Kırk Hadis Şerhi ve Tercümesi**, s.31

¹⁵¹ Sufi bir alim ve mutasavvıf olan Konevî, sübjektif bilgiyi sistematik hala getirerek objektif olması için belli kriter ile ölçü koymuştur. Sübjektif bilgiler içeren başta tasavvuf olmak üzere ilgili ilimler için varlık, bilgi ve diğer alanlarda ölçü koyarak metafizik ile sistem oluşturmuştur. Konevî’ye göre ilimlerin, bir disiplin haline gelebilmesi için belli bir konusu, meselesi ve ilkeleri olmalarıdır. İlimlerin gayesi olan metafizik ilminin de bu anlamda bir konu, mesele ve ilkelere sahip olması gerekmektedir. Metafiziğin bir ilim olduğunu ispatladıktan sonra Konevî, metotlar üzerinde durur.

¹⁵² Sadreddin Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s. 25-30

yönünü daha müşahede etmişlerdir.”¹⁵³ Konevî bu ifadeleri ile Allah’ın insanlara irtibat ve münasebeti ulûhiyet, isim ve sıfatlar ile bildirdiğini bu yollar ile sürekli bir münasebet ve irtibat halinin oluştuğunu vurgulamaktadır. O, Allah-insan ilişkisini insanın aklının bilebileceği ölçütlere göre olmadığını dile getirmiştir. Allah’ın insan üzerindeki irtibatını Allah’ın bize tecelli ettiği isim ve sıfatlarından bilebiliriz.¹⁵⁴ İsim ve sıfatlar Allah’ın ulûhiyet mertebesinde irtibatlıdır.

Konevî’ ye göre Allah, hiçbir şeyi yaratıp bırakmamış, yarattıklarıyla çeşitli şekillerde irtibat halinde olmuştur.¹⁵⁵ Ona göre Allah ile insan arasındaki bilgiyi esas kılınabilecek birçok münasebeti vardır. Bilginin oluşması bu çeşitli münasebetlere göre değişmektedir. O, Allah’ın kimi zaman isimleri yoluyla kimi zaman sıfatları ile kimi zamanda naslar ile bilgisini gönderdiğini düşünmektedir.

Konevî, bilgiye ulaşmanın Allah’ın vesile etmesi ile mümkün olduğu görüşündedir. İnsanın Allah’ın, var olduğunu bilmesi, ona yönelmesi ilahi tabiatla ilgili. Aynı zamanda insanın Allah’a yönelmesi, onun bilgisine ulaşması insanın fitratında vardır. Konevî, mutlak varlık hakkında bilgiyi bu yöne dayandırır. O, insanın içinde bulunan bu yönün Allah ile insan arasında ahirete geçişin yeri olduğunu söyler ve buna berzah kavramıyla açıklar. İnsanın Allah ile olan doğrudan irtibatı hakkında Konevî Kırk Hadis Şerh ’inde şöyle demektedir: “Hak ile doğrudan irtibat her varlık için sabittir. Bununla birlikte insanların çoğu bunu bilmezler. Zaten bu kapı kendilerine kapalıdır. Ancak nebiler, muhakkikler bunu bilebilir. Onlar da bu irtibat tarzını özel vecih ile işitebilirler. Filozoflar ise elde edilen bilgiye karşı oldukları için Allah ile mevcutlar arasında sebepler vasıtalar dışında hiçbir münasebet yoktur diye isyan ederler.”¹⁵⁶ Konevî, insanın Allah ile özel yönü olduğunu ve bu yönün Allah ile doğrudan vasıtasız olarak yönelmeden kaynaklı olduğunu görmekteyiz. Bu özel münasebet bize Allah-insan arasındaki bilgiyi sağlamaktadır.¹⁵⁷ İkinci bir irtibat tarzı ise varlığın silsileler yoluyla yani dolaylı yoldan olagelen ve oluş seyri içerisinde gerçekleşen münasebetler zinciri oluşmuş olan vasıtalar yoluyla oluşan bilgiyi vermektedir.¹⁵⁸

Konevî, keşf ve ilham yollarından da edinilebilecek bilgiye vurgu yapmaktadır. Ona göre bu bilgiler eğitimci bir sufi için önem arz etmektedir. Konevî’nin, bilgi nazariyesinde ilahi kaynaklar, keşf ve akıl önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. O, naslardan, keşf ve

¹⁵³ Konevî, **Fatiha Tefsiri**, s.67

¹⁵⁴ Konevî, **age.**, s.9

¹⁵⁵ Mustafa Çakmaklıoğlu, **İbn Arabî’de Marifetin İfadesi**, İstanbul: İnsan Yay., 2007. s.110

¹⁵⁶ Konevî, **Kırk Hadis Şerhi**, s.180

¹⁵⁷ Konevî, **Fatiha Tefsiri.**, s.284

¹⁵⁸ Konevî, **Kırk Hadis Şerhi**, s.180

ilhamın gerektiği durumlarda akıl, mantık ilmini kullanmıştır. Bunların yanında bilgiye ulaşma yöntemi burhan ve kıyas metotları gibi birçok yöntemin bilgi nazariyesin de önemli bir yere sahiptir. Konevî'nin bu metot ve yöntemleri gerçek bilgiyi ulaştırma yöntemleri olarak yol göstermiştir.

Konevî'nin, insanın Allah ile münasebet kurarak gerçek bilgiye ulaşmak için kullandığı iki metodu vardır. Bunlardan biri burhan, diğeri kalp arındırma ve nefis terbiyesi olarak kullandığı müşahede yöntemidir. Burhan yöntemi, Konevî için gerçek bilgiye ulaşmada ilk yöntemdir. Akıl bilgi nazariyesinde merkezi oluşturmaktadır. Çünkü zihin faaliyetleri bilgi oluşturma da dışlanamayacak bir gerçektir. Akıl ve kıyasın olmadığı bir merkez de bilgi ütöpik hale gelebilir. Hakikat hakkında konuşmak o şeyin kavram unsurlarından birbiri ile ilişkili olmasını ve kavramasını temellendirmesine bağlıdır. Zihni hareketleri bir bilgiden yoksun sayamayız. Bu konuda Konevî İlahi nefhalarında burhan yöntemini şu şekilde açıklamıştır: “Allah bir şeyi gizli ve açık bir sebep vasıtası ile yapar. Kendilerinden eserin ortaya çıktığı vehm edilen sebepler iki kısımdır. Zâhir ve Batın. Keşf ve gerçek müşahede ehline göre sebepler, nispetlerdir. Nispetler ise duyguda bulunmasa bile zihin de vardır. Nispetlerin esasları bu nispetlerin kendilerine izafe edileceği yani sadece bunlar ile bilinen hakikatlerdir. Bu itibar ile hükümleri ona bağlı olduğu için nispetlerin bir çeşit varlıkları vardır. Fiili duygusal bir şeye nispet eden kimseye göre, görülmeyen faildeki nispetler, görülen failin aletleri ve insandaki kuvvetler mesabesinde. İnsan, idrak ettiği şeyi bunlar sayesinde idrak eder ve bu kuvvetlerden müstağni kalması mümkün değildir.”¹⁵⁹ Buradan anlaşılacağı gibi insanı hakikatlere götüren gerçekler insanın akli ölçüsünde kıyas ve idraklerine bağlı olarak gerçek bilgiye ulaşmasıdır. İnsan içinde duygusal zihni olan bir bilgiyi aradaki idraki münasebet bağı ile oluşan ölçü sayesinde idrak eder.

Konevî'ye göre burhan yöntemi, aklın hakikati bileceği gerçeğiyle sınır ve yetersiz kalmaktadır. Ona göre akıl her şeyi bilmez. İlmi ilahi bilgi olarak ele aldığımız akıl tek başına bütün hakikatlere sahip olamaz. Eşya üzerinde tabii gerçek bilgiye ulaşamadığı gibi zorunlu varlık hakkında da yeterli bir bilgi sahibi olamayacaktır. Özellikle hissi tecrübeler konusunda eksik ve yetersiz kalan akıl konusunda şöyle demiştir: “Sahih bir rivayette Hz. Peygamber (as.) şöyle buyurmuştur. Muhakkak ki Allah Teâlâ, gözlerden perdelenmiş olduğu gibi, akıllardan da perdelenmiştir. Mele-i a'l'a da sizler gibi onu talep eder.”¹⁶⁰ Buna göre Konevî bazı konulara ve meselelere akıl yolu ile delil oluşturamaz. Kesin delillere akıl yolu ile şüphe

¹⁵⁹ Konevî, **İlâhi Nefhalar**, s.111

¹⁶⁰ Konevî, **Fatihâ Tefsiri**, s.68

oluşturmayacak bir şekilde yaklaşmak mümkün değildir.¹⁶¹ Konevî bunun sebebini farklı çağlarda yaşamış filozofların ya da âlimlerin farklı eğilim ve mizaçlarına bağlı olarak kendi nispetlerince ve idraklerince delil oluşturduklarını savunur ve bu konu hakkında şöyle bir yorum yapmaktadır: “Bir şahsa göre doğru olan, diğerine göre yanlış; birine delil olan şey, diğerine göre şüphe olmuştur.”¹⁶² Konevî burada herkesçe doğru kabul edilen şeyin o grup ya da topluluk tarafından benimsendiği şeyler olduğunu ve değişmezliğini kabul edilemeyeceğini aynı zamanda asırlar boyunca birçok filozofların kendisi ile çelişip zaman zaman kavgaya ve belirsizliklere sebep olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶³ Bu düşünce ayrılıkları ve çelişkileri kişinin anlamlandırmasına bağlı olarak idrak güçlerinin farklılıklarından meydana geldiğini savunmaktadır. Düşünce sistemimizde var olan bu idrak güçlerimiz bize aklettiğimiz süre zarfında hakikatin bilgisini vermeyecektir. Nesnel bir durum oluşturmak şüpheli bir hal olacaktır.¹⁶⁴ Bilme ve anlama üzerinde oluşan bu düşünce objektif olarak nasıl açıklanmalıdır?

Konevî, aklın çeşitlerini ve özelliklerini sınıflandırmıştır. Bu analiz süreci diğer sufi âlimlerden daha sistematik bir hal almıştır. Aklın, Allah dışında olan soyut şeyleri de bilenemeyeceğini savunmuştur. Bu bağlamda değerlendirdiğimiz de bir ilişki içerisine giren akıl, idrak güçlerimizi oluşturmada ve idrak ederek neyi bileceğimiz hususunda bizi nasıl bir gerçek bilgiye ulaştıracaktır?

Konevî, idrak güçlerinin yetersiz kaldığından, ikinci bir bilgi olan müşahede yönteminin bilgiyi ulaşımda tamamlayıcı nitelikte olduğunu açıklamaktadır. Metafizik ilmi, akli istidatları kullanarak ulaşabilecek nitelikte bir bilgi değildir. Keşf ve ilham ile bilinmesi gerekir. Konevî, ikinci yöntem olarak kalbi temizliğini nefsin irtibatı olarak ve kişinin kendi anlamlandırmasına bağlı olarak kullanması gerektiğini düşünmektedir.

Konevî, insanın doğrudan Allah ile münasebeti kurarak müşahede etmesini şöyle açıklamıştır: “İlmin insanlarda nasıl ortaya çıktığı hususu, söz konusu beş mertebedeki taayyüne ve insanların bu beş mertebeden olan paylarına bağlıdır. Hak zikredilen mertebelerin suretlerini kendi Zâtında bana gösterdi ve bir defa da benim temel hakikatlerimi ve sıfatlarımı ortaya çıkarttı; Böylelikle bende hemen (harici) varlıkta önceki sabitliğin (ayn-ı sabite) kendisiyle Zâta ait üründen olan payımı ve külli istidadımı gördüm. Zâta ait söz konusu bu ilmî payın bana ve bu esnada bildiğim şeylere nasıl iliştiğini gördüm; Bu ilişme hakkın

¹⁶¹ Konevî, **age**, s.46

¹⁶² Konevî, **age.**, s.47

¹⁶³ Demirli, **Bilgi ve Varlık**, s.106

¹⁶⁴ Demirli, **age.**,s.106

ilminin mücerret manalara, isimlere, sıfatlara, madum mümkünler nispetler ve izafetler gibi diğer malumlara ilişkili tarzdadır. Hakkın Zâtı ilminden olan payımı hakikatten olan payın vasıtası ile gördüm.”¹⁶⁵ demiştir. Allah’ın bu sayede mümkün varlıkların tecelli ederek onların zihin dünyasında var olduğunu ve külli bilgileri ulaştırdığını savunmaktadır. Bu anlayış çerçevesinden baktığımızda bu bilgilerin yine bir vasıtalı olarak münasebet zinciri üzerinden kurduğunu görmekteyiz. Müşahede yöntemi ile edilen bilgi zihnin birbiri ile vasıtalı olarak kılmaktadır. Sebepler vasıtası ile bir müşahede gerçekleşmektedir. Bu münasebet ve vasıtalar insanın bilgi sahibi olmasını mümkün kılmaktadır.¹⁶⁶ Konevî, ifadesinde birçok aklın aynı performans da müşahede yöntemini kullanmasının imkânsızlığından bahsetmektedir. Bazı insanların Allah vergisi ile doğuştan hak ile olan irtibatının olduğunu, hak olanı arama yolunda Allah’ın ona cömertlik denizinde bilgiyi bağışladığını bahsetmektedir. Müşahede yolunu kullanarak herkes gerçek bilgiye ulaşabilir mi? Konevî bu konu hakkında ifadelerini şu şekilde sunmuştur: “Bazı insanların selim fitratları sayesinde bazılarında çaba olmaksızın sadece kendisine mahsus ilahi yardım ile pek çok konudaki fikirlerinde isabet etmiş olması, başka insanların bu kanuna ihtiyacını ortadan kaldırmaz.”¹⁶⁷ Bu bilgiye mahzar olamayanlar ya da sonradan Hakk’a ulaşmak isteyenler, bilgiye ulaşma ve keşfetmede mantık ve akılı kullanmaktadırlar. Akıl müşahede de vardır. Konevî’nin demek istediği yorum müşahede eden ya da isteyen kişi herhangi bir öğrenmeden ya da akıldan tamamen uzak kalmamaktadır. Mantık ve müşahede yönteminin iç içe oluşu ve aralarında ilişkisel bir bağ olduğunu görmekteyiz.

Konevî, düşüncesinde varlık ve bilgi anlayışının temelinde Allah ve âlemin yer aldığını görmekteyiz. Bilgi bağlamında bir irtibatın buna bağlı olarak Allah-insan münasebetinin oluştuğunu söyleyebiliriz. Varlık olarak oluşan ve varlığa sudur eden bir bilmenin oluşu ve gerçek bilgiye ulaşma münasebetten kaynaklıdır. Konevî’nin, varlık düşüncesindeki münasebet kavramı bilgi ve kemale ulaşma yolunun içerisinde de vuku bulmuştur. Yani o, varlık düşüncesi içerisinde bilgi anlayışını oluşturmuştur. Varlık-bilgi ilişkisi olarak ikili anlamda baktığımızda birbiri ile yakından ve tamamlayıcı bir bağ olduğu görülmektedir. Bu bağ, varlığın silsileler yolu ve Allah’ın tikelleri bildirmesiyle de oluşmaktadır. Konevî’ye, göre nasıl ki varlık Allah’tan vasıtalı olarak ve belli bir kemale ererek var oldu ise bilgiye de aynı şekilde mertebeler ve silsileler ile ulaşabiliriz.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Konevî, **İlâhi Nefhalar**, s.32

¹⁶⁶ Konevî, **Fatiha Tefsiri**, s.183

¹⁶⁷ Konevî, **age.**, s.50

¹⁶⁸ Ekrem, **Bilgi ve Varlık**, s.139-140

Konevî, varlık ve bilgi anlayışının bir doğru üzerinde oluşan merkez noktaya ve bu noktadan özel olarak oluşan bir irtibatın olduğunu görmekteyiz. Bu özel irtibat her mümkün varlıkta da gözükmetedir.¹⁶⁹ “Konevî’nin, kavrayışında özel yön/vech-i has, âlemin Allah ile irtibat tarzıdır. Bu irtibat tarzı, her varlığın Allah ile doğrudan irtibatının olduğu bir Allah tasavvurunu içerir. İnsan varlığı, kendi aslını diğer birçok inâbenin yanı sıra Allah düşüncesine yönelerek anlamlandırır. Konevî’ye göre hakikati arayan muhakkiklerin bilgisi özünde iki şey ile sınırlıdır ki onlardan ilki bir şeyin Allah ile doğrudan irtibatı anlamındaki o şeydeki özgün /özel/ yegâne/hususi irtibat yönünü bilmek, ikincisi ise vasıtalar yoluyla o şeyin Allah ile irtibatını bilmektir. Onun, bilmekten anladığı şey de, bilinebilme imkânlarından dolayı vasıtaları bilmektir.”¹⁷⁰ İnsanın Allah’a olan münasebetini Konevî, inâbe şeklinde yorumlamıştır. O, inâbe kavramına kendi has üslup ile diğerlerinden farklı olarak bir anlam yüklemiştir. Allah’a olan inâbe, kişinin anlam dünyasına sirayet etmesi hususunda Allah tasavvurunu oluşturmuştur. İnâbe sayesinde insan, münasebet kurarak varoluşu, bilgiyi anlamayı ve bir olan mutlak bilgiye ulaşmaya çalışmaktadır. Fıtraten oluşan bu inâbe insanın doğasında mevcut olup vasıtasız kılınmaktadır. Bu ikili ilişki de kuldan Allah’a bir inâbe olduğu gibi Allah’tan da karşılıklı olarak bir inâbe ve münasebet kuruludur. Bu münasebet ve inâbe tarzının oluşması benzer ve aynılık göstermemektedir.

İNâbe hareketi süreç içerisinde kişinin farklı idrak tahayyüllerine bağlı olarak da ayrı anlamlar taşımaktadır. Bu boyutta inâbe kavramı insan içerisinde oluş seyri içerir. Bu oluş seyri içerisinde Hakk’a yönelen ve arayış içerisinde giren insan bu ihtiyacı hissetmektedir. Konevî, inâbe durumunu insanın ilahî yönü olarakta nitelemektedir ve metafizik ilmine ve bilgisine bu yol vasıtası ile ulaşılabilceğini vurgulamaktadır.¹⁷¹ İnsan, mutlak gerçekliğe ve bilgiye ulaşmayı eğitim sayesinde yapar. Allah-insan arasındaki inâbe ise ahlaki bir terbiye şahsiyetinden geçilmesi ile eğitilir.

Konevî’nin varlık ve bilgi anlayışının münasebet kavramı ile ilişkisini açıklamamız onun eğitim düşünceleriyle anlam kurmamız açısından faydalı olacaktır. Bölümümüzün son kısmında ise onun münasebet kavramıyla ilişkisi olarak insan görüşü ve nefis kavramına katkıları incelenecektir.

¹⁶⁹ Buna vech-i has, kişinin özel yönü denmiştir. O, bu konu hakkında şöyle demiştir: “Her varlığın, Hak ile irtibatı iki şekildedir. Birincisi tertip ve vasıtalar silsilesi açısından gerçekleşen irtibattır. Diğeri ise, herhangi bir vasıtanın hükmünün bulunmadığı irtibattır. Muhakkikler, bütün varlıklar ile Rab arasında herhangi bir vasıtanın bulunmadığı bu tarzı, vech-i has(özel yön) diye isimlendirir.” Konevî, **Sadreddîn Konevî ile Nasireddîn Tûsî Arasında Yazışmalar**, İz yay., s.75

¹⁷⁰ Yurdağül Mehmedoğlu, **İnsanın Zat-ı İlahiye Teveccühünde/İNâbeinde Bir İmkan Olarak Vech-i Has Kavrayışı**, Konya: MEBKAM yay., Mart 2014, s.167

¹⁷¹ Ekrem, **Bilgi ve Varlık**, s.353

3.3. KONEVİ'NİN İNSAN GÖRÜŞÜ VE MÜNASEBET ANLAYIŞI İLE İLİŞKİSİ

Konevî'nin, varlık ve bilgi düşüncelerine bağlı olan bir diğer açıklanması gereken insan düşüncesidir. İnsan ve Allah, onun düşüncelerinin şekillenmesinde en önemli olguları oluşturmaktadır. Konevî düşüncesinde de bu alanda oluşan münasebet ve irtibat kurgusu onun düşüncelerinin merkezini oluşturmaktadır.¹⁷²

İnsan kelimesi, Allah ile âlem arasındaki bağılıktır. Kelime manasına da baktığımız da muhabbet, dostluk, ünsiyet anlamlarına gelen kavramlardandır.¹⁷³ Allah, insanı varlık olarak yaratmış ve hakikati ona bildirmiş onunla irtibatlı olmuştur. Bu düşüncesini şu şekilde açıklamıştır: “İnsanın ve her varlığın hakikati, Hakkın ilminin kendi zatının aynı olması açısından, Hakkın ilminden temeyyüz eden nispetinden ibarettir. Buna göre insan, Hakkın batınında ezeli bir taayyün, külli ve manevi bir belirmedir. Başta mutlak ilim ve kuşatıcı gerçek varlığa mahsus ihatası ve de insan dairesinin kemali açısından olmak üzere, insanın her merteye ile zat, hal, nispet ve araz itibarıyla bir irtibatı vardır.”¹⁷⁴ İnsan, mutlak varlığa ulaşma yolunda insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak ve hakkı bilmek istemektedir. Varoluş amacı ve gayesi bu amaç üzerine kurulur.

Allah'ın yarattıklarından en yüce varlık insandır. Diğer yarattıklarına nazaran onu anlayan, idrak eden ve vasıtasız olarak irtibat Kur'an yine insandır.¹⁷⁵ İnsanın varoluş nedenini Konevî şu şekilde açıklamaktadır: “Genel olarak yaratılışın sırrıdır ve büyük cem'iyetin hükmüdür. Bunu bilen ve zikrettiğimiz sırrı anlayan kimse kendisinin söz konusu bu ilahi cemiyete olan nispetini bilir. Ayrıca varlık nüshasında, mertebesinin dairesinde ve bölünme kabul eden kısımlarındaki hüküm ve halin, mutlak külli varlık süretinde ve ilk ilmi mertebede olduğu şekilde gerçekleştiğini de bilir. Hüküm de onun hükmü gibidir.”¹⁷⁶ Konevî, bu sözleri ile insanın varoluş nedenini, meselesini ve gayesini açıklamıştır. İnsanın mutlak hakikate ulaşma isteği yolundaki çabasına bağlı olarak dini inâbei ve insanı kâmil mertebesine ulaşma isteği Allah'ın onunla irtibatıdır.

¹⁷² Konevî, **Fatiha Tefsiri**, s. 14.

¹⁷³ Keklik, s. 129.

¹⁷⁴ Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s.143

¹⁷⁵ Allah'ın, âlem ile olan irtibatı müşahede yönteminin temellerinden ve dayandığı ilkelerindedir. Bu irtibattan dolayı varlık sürekli olagelen ve devam eden bir ilişki içerisinde. Oluşan bu irtibat iki şekilde vuku bulmaktadır. Bunlardan biri, vasıtalı olarak kurulan diğeri ise kendiliğinden doğrudan yönelme şeklinde kurulan irtibattır. Vasıtalar yolu ile kurulan irtibatta silsileler yolu ile âlem–Allah ilişkisi kurulmaktadır. Var olan bütün eşya bilgisi Allah'ın yaratması ile oluşmuştur. Bilgiye de yine Allah'ın silsileler yolu ile eşyanın yaratması ile ulaşılmaktadır. Ancak bu her zaman yeterli bir bilgi kaynağı değildir. İkinci bir yol olarak Allah-âlem arasında oluşan doğrudan keşf ve ilham ile alınan bilgi kaynağı vardır. Bu irtibat tarzı insanın ilahi yönünü vermektedir.

¹⁷⁶ Konevî, **age.**, s.164

Konevî'nin, insan düşüncesinde münasebet anlayışının bir diğer olgusu Allah düşüncesidir. İnsan ve Allah münasebetinin sonsuzluğu ve yaratmaya devam etmesi Allah ve insanın birbirlerine bağlılığını ifade etmektedir.

Allah'ın insanı var etmesi ve münasebet halinde olması konusunda Konevî, şu şekilde açıklama yapmıştır: “İnsanı, batının zahirine tecellisi açısından Hak yaratmıştır: bu tecellinin sebebi, Hakkın zatının şe'nlerinin taayyünleridir. Bunlar, asılda bir, belirtilen şe'nlerin çokluğu açısından da çoğalan Hakkın Varlığı ile zuhur etmişlerdir. Bütün bunlar, iradeye bağlı muhabbet amili ve asli-birleştirici nispet hükmüyle gerçekleşir. Nitekim daha önce bunlara dikkat çekilmiştir.”¹⁷⁷ Konevî'nin, bu sözü insanın nasıl yaratıldığının ve varoluşunun nedenini anlatmaktadır. Akleden insan, âlemlerin en üst mertebesinde olup Allah'ın isim ve sıfatlarını bilen ve idrak eden bir akıldır.¹⁷⁸

Zorunlu varlığın, mümkün varlıklar üzerinde bir ilişkisi kalmazsa mümkün varlıklardan ve zorunlu varlıktan söz etmemizin de bir anlamı kalmayacaktır. Allah ve insan, Konevî'nin birbirini ayırt etmediği iki kavramdır. Biri olmaz ise diğerinin amacı ve sebebi ortadan kalkar. Bağlantılı olarak değerlendirdiğimizde aralarındaki münasebet insana sudur eder ve insandan Allahya doğru oluşan inâbele son bulur. Bu alanda oluşan münasebet aralarındaki ilişkiyi, eğilimi bize göstermektedir. Oluş seyri içerisinde sürekli olagelen bu münasebet bize varlık ve gerçek bilgiyi oluşturacaktır.

Konevî'nin insan görüşünde bir diğer incelenmesi gereken olgu nefstir. Sufi âlim olan Konevî eğitim ve öğretilerinden insanın eğitilmesi ve Allah'a ulaşması için öncelikle nefsini terbiye etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Konevî ise nefis¹⁷⁹ ve nefis ile bilinebilecek bilgi hakkında hakkında şu yorumu yapmıştır: “Nefislerimiz ve kendi hallerimiz Hakk'ında idrak ettiğimiz şeyler ile Allah'ın katına istidlal etmek de imkânsızdır. Üstelik kendi nefislerimizi, onların bizdeki hükümlerini ve idrak ettikleri şeyleri nasıl idrak ettiklerini bilebilmek, Allah'ın durumu Hakk'ında zikrettiğimiz şeylerde olduğu gibi, oldukça güçtür. Çünkü nefislerimizin Hakikati, bâki

¹⁷⁷ Konevî, **age.**, s.163

¹⁷⁸ Konevî, **Vahdet-i Vücûd ve Esasları**, s. 80.

¹⁷⁹ Nefis, Arapça kökenli müennes bir kavram olup çoğulu nüfus şeklinde yorumlanmıştır. Sözlüklerde ikinci anlam olarak nefis kendine dönüş ve zamir olarak kullanılır. Huy, karakter, kişi, kalp bazen yapılması istenen bazen de yapılmasını istenilmeyen şey olarak kullanılmaktadır. İbnü Manzur, s.233 Nefis kelimesi insanın bütününi ifade etmektedir. Kur'an'da ise nefis, benlik terimi karşılığında insan ruhunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Soyut bir kavram olduğu için tanım olarak zorluğu bulunmaktadır. Günlük dilde bir bütün olarak ifade edilirken metafizik alanında ise daha farklılaşarak ruh gibi anlamlara taşınmaktadır. Tasavvufta ilahi hitabın muhattabı, irfan ve hikmetli bilginin kaynağı, ilham, keşif, insanın mahiyeti, somut ve soyutun birleştiği yer, Allah'ın lütfettiği mahal, ilahi latife gibi anlamlara gelmektedir. Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul:Dergah yay., 1990, s. 179.

olmaları, maddeden soyutlanıp herhangi bir madde ile ilişki kurmaktan müstağni kalabildikleri bilgisini bize verecek, kesin bir delilimiz yoktur.”¹⁸⁰ Konevî, nefis ile beden münasebetinde gerçekleşe'n varoluşu ele almaktadır. Allah ile insan arasındaki oluş nefis ile de irtibatlıdır. Nefisin bilgi dışında varlıkta oluşturduğu kalbi ve hissi duyguları da mevcuttur. Kişi bu duyguları ile inanç noktasına ulaşmaktadır. İnanç ile Allah'ı bilir. Kendi bilincini anlamlandırma da uygulama da Allah'a ulaşma gibi varoluş gerçekliği oluşturmaktadır.

Konevî felsefesinde insanın nefsi ilahi tecelliden doğmuştur. O, nefsin mahiyetinden şu şekilde bahsetmektedir: “Münasebet olmasa idi, aralarındaki zıtlıktan dolayı nefsin bedeni mizacı idare etmesi mümkün olmazdı. Bunun sebebi ise, nefsin basit, bedenine ise, mürekkep olması; bedeninin cüzlerinin kesretinin çokluk fazlalığı ve kendisinden meydana geldiği hakikatlerin farklılığıdır.”¹⁸¹ Nefs, Allah-insan arasında öz olarak bilinen bir hakikattir. Mutlak hakikate ulaşmak Konevî açısından bu öze ulaşmaktır. Ona ulaşmak için nefsinden arındırmak gerekir. Tasavvuf, bu yolda ilerlemek için mertebeleri aşp nefse ulaşmak yani hakikate ulaşmak için yol ve yöntemdir.¹⁸²

Çalışmamızın bu bölümünde; Konevî'nin varlık, bilgi ve insana dair görüşlerinin münasebet anlayışına etkisi incelenmiştir. Onun varlık, bilgi ve insan görüşü eğitim düşüncesi ile ilişkili olmuştur. Bir sonraki bölümde Konevî'nin eğitim düşüncesinde münasebet kavramı incelenecektir.

¹⁸⁰ Konevî, **Sadreddîn Konevî ile Nasireddîn Tûsî Arasında Yazışmalar**, s.76-77

¹⁸¹ Konevî, **İlahi Nefhalar**, s. 112

¹⁸² Konevî, **İlahi Nefhalar**, s. 171

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SADREDDİN KONEVİ'NİN EĞİTİM DÜŞÜNÇESİNDE MÜNASEBET KAVRAMI

Çalışmamızın bu bölümünde Konevî'nin eğitim düşüncesinde münasebet kavramı açıklanacaktır. Onun eğitim düşüncesinde münasebet kavramını değerlendirmeden önce din, eğitim, din eğitimi ve münasebet ilişkisi incelenecektir. Bu bölüm Konevî'nin eğitim düşüncesinde münasebet kavramı ile irtibatlı olarak bize yol gösterecek ve çalışmamızı amacına ulaştıracaktır.

4.1 KONEVİYE GÖRE DİN- MÜNASEBET İLİŞKİSİ

Din, insan hayatının en önemli olgularından birisidir. İnsan, kendi varlığını sorgulama noktasında ilk metafizik düşünme olgusu din olmuştur. Din, farklı tanımlarda ve manalarda kullanılmıştır. Ancak önemli olan din kavramının tanımından ziyade asıl mesele, dinin mahiyetidir.

Din-münasebet ilişkisi Kur'an-ı Kerim'de, yaratan-yaratılan ilişkisi olarak şu ayette görebiliriz: "Ey insanlar, siz Allah'a (karşı fakir olan) muhtaçlarsınız; Allah ise, ganiydir. (hiç bir şeye ihtiyacı olmayan)" (Fatır,15) Allah-insan ilişkisi, Kur'an-ı Kerim'de ağırlıklı olarak Allah'a itaat etme, hâkim olma, kulun boyun eğmesi, aczini bildirmesi, ibadet etmesi, yaratıcıya yönelerek onu araması manasında kullanılmıştır. Oluşan ve süregelen olgu içerisinde din, belirgin, karşılıklı bir münasebet şeklinde varlığını sürdürmektedir. Din, insan için bir yoldur. Bilgiyi ve yaratılış gayesinin bilgisini, Allah'ın insanlara bildirdiği şekilde sunan dindir.

Konevî'ye göre din, Allah-insan arasında oluşan bir iman bağıdır. Kişi imanı ve amelleriyle Allah ile irtibat kurarak kendini bilmektedir.¹⁸³ Konevî, din kavramının mahiyetini şu şekilde açıklamıştır: "Din lafzının, dilde çeşitli anlamları vardır. Bunlardan bazıları, ceza, yol, itaat ve durumdur. Din, teslim olmaktır. Binaenaleyh bütün bu anlamları din lafzı içermektedir ve bunlar, Hak tarafından kast edilmiş anlamlardır. Çünkü Hakkın kelâmı, kâmil, mutlak ve ihata eder; o, herhangi bir belirli anlam ile sınırlanmaktan münezzehtir. Şu halde, ifadelerimize ilâhî fitrat nuruyla dikkat eden kimse, önemli ve çok kıymetli bilgilere muttali olur. Biliniz ki: Hak, içinde değerlisi-değersiz, büyüğü-küçüğü olmak üzere, âlemleri ve varlıkları birbirlerine ilişkili olarak bağlamış, bir kısmının zuhurunu,

¹⁸³ Konevî, **Kırk Hadis Şerh-i**, s.57

diğer bir kısmına dayandırmıştır.”¹⁸⁴ Din, bu anlamda karşılıklı bir nizam ve düzen kurmak suretiyle kul ile Allah arasında oluşan bir münasebeti ifade eder. Konevî, dinin mahiyetini ve sırrını açıklarken insanın iman ve inanç yönüne vurgu yapmıştır. İnsanın itaat etmesi ve teslim olması inanç bağlamında Allah’a inâbeidir. Din-münasebet ilişkisini şu sorularla açıklayabiliriz: “Din, vahiy aracılığıyla Allah-âlem arasındaki münasebet ilişkisini nasıl düzenlemiştir?”, “Kişinin, inandığı dinin yaratıcısı ile arasındaki münasebet ilişkisi nasıl olmalıdır?” Bu sorular varlığın, var olmasının sebebinin dinde aranmasını ve din-münasebet ilişkisini sorgulayıcı sorulardır. Konevî’nin, dine bakışı münasebet kavramı ile ilişkili olarak bu soruların temelini oluşturmaktadır. Çünkü bu tarz sorular, dinin temel gayesini açıklamaktadır. Aynı zaman da Allah’ın din vasıtasıyla insan ile arasındaki ilişkiyi de ortaya koymuştur.

Konevî’ye göre iman ve inanç noktasında dinin mahiyetini belirleyen şey vahiylerdir.¹⁸⁵ Vahiyler, ona göre kitaplar ve peygamberler aracılığıyla insana bildirilerek insanın imanını tamamlayan bir nurdur.¹⁸⁶ Yine ona göre vahiyler, kişinin iman noktasında kul ve Allah arasında ilişkileri düzenlemektedir.¹⁸⁷ Bu bağlamda Konevî’nin, din anlayışının temellinde insanın inancını tamamlayıcı olarak vahiylerin önemli yer tuttuğunu görmekteyiz. Allah, insanla vahiy aracılığıyla münasebet kurarak dinin mahiyeti hakkında bilgi vermiştir. Vahiy aracılığıyla bildirilen din, Allah-insan münasebetinin önemine vurgu yapmıştır.

Konevî, din-münasebet ilişkisini, Allah’ın yarattıkları üzerindeki ilişkisini inceleyen ona muhtaç oluşunu insana her zerresinde hissettiren ve ona ulaşma yolu olarak ifade etmiştir. O, bu düşüncesini Fatiha Tefsiri’nde şu şekilde dile getirmiştir: “Kuşkusuz ki, hamdi takdimden sonra Hakkın kuluna ‘Ancak sana ibadet eder ve senden yardım dileriz’ demeyi emretmesi, kula şunu hatırlatmak içindir: Kul, kendisinde gördüğü ilim ve kuvvete, asla ve asla kendi başına sahip olmamış ya da herhangi bir kemâlde önceliği bulunduğunu zannetmemelidir, bilakis bütün bunlar, Haktandır ve Hakka aittir.”¹⁸⁸

Konevî’ye göre din-münasebet ilişkisinin başka bir mahiyeti, kulun Allah’ı anarak ona ulaşması ve ibadet etmesidir. “Allah’yı bilmek istediğimizde, bu bilginin öncesinde bizzat Allah’ın bilinmek ve kendini tanıtmak isteği bulunur. Bu istek, Allah’ın yaratış ve zuhûra dönük meyli ve yönelişini ifade eden “hubbî teveccüh”, yani bilinmeyi sevmek ve istemekten

¹⁸⁴ Konevî, age, s. 273-281.

¹⁸⁵ Konevî, **Yazışmalar**, s.25

¹⁸⁶ Konevî, **Tasavvuf Metafizigi**, s.41

¹⁸⁷ Konevî, **Yazışmalar**, s.25-27

¹⁸⁸ Konevî, **Fâtiha Suresi Tefsiri**, s.339-341.

kaynaklanan yöneliş ifadesiyle kalıplaşmıştır.”¹⁸⁹ Konevî'nin ifadesine göre din, baskı yapılmadan severek benimsetilmelidir. Kişi kendi özgür iradesi ile Hakkı kabul etmeli ve onu bilmek için kendi yolunu bulmalıdır. Din bu anlamda bizi Hakk'a götüren bir yoldur. Bu mahiyette din, Allah- insan arasındaki muhabbet ve iman derecesine münasebeti değişmektedir.¹⁹⁰

Konevî, vahiylerin Allah'a ulaşmada bir yol olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹¹ Din bu anlamda vahiylerle bizi mutlak gerçekliğe, yaratıcıya ulaştıran yoldur diye tarif edebiliriz. Allah'tan âleme ya da âlemden Allah'a doğru oluşan bu ilişki biçimi dinin var olduğunu ve gerekliliğini bize sunmaktadır. Dini ritüeller ya da çeşitli yollar ile Allah'a ulaşma biçimi bize dinin belli bir nizamının, kuralların olduğunu da göstermektedir. İbadetler de bizim için bu yolda Allah ile oluşturduğumuz başka bir münasebet ilişkisidir.

Konevî, din-münasebet ilişkisini, Allah-insan ilişkisi boyutu ile ele almıştır. Ona göre bu ilişki, zorunlu varlık ve mümkün varlık arasında münasebet içerisinde kurulan irtibattır. Allah, din sayesinde yarattıkları arasında münasebet kurarak onlara yol göstermiştir.¹⁹² Sufi bir âlim olan Konevî düşüncesine göre de din-münasebet ilişkisi insana marifet kapısını ve hakikatin bilgisine ulaşmayı da göstermektedir.¹⁹³ Ona göre din-münasebet ilişkisi, Allah ile münasebetinde kaynaklı olarak bireyin hayatında sorgulamalarda, onun hayat ile bütünleştirmesinde, kendi yaşam alanında bir anlam bütünlüğü oluşturmasında, Allah'tan gelen ilahi emirleri kavrayışında ve iç âleminde imanın bilgisini oluşturarak insan-ı kâmil seviyesine çıkmasıdır.¹⁹⁴

Konevî düşüncesinde din-münasebet ilişkisinde vahiyler, Allah ile insan arasında münasebet sağlayarak insanın, Allah'ı bilmesini onu kalbi ile tasdik etmesinde önemli olmuştur. Vahiyler aracılığıyla insan, iman ile mutlak hakikati kavramaya çalışarak dini benimsemiştir.¹⁹⁵ Konevî'ye göre din-münasebet ilişkisi, vahiy edinilen bilginin imana dönüşmesi ve mutlak hakikati kavrama noktasında insanın Allah ile doğrudan ya da dolaylı olarak kurduğu münasebettir.¹⁹⁶

¹⁸⁹ Demirli, **Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık**, s.149

¹⁹⁰ Konevî, **Tasavvuf Metafizigi**, s.101

¹⁹¹ Konevî, **İlahî Nefhalar**, s.48

¹⁹² Konevî, **Tasavvuf Metafizigi**, s.26

¹⁹³ Konevî, **age.**, s.173

¹⁹⁴ Konevî, **Yazışmalar**, s.21-23

¹⁹⁵ Konevî, **age.**, s.15

¹⁹⁶ Konevî, insanın din ile Allah'a münasebet kurmasını vecihler şeklinde açıklamıştır. Ona göre: “Hak bütün vecihlerden birdir, hakikati ile de her şeyden ayrıdır, hiçbir şey O'na denk değildir, hiçbir şeye de benzemez.” Konevî, din-münasebet ilişkisi yönünden insanın Allah ile irtibat kurmasına değinmiştir. Ona göre insan, Hakkı

4.2. KONEVÎ'YE GÖRE EĞİTİM- MÜNASEBET İLİŞKİSİ

Eğitim kavramı, münasebet ile ilişkili olarak düşünce geleneğimizde; terbiye (ıslah etmek), irşad (doğru yolu göstermek)¹⁹⁷, tezkiye(temizlemek, ıslah etmek),¹⁹⁸ tedris (öğretmek, ders vermek)¹⁹⁹, te'dip(eğitmek, bilgilendirmek)²⁰⁰, talim, terbiye ve ahlak gibi kavramların yerine kullanılmıştır. Konevî düşüncesinde eğitim denilince öne çıkan kavram, tezkiye kavramı olmuştur. Sufî bir âlim Konevî, eğitimi insanın nefsinin arındırma olarak görmüş eğitim kavramını tezkiye ve terbiye manasında kullanmıştır. Ona göre eğitim, insanın nefsinin temizlemesi Allah'ı anarak onu müşahede etme yolu olmuştur.²⁰¹ O eğitimi, nefsinin temizlemede yaratana ulaşma olarak vazgeçilmez bir yol olarak görmektedir.²⁰² Bu anlamda Konevî için eğitim, Allah'a ulaşma yolu olarak insanın nefsinin terbiye etmesidir.²⁰³

Konevî, insanın kendini bilmesini, yaratıcısı ile kurduğu münasebete bağlamaktadır.²⁰⁴ Ona göre insan, Allah ile irtibat kurarak nefsinin terbiye etmektedir. Konevî'nin, eğitim-münasebet ilişkisi anlayışı insanın Allah'a ulaşmak için onunla irtibat kurma yolunu bilmesidir.

Konevî'nin eğitim-münasebet ilişkisini açıklarken kullandığı bir diğer kavram muhabbetir. Münasebet kavramı içerisinde muhabbetin gerçekleşmesi için seven ve sevilen arasında bir irtibatın oluşması gerekmektedir.²⁰⁵ Konevî'ye göre bir şeyin sevilmesi ve münasebet kurulması için iki şeyin birbiri ile ilişkili olması gerekir. Bu anlamda sufi bir âlim olan Konevî'nin eğitim düşüncesinde muhabbet kavramı Allah ile münasebetimizin bir başka boyutudur.²⁰⁶ Hak ile halk arasında kurulan bu münasebet tarzı ilimin artmasını sağlayarak Konevî'nin eğitime dair görüşlerinde yer tutmuştur.²⁰⁷

anlamak için ikili bir yol takip etmektedir. Bu yollardan akıl ile idrak edip yarattıkları arasında kurulan bir münasebettir. İkincisi ise akıl ile idrak edilemeyecek şekilde olan şeyler hakkında müşahede ederek hakka ulaşmaktır. Konevî, **İlahi Nefhalar**, s.75

¹⁹⁷ Arif Erkan, **el Beyan**, İstanbul: Huzur yay., 2006, s.622

¹⁹⁸ Erkan, **age**, s.644

¹⁹⁹ Erkan, **age**, s.588

²⁰⁰ Erkan, **age**, s.82

²⁰¹ Konevî, **İlâhî Nefhalar**, s. 73.

²⁰² Konevî, **Esmâ-i Hüsnâ Şerhi**, s. 69.

²⁰³ Sufî bir eğitimi benimseyen Konevî, bu arındırmayı Allah ile kul arasındaki mertebelerin kalkarak insanın Allah'a olan inâbeini kontrol altına alması şeklinde vurgu yapmaktadır.Konevî, **İlahi Nefhalar**, s. 72

²⁰⁴ "Herhangi bir müessirin tesîr ettiği şeydeki tesîri, ikisi arasında bir irtibat olmaksızın meydana gelmez. İrtibatın meydana gelmesi ise, münasebet olmaksızın mümkün değildir."Konevî, **Sadreddîn Konevî ile Nasireddîn Tûsî Arasında Yazışmalar**, s. 80

²⁰⁵ Konevî, **İlâhî Nefhalar**, s. 70-71

²⁰⁶ Konevî, **age**, s. 72.

²⁰⁷ İlahi Nefhasında Konevî, bilgiye ulaşmada yolu olarak halk ile Hak arasında değişmeli olarak insan aklının idraklerinden uzak gerçekleşen bir hakikat olarak tanımlamıştır. Konevî, **İlâhî Nefhalar**, s. 19

Sufi bir âlim olan Konevî'nin eğitim-münasebet düşüncesi içinde aynı zamanda seyri sulüktür anlayışı da hâkimdir. Ona göre seyri sulük Allah ile kul arasında münasebet kurulması ve insanın Allah'a karşı ruhi anlamda manevi bir yolculuğa yönelmesidir.²⁰⁸ Konevî eğitim düşüncelerinde Allah-insan münasebetini manevi eğitim yoluna taşımış tasavvufi bir yol çizmiştir. Onun eğitim anlayışı tasavvufçuların züht hayatına benzemektedir.

Konevî, mutlak varlığa kavrama noktasında eğitimin her zaman aklın delilleri ile değil kalp ve ruh ile yapılacağından da bahsetmektedir. O, bu düşüncesinde eğitimin nazari boyutuna dikkat çekmiştir. Konevî, konu hakkında şu şekilde açıklama yapmıştır: “Metafizik konular üzerinde nazari deliller getirip, yerleştirmek ve bunları şüphelerden ve cedelci itirazlardan salim olacak şekilde akli delillerle ispatlamak, mümkün değildir. Çünkü nazari hükümler erbabının idrak araçlarına göre değişir. Bu idrak araçları, idrak sahiplerinin yönelmelerine tabidir. Yönelmeler ise, akîde, eğilim, mizaç ve münasebetlerin farklılığına bağımlı olan maksatlara tabidir.”²⁰⁹ Ona göre eğitim sadece zihinsel güçleri kullanmak değil duygu ve bütün yetileri ile hakikate ulaşmak, hakikati içselleştirme imkânının oluşmasıdır. “İnsanlar, Hak ile yaratıkları arasında münasebet yönlerinden birisini idrak etmişlerdir. Onlar ulûhiyeti dış âlemde hakikati olmayan, akledilir bir nispet olarak öğrenmiş, Hak ile yaratıkları arasındaki münasebetin başka bir yönünü daha müşahede etmişlerdir.”²¹⁰ Bu manada Konevî, akıl ile bilinmeyen ve idrak edilemeyen şeylerin müşahede eden insanlara bildirildiğine vurgu yapmıştır.

Konevî'ye göre Allah-insan münasebeti çizgisinde bilen ve bilinen arasındaki münasebetin oluşması ve bunun davranış şekline dönüşmesi ancak tasavvufi bir eğitim ile mümkündür. Ona göre eğitim sadece zihnimizi değil duygu dünyamızı da şekillendiren bir faaliyettir. Bu bağlamda Konevî açısından şu soru önemlidir: “Kişi kendi nefsi ve idrak güçlerini nasıl eğitebilir?” Sufi kimliğiyle Konevî, bu anlamda manevi eğitimin mutlak hakikatle kurulacak münasebetine vurgu yaparak şu şekilde bir açıklama yapmıştır: “Allah bir şeyi gizli ve açık bir sebep vasıtası ile yapar. Kendilerinden eserin ortaya çıktığı vehim edilen sebepler iki kısımdır: Zâhir ve Batın. Keşf ve gerçek müşahede ehline göre sebepler, nispetlerdir. Nispetler ise duyguda bulunmasa bile zihinde vardır. Nispetlerin esasları bu nispetlerin kendilerine izafe edileceği yani sadece bunlar ile bilinen hakikatlerdir. Bu itibar ile hükümleri ona bağlı olduğu için nispetlerin bir çeşit varlıkları vardır. Fiili duyuşsal bir şeye nispet eden kimseye göre, görülmeyen faildeki nispetler, görülen failin aletleri ve insandaki

²⁰⁸ Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s. 100.

²⁰⁹ Konevî, **Fatiha Süresi Tefsiri**, s.46

²¹⁰ Konevî, **age.**, s.67

kuvvetler mesabesinde. İnsan, idrak ettiği şeyi bunlar sayesinde idrak eder ve bu kuvvetler den müstağni kalması mümkün değildir.”²¹¹ Konevî'nin bu ifadesi manevi eğitimin müşahede yoluyla varlık bulduğu, ilimleri açık ve kalbi olarak Allah'ın bildirdiğini ve Allah-insan arasındaki irtibatı sayesinde olduğuna dair vurgu yaparak açıklamıştır.²¹²

Konevî, eğitim-münasebet ilişkisinde müşahedeye dayalı eğitim hakkında: “Her varlığın, Hak ile irtibatı iki şekildedir: Birincisi tertip ve vasıtalar silsilesi açısından gerçekleşen irtibattır. Diğeri ise, herhangi bir vasitanın hükmünün bulunmadığı irtibattır. Muhakkikler, bütün varlıklar ile Rab arasında herhangi bir vasitanın bulunmadığı bu tarzı, vech-i has(özel yön) diye isimlendirir.”²¹³ ifade etmiştir. Konevî'nin bu düşüncesi yine seyri suluk anlayışında insanın, Allah ile kurduğu doğrudan bir münasebet şeklini ve manevi eğitimini bize sunmaktadır.

Konevî'ye göre, eğitim kavramı münasebet kavramı ile beraber kullanılarak insanın, Allah'a ulaşmasında manevi eğilimlerini kontrol altına almasıdır. Sufi kimliğiyle Konevî'ye göre eğitim mutlak varlığa ulaşmak nefsi terbiye etmek ve bu yolda çaba göstermektir. O, özellikle ruhun şekillenmesi için nazari eğitime önem vermiştir.²¹⁴ Bu anlamda tasavvuf ilmi, eğitimle akli olarak değil daha çok davranış, ruh, kalp ve nefis üzerinden tutumların değişimleriyle aynı noktada buluşur.

Sonuç olarak sufi bir âlim olan Konevî'nin eğitim-münasebet ilişkisinde de tasavvufu bir eğitim anlayışı vardır. Eğitim-münasebet ilişkisinde izlediği yöntem ve metot daha çok müşahede ve mükâşefe yolu olarak kalp temizliği ve ilahi sırları öğrenmektir.²¹⁵ Konevî'nin bu düşüncesi onun eğitim-münasebet ilişkisini şekillendirmiştir.

²¹¹ Konevî, **İlâhi Nefhalar**, s.111

²¹² Gazali, münasebet temelli eğitim tanımını ise Rabbani ve insani olarak iki şekilde inceler: Rabbani eğitim, vahiy ve ilham şeklinde oluşan ilimdir. Rabbani ilimde bütün idrak güçleri, külli nefis, bir bilme haline girer. Allah tarafından verilen bu eğitim ve öğretim tarzı, nebiler ve resullerde vardır. İnsanı eğitim de Gazali'nin düşüncesinde ikiye ayrılmaktadır: İnsanın dış nesnelere ile kurduğu münasebete bağlı olan eğitim ve kendi içerisinde tefekkür ile oluşan eğitimdir. Tefekkür eğitimini, nefsin külli nefisten ifadesi, şeklinde yorumlamıştır. Yani insan doğduğu andan itibaren tefekkür ederek aldığı eğitim ile sürekli olarak yeni anlamlar geliştirmiştir. Bkz. İmam Gazali, **Yol, Bilgi ve Varlık**, çev. Cüneyd Köksal, 4.Baskı, İstanbul:Sufi Kitap Yay., 2010, s.56-70

²¹³ Konevî, **Sadreddîn Konevî ile Nasireddîn Tûsî Arasında Yazışmalar**, İz yay., İstanbul, 2008, s.75

²¹⁴ Seyyid Hüseyin Nasr, **Modern Dünyada Geleneksel İslam**, ter:Şafak Barkçın, Hüsamettin Arslan, İstanbul :İnsan Yay., 1989, s.139-140

²¹⁵ Konevî, **Sadreddîn Konevî ile Nasireddîn Tûsî Arasında Yazışmalar**, s. 131

4.3. KONEVÎ'YE GÖRE DİN EĞİTİMİ-MÜNASEBET İLİŞKİSİ

Din Eğitimi, insanın varoluşundaki mahiyetine dair bir anlam kurma imkânı sunarak insanın kendi varlığı hakkında sorgulamayı esas alır. Din eğitimi, insanın inandığı dinin sunduğu inançları bilinçli olarak sorgulamayı bize öğreterek inanç, inanma isteği ile var olan duygularımızı kuvvetlendirmektedir.²¹⁶

“Din eğitimi, insanın doğuşla beraberinde getirdiği dinî istidat ve kabiliyetlerini işleyip geliştirmek üzere, başta Allah'ı ve ilahî kelâmı öğrenip kabul ederek, ilahî kelâm içinde mevcut bilgiler ve talepler doğrultusunda yaşayışını düzenleyebilmesidir.”²¹⁷ Bu anlamda din eğitimi, mutlak hakikati arayan ve talep eden insan ile Allah arasında ilişkiyi ve kulun Allah ile ilişkisinde manevî inâbeini düzenlemektedir. İnsan bütün yönleri ile bu ilişki içinde mutlak hakikatin muhatabıdır. Akleden insanın, Allah ile kurduğu münasebet insanın kendi varlığını sorgulamayı ve mutlak hakikate ulaşma noktasında vesiledir.²¹⁸

Konevî'ye göre insanın Allah'a yakın oluşu ona inanması ve ibadet etmesi münasebet yakınlığına ve uzaklığına bağlıdır. Yaratan ile yaratıcı arasındaki irtibat bağı güçlendikçe birbirlerine yakınlığı artmaktadır. Mutlak hakikati arayan ve talep eden insanın muhatap olarak Allah ile kurduğu bağ, bir sürece bağlıdır.²¹⁹ Bu bağ, insan ve Allah arasında varoluşsal sorgulamayı ve insanın mutlak hakikati kavrama çabası olarak din eğitimi ile ilişkili olmuştur.
220

Sufi bir âlim olan Konevî'nin, din eğitimi düşüncesinde münasebet ilişkisi yaratan ve yaratıcı arasında irtibatlı olup doğrudan ve ya silsileler şeklinde devam etmektedir. Din eğitimi ilminde de bu irtibat kulun Allah'ı araması, idrak etmesi ve ona yönelmesi anlamında münasebet kavramı ile ilgili olmuştur. Konevî, kişinin iradesini ve kudretine bağlı olarak din eğitimini, manevî eğitim olarak görmüştür. Din eğitimi-münasebet ilişkisi Konevî açısından insanda bulunan ruhi bir eğitimidir. Hak ve halk arasında oluşan karşılıklı münasebet ilişkisi din eğitiminde insanın kendini bilmesine ve mutlak yaratıcıya ulaşma noktasında yardımcı olmaktadır. Çünkü sufi âlim olan Konevî'ye göre sabitelerle oluşturulan anlayış kişinin düşünce dünyasında kendi anlamasını ve bilgisini sınırlayacaktır.²²¹

²¹⁶ Beyza Bilgin, *Eğitimi Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün yay., 1998, s.28-30

²¹⁷ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Adana: Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Yay., sy.1, 1988, s. 52

²¹⁸ Demirli, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, s.137

²¹⁹ Konevî, *İlahî Nefhalar*, s.236-237

²²⁰ Konevî, *age.*, s.175

²²¹ Demirli, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, s.145

Konevî'nin din eğitimi düşüncesinde kişinin kendi iradesiyle bilmesi Hak ile münasebetine bağlıdır. Kişinin bu sayede akıl ve düşünceleri kemale erişir. Konevî bu konu hakkında şu yorumu yapmıştır: “İnsan, herhangi bir unsurî arza veya çeşitli mertebelere ya da feleklere uğradığında, ilk gelişinde onlardan aldığı uygun parçayı kendilerine terk eder. Bu terk, ruhunun bu parçadan, onu idare arzusundan yüz çevirmesi; zatî irtibat hükmünün galip olmasıyla kendisi ile o şey arasındaki “münasebet” hükmünün zayıflamasından ibarettir. Söz konusu zatî irtibat, kendisine yükselmesi ve onu kabul etmesi açısından, Hak ile arasındaki münasebettir, çünkü o, “kalp vechi” ile O’na yönelmiştir.”²²²

Konevî, Hak ve halk arasındaki ilişkinin sürekli, değişe'n ve dönüşümlü olarak kendine has bilgilerin ve iradelerin üzerinde durmuştur. Konevî bu anlayışa insanın özel yönü şeklinde adlandırmıştır. Bu yön Allah ile kulu arasında bir bütün olarak birbiri ile bağlanmayı ifade etmektedir. İnsanın münasebet için fitri olarak kendi varlığını anlamlandırma gayreti içinde oluşu, bir inâbe çabası içinde kendini sorgulaması din eğitiminin amaçlarındanıdır.²²³

İnsanın kemale ulaşması Allah ile kurduğu münasebetin son mertebesidir ve mutlak hakikate ulaşma vasıtasız gerçekleşmektedir. “Bu makamda insan, Hak ile arasındaki söz konusu ‘münasebet’ cihetinden, Hakkın ilminde zikredilen yorum ile nakşedilmiş ve resmedilmiş ve de bu ‘ilmî varlıktan haricî varlığa zuhur ve çıkması takdir edilmiş şeyleri, idrak eder.”²²⁴ Bu bağlamda, Konevî'nin, eğitim düşüncesinde münasebet kavramı varlığı anlamlı kılacak ve mutlak hakikate yol gösterecektir. Din eğitimi mahiyeti ile Konevî'nin münasebet kavramının kalbi eğitim noktasında ortak bir amacın olduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak, Konevî anlayışında oluşan münasebetin insanın anlam dünyasında oluşması, bilmesi ve idrak etmesi için aradaki münasebetin doğrudan veya dolaylı olması şarttır.²²⁵ O, insanın kendini bilmesini yaratıya ulaşmasını Allah ile yakın ilişkisini aradaki münasebet ilişkisine bağlamaktadır.²²⁶ Ona göre münasebet ilişkisinin oluşmaması bilginin ve anlamın oluşmamasıdır. Bilginin yokluğu ise anlamları sığlaştırmaktadır.²²⁷ Çalışmamızda Konevî'nin münasebet kavramının din eğitimi ilmi ilişkisi yönünden farklı anlamları

²²² Konevî, **Tasavvuf Metafizigi**, s.148-149

²²³ Ömer Demir, **Felsefe ve Din Eğitimi İlişkisinde Felsefi Kazanımlar**, Ekev Akademi Dergisi Yay., sayı: 64, Güz, 2015, s.196

²²⁴ Konevî, **Sadreddîn Konevî ile Nasireddîn Tûsî Arasında Yazışmalar**, s.169

²²⁵ Konevî bu konu hakkında şöyle demiştir: “Bir şeye dair bilginin gerçekleşmesi ve onu tam olarak bilmek, bilinen şey ile bir olmaya; bir olmak ise, bileni bilinenden ayırt eden her şeyin ortadan kalkmasına bağlıdır.” Konevî, **İlahî Nefhalar**, s.48

²²⁶ Konevî, **Tasavvuf Metafizigi**, s.26

²²⁷ Demirli, **Bilgi ve Varlık**, s.148-149

incelenmiştir. Konevî'nin Allah ile kul arasındaki münasebet ilişkisi din eğitimi alanında manevi eğitim ve inâbe gibi çeşitli konularda önem oluşmuştur.

4.4 KONEVÎ'NİN EĞİTİM DÜŞÜNÇESİNDE MÜNASEBET

KAVRAMI

Çalışmamız da Konevî'nin, eğitim düşüncesinde merkeze aldığı münasebet kavramını, hayatını ve eserlerini, münasebet ile ilgili genel düşüncelerine yer vermiştik. Bu bölümümüzde, Konevî'nin eğitim düşüncesinde merkeze aldığı münasebet kavramına açıklık getirmeye çalışacağız. Sufi bir âlim olan Konevî'nin, eğitim düşüncelerini, onun eğitime yaklaşımını ve münasebet kavramına yüklediği anlamların mahiyetini açıklayacağız. Bu konuları izah ederken Konevî'nin münasebet kavramı ile ilgili olan diğer kavramlarında eğitim açısından ilişkisi incelenecektir.

Sadrettin Konevî'nin, eğitim hayatına, ilmi şahsiyetine, kavramlara yüklediği anlamlara ve sufi düşüncesinden yola çıkarak eğitim ve münasebet düşüncelerini açıklayabiliriz. Konevî'nin öncelikle hayatını incelediğimizde ilmi şahsiyetlerden ders aldığı ve yaşamını ilme adadığı görülmektedir Babası ve annesinden gelen bir eğitim meclisinde büyümüş ve döneminin büyük âlimlerinden ve mutasavvıflarından da dersler almıştır. Konevî bu imkânları değerlendirerek din, tasavvuf ve felsefe alanında iyi bir eğitim görmüştür. Konevî'nin aldığı sufi eğitim, onun eğitim düşüncelerini şekillendirmesinde etkili olmuştur. Çünkü onun yaşadığı asır, Anadolu'da tasavvuf eğitiminin kurumsallaşma ve tarikatlaşma dönemidir.²²⁸

Eğitim alanında Konevî en çok şeyhim dediği İbnü'l Arabî'den etkilenmiştir. Kendi düşüncelerini ve İbnü'l Arabî'nin tasavvufî düşüncelerini şekillendirip sistematik bir disiplin haline getirmiştir. Onun düşüncelerinin temelinde İbnü'l Arabî'nin öğretilerini görebilmekteyiz.²²⁹ Konevî, eğitim faaliyetlerinde hadis, tefsir, Kur'an ve tasavvuf ilimlerini merkeze almıştır. Akıl çizgisinde asla vazgeçmemiş aklın yetemediği konularda da müşahede metotunu kullanmıştır. Onun eğitime dair vurgu öncelikle iman ve inanç konularına yöneliktir. Ona göre insan öncelikle akıl ile bilgi sağlamalı aklın yetemeyeceği metafizik konularında ise müşahede yöntemini kullanmalıdır. Konevî, eğitimin önceliği olarak gerçek ve mutlak hakikate ulaşmak ve ilim öğrenmek için bilgi ve tevil yolunu seçilmesi gerektiğini

²²⁸ Demirli, **Bilgi ve Varlık**, s.17-19

²²⁹ Keklik, **Sadreddîn Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kainat ve İnsan**, s.69-72

düşünmektedir.²³⁰ Bu düşünce bize, Konevî'nin eğitim yaklaşımlarını birini sunmaktadır. Konevî, bu metotlarla doğru bilgiye nasıl ulaşacağımız konusunda bize yol göstermektedir.²³¹

Konevî, döneminin geleneksel çizgisinden hareket etmemiştir. Tasavvufun yanı sıra mantık, felsefe gibi ilimlerinde var olması gerektiğini savunmuş ve bu ilimleri asla dışlamamıştır. Sorgulayan ve içselleştiren bir eğitim düşüncesinin yanında hadis ve tefsir ilimlerini de merkezine almıştır. Onun, eğitim düşüncesinde insanın vahyi kendi akli saikleriyle her zaman bilemeyeceği kendine göre anlamalarına ulaşması gerektiği düşüncesi eğitim ile ilişkilidir.²³² Konevî'nin, eğitim düşüncesinde mutlak hakikati kavrama anlayışı vardır. İnsan, Allah ile kurduğu karşılıklı münasebet sayesinde mutlak hakikate ulaşmaktadır. Münasebet kavramı ve onunla ilgili diğer kavramlar bir bütün şeklinde onun eğitim düşüncesini şekillendirmektedir.²³³

Konevî'nin düşüncesinin temelinde insanın, Allah ile münasebeti ilahi tabiatlı olmasına bağlıdır. Konevî, Allah-insan arasındaki münasebet kavramını şu şekilde açıklamıştır: “Münasebet, hükümleriyle vasıflanmakta ve eserlerini kabul etmede birbirine benzeyen iki veya daha fazla şeyi birleştiren her durumdur. Söz konusu benzerlik ve ortaklık, iki ya da daha fazla şey arasındaki farklılığı ve çokluk hükmünü ortadan kaldıracak şekilde meydana gelir. Bu hükmün kalkması, mutlak anlamda değil, her birisinin bu birleştirici şeye gerçek anlamda benzedikleri açıdan sabittir; bu birleştirici şey, ikisi arasındaki ortaklığı gerektirir ve böylelikle ortada farklılık kalmaz.”²³⁴ Allah'tan insana, insandan Allah'a doğru oluşan münasebet ilişkisinde ortak gaye mevcuttur. Bu gaye Allah'tan yaratılan insanda inanma ve ona ulaşma isteğini beraberinde getirmektedir. İnsanda öz olarak bir inanma isteği vardır ve öğrendikçe inanma, araştırma ve sorgulama isteği de devam etmektedir.

Metafizik kaynaklı olan ilimlerde insanın iman ederek mutlak hakikatin bilgisine ulaşması Konevî'ye göre vasıtalı ve vasıtasız olmak üzere iki şekilde oluşmuştur.²³⁵ Eğitim, bu amaç etrafında bağımsız kalmamış dolaylı ya da doğrudan olmak üzere bilgiye ulaşma yolunda ilişkili olmuştur. Eğitim ve münasebet kavramının, Konevî'nin düşüncesinde bilgi imkânı olarak aynı amaç doğrultusunda olduğunu görmekteyiz. Çünkü Allah ile münasebet ilişkisi Kur'an insan eğitim sayesinde gerçek bilgiye ve anlamlara vesile olacaktır.

²³⁰ Demirci, **Bilgi ve Varlık**, s.66, 67

²³¹ Demirci, **age.**, s.67, 68,

²³² Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s. 14-20

²³³ Demirli, **Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık**, s.149.

²³⁴ Konevî, **İlahî Nefhalar**, s.236-237

²³⁵ Konevî, **age.**, s.175-176,

Konevî, Allah-insan arasındaki münasebet ilişkisini diğer kavramlarla da açıklamaya çalışmıştır. Münasebet kelimesine yakın ve ilişkili olan bu kavramlar, Konevî'nin eğitim düşüncesini anlamamızda bize yol göstermektedir. Bu kavramlardan ilki irtibat kavramıdır. İrtibat kelimesi, sözlük tanımlarında ilgili olma anlamında kullanılmaktadır. Münasebet kavramının gerçekleşmesi için birbiri ile bağlantılı kurulacak şeyin irtibat halinde olması gerekmektedir. Konevî düşüncesinde de bu anlamı görmekteyiz.²³⁶ Konevî'nin irtibat kavramı ile oluşturduğu eğitim düşüncesi doğru bilgiye ulaşmak için metod niteliğindedir. Konevî'de bu eğitim anlayışı daha öncede ifade ettiğimiz gibi iki şekilde olmuştur: Birincisi tertip ve vasıtalar şeklinde ele alınmıştır. İkincisi ise herhangi bir münasebet olmadan bir vasıtanın hükmü bulunmadan oluşan irtibat şeklidir.

Konevî'nin eğitim düşüncesinde münasebet kavramı ile ilişkili olarak değerlendirmesi gereken ikinci kavram inâbe kavramıdır. İnâbe kavramını Konevî, “vech-i has” olarak tanımlamaktadır.²³⁷ Vech-i has kavrayışı, insanın, Allah'a olan teveccühünü olduğu kadar yaratıcının da insana ilahi inâbeini ifade etmektedir. Bu bağlanma tarzı, Allah ve insan arasında özel bir bağı ifade etmektedir. İnsan hakikati sorgulama ve bilgiye ulaşma inâbeindedir.²³⁸ Bu yönelme hali Konevî'nin eğitim anlayışında kendi anlam dünyasında düşünmesidir. Münasebet kavramı ile ilişkili olan yönelme kavramı, Konevî'nin eğitim düşüncesinde varlığı anlamlı hale getirerek, bağlanma-bağlanılma ilişkisini oluşturmaktadır. Allah ile insan arasında oluşan bu ilişki insanın fitratında olan inanmayı ortaya çıkarmaktadır. İnsan, düşünce dünyasında özgür iradesi ile münasebet kurarak mutlak varlığa ulaşabileceği gerçek yakınlığı kavramaktadır. Konevî'nin eğitim düşüncesinde dini anlama, inanma ve inanç noktasına taşımak için münasebet ilişkisi ile kurulan irtibat ve inâbe esas alınmıştır. Kişi, kendi iradesi ile Allah'a inanmalı onu müşahede ederek onu bulmalıdır. Bu düşünce, sufi bir âlim Konevî'nin eğitim düşüncesinin merkezini oluşturmaktadır.²³⁹

Konevî'nin eğitim düşüncesi tasavvuf geleneği üzerine kurulmuştur. O tasavvuf ilmi içerisinde kendisini geliştirerek kendine has eğitim anlayışını oluşturmuştur. Tasavvuftaki müşahede, teveccüh, ziyaret, mertebe gibi tasavvufi yolları kullanarak mutlak hakikate ulaşmak istemiştir.²⁴⁰ Konevî tasavvuf yolunu hakikate-götüren yol olduğunu savunmaktadır. Onun tasavvuf tarihinde özel yeri sübjektif şekilde, müşahede ve müşahede yolu ile kazanılan

²³⁶ Konevî, **age.**, s.175

²³⁷ Konevî, **Tasavvuf Metafizigi**, s.26-30

²³⁸ Demirli, **Sadreddin Konevî**, s. 39

²³⁹ Konevî, **Tasavvuf Metafizigi**, s. 9-20.

²⁴⁰ Konevî, **age.**, s.12

ilham ve keşiflerin değerlendirilmesi, onların arasındaki benzerlik ve farkları, doğruluk ve yanlışları, her bir süjenin kendi kabiliyet ve yeteneğine göre hangi sonuçlara ulaşacağını değerlendirebilecek objektif "ölçüler" arayışında olması olmuştur.²⁴¹ O, müşahede ve keşif yönteminin mutlak hakikate ulaşma yolu olarak bir yöntem kabul etmektedir. İman ve inanç noktasında insan kendi iradesiyle Allah'ı bulmalıdır. Konevî'ye göre bu irtibat tarzı arada vasıtaların olmadığı bir münasebet şeklindedir. Konevî'nin bu düşüncesi bizi doğru bilgiyi keşfetme olarak sadece akıl ile değil duygularımızla da ulaşabileceğimiz bir eğitim anlayışına ulaştırmaktadır.²⁴²

Tasavvufî bir kavram olan muhabbet kavramı, münasebet kavramı ile yakın bir anlam taşımaktadır. Tasavvuf ilminden çok Allah-insan arasında oluşan sevginin derin manalarını oluşturmaktadır. Konevî anlayışındaki muhabbet kavramı, herhangi bir kişi ya da nesne ile olan sevgi ve muhabbetin dışında ilahi tabiatlı olan insanın, Allah'a yönelip yüce Zat'a ulaşma isteğiyle kaybolma, akli ve istekleri saf dışı bırakıp bütün idraklarını ona yöneltip kaybolmasıdır.²⁴³ Ona göre muhabbet kavramı, münasebet kavramı ile ilişkili olarak Allah'ın insanı yaratıp kendisinin bilindirmek istemesidir. Allah'ın bilinmek isteği evrenin, insanın yaratılışını beraberinde getirmiştir. Yaratılan insanın Allah'a olan yönelişi muhabbet çizgisiyle oluşturulan başka bir münasebet ilişkisidir.²⁴⁴ Hakikati hak ile arayan insan ile Allah arasında muhabbet derecesinin yükselmesi, dini tabiatlı oluşan bir inâbei ve ibadetleri ile mümkün kılınabilir. Bu aradaki irtibat, hakikat çemberi içerisinde dönüşümlü olarak gerçekleşmektedir. Konevî 'de bu boyut, kişiye kendi özgür iradesi ile Allahya yönelmesini üstün kılar. Konevî ilahi muhabbet hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: "Ey kardeşim! Sadece Hakkın seni sevmesine çalış. Çünkü Hak, bir şeyi sevdiğinde, ona ulaşır ve onu da ulaştırır. Başkası ise sevilir ve ulaşılamaz. Sevilenin bir yönüne ulaşılsa bile, diğer bir yöne ulaşmak mümkün olmaz. Çünkü o şey, ne ulaşabilir ve ne de kendisine ulaşılabilir. Hak ise böyle değildir, çünkü Hak, her şeye kadirdir."²⁴⁵ Ona göre muhabbet kavramı, eğitim düşüncesinde insanın, kâmil seviyesine ulaşması için var olması gereken kavramlardan biridir. İnsanın sorgulaması, Allah'a ulaşması, insanı kâmil mertebesine yükselmesi fitratının eğilimleri ile vuku bulmuştur.²⁴⁶ Bu özü geliştirecek kişinin düşünce dünyasında varlığa kavuşma isteğini

²⁴¹ II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri, "Sadreddin Konevî ve Modern Bilimsel Düşünce", s.89

²⁴² Demirli, **Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık**, s.353

²⁴³ Konevî, **İlâhî Nefhalar**, s. 73

²⁴⁴ Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s.213

²⁴⁵ Konevî, **İlâhî Nefhalar**, s. 70.

²⁴⁶ Gazzâlî, **İhya-i Ulumiddin**, s.367

anamlı bir bütün haline gelmesini sağlayacak eğitim olacaktır. Bu anlamda Konevî'nin, eğitim düşüncesi mutlak varlığa ulaşma ve hakikati kavrama çabası yönünde olmuştur.

Muhabbet ile oluşan aradaki bağ kurbiyet ile şekle dönüşmektedir. Kurbiyet kavramı kalbin kirden arınması insanın inâbe hali ile Allah'a yaklaşması olarak ifade edilmektedir.²⁴⁷ Bu hal tam anlamıyla şüpheden arınarak marifetullaha ve ilahî muhabbete ulaşarak Allah'a kavuşmaktır. Onun, ahlakı ile ahlaklanmak demektir. Konevî bu düşüncesi ile kişinin kendini bulmasının ve bilmesinin kendi iradesiyle özgürlüğe ve mutluluğa kavuşacağını düşünmektedir.²⁴⁸ Oluşacak hal üzerinde Konevî'nin eğitim düşüncesinde hak ile insan arasındaki münasebet kaçınlmazdır.²⁴⁹

Kulun, hakikati aramasındaki maksadının bir sevme yolundan geçtiğini görmekteyiz. Konevî anlayışında, kurbtan gelen ilahi muhabbetin temelinde sevgi yer almaktadır. Sevgi ile münasebet birbiri ile vazgeçilmez bir bütündür. Bu zel sevgi, ilahi aşkı ve yakınlığı oluşturmaktadır. Tasavvuf ilminde de eğitim verilirken sevgi, en üst mertebe de ilahi muhabbet olarak yer almıştır. "Kulum bana nafîle ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, ta ki onu severim. Onu sevdiğimde ise onun işitmesi ve görmesi olurum."²⁵⁰ İnsanın Allah'a ulaşma arzusu içerisinde onu görmeden münasebet kurma yolları sevgiye bağlı eğilim ve ibadetleridir. Bu maksatla Konevî'nin eğitim düşüncesinde münasebet kurularak sevgi ve ilahi muhabbet anlayışı hâkimdir. Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak olarak yer bulan bu ilişki, onun eğitim düşüncesinde Allah-insan münasebeti olarak yer tutmaktadır.

Konevî, Allah ile kurulan mnasebetimizin, itaatkâr olunmasını, aynı zamanda bunu sadakatli bir şekilde yapmamızı istemiştir. O, dini anlama noktasında kulun Allah'a olan sadakatini dile getirmektedir. Başka bir münasebet şekli ise kulun yaratıcıya karşı sorumluluk arz ederek ona itaat etmesidir. Bu aşamada artık insanın düşünce dünyasının şekillendiğini ve üst mertebede insanın kâmil seviyesine çıkmak için sadakatli bir tavır gösterdiği görülmektedir.²⁵¹

Konevî'nin, eğitim düşüncesinde münasebet kavramı ile ilgili düşüncelerini onun varlık, bilgi ve insan anlayışında da görebiliriz. Onun varlık görüşü; Allah ile insan arasındaki münasebet hakkında bilgi vermektedir.²⁵² Bu bağlamda Konevî'nin varlık bilinci, eğitim

²⁴⁷ Konevî, **Fatiha Tefsiri**, s. 311

²⁴⁸ Konevî, **İlahî Nefhalar**, s. 294.

²⁴⁹ Bir diğer görüşü olarak Gazali, kurbiyet kavramını, bağlanma yolu ile şu şekilde ifade etmiştir: "Her sevilen mutlaka tapılandır. O halde, kul bağlanandır. Tapılan ise, kendisiyle bağlanılandır. Her seven, sevdiğiyle bağlanmıştır."Gazzâlî, **İhya-i Ulumiddin**, s.367

²⁵⁰ Konevî, **Fatiha Tefsiri**, s. 363.

²⁵¹ Konevî, **İlahî Nefhalar**, s. 271.

²⁵² Konevî, **Tasavvuf Metafiziiği**, s.29

düşüncesinin asıl amaçlarındandır. O varlık düşüncesinde münasebet kavramını şu şekilde açıklamıştır: “Birincisi başka hiçbir şey değil Varlıktır. Bu Allah’dır. Bu bakımdan Allah’ın hiçbir çokluğu, terkibi, sıfatı, tasviri, tahsisi, ismi, izafeti veya özelliği yoktur. Tersine o saf varlıktır. Dolayısıyla biz “Varlık” derken kendimize anlatmak ve anlaşılır kılmak için öyle söylüyoruz. Bu onun gerçek adı değildir. O idrak ettiği veya şahit olduğu ve hitap ettiği edildiği zaman, bu onun zatının ontolojik düzeyini gizleyen Kudretinin perdesi arkasından olur. Bu bakış açısından O’nun varlığının taayyünü; taayyün eden her şeye eşlik eden sıfatlarıyla kayıtlanmış olarak görülür.”²⁵³ Konevî’nin ifadesinden anlaşılacağı üzere varlık mutlak ve haddi zatında kendisinden başka bir şey ile var olmayan sınırlanması olmayan şeydir. Biz onu taayyün perdesinden düşünür anlamlı hale getirip herkes gibi genel bir yorum geliştiririz. Çünkü varlığın yaratılması var olması, bir sebebe bağlı olduğu bu sebebinde daha önce bahsettiğimiz gibi Allahın bilinme isteğinden sudur etmesidir.²⁵⁴

Konevî’nin varlık anlayışı münasebeti oluşturan unsurlar üzerinde kuruludur. “Hak, herhangi bir şarta veya sebeple tayin ettiği veya mertebesinin taayyün ettiğini bildiği bir şeyi, o şart ve sebebe göre ve onun lazımı ile bilir; çünkü Hakkın ilmi, bu şart ve taayyünden öncedir. Hak Teâla o şeyi kendisiyle ve dilediği gibi de bilir.”²⁵⁵ Münasebeti gerçekleştiren iki şey zorunlu varlık olarak Allah, mümkün varlık olarak insandır. Konevî’nin varlık görüşünde asıl gaye insanın, mutlak yaratıcıyı bulmasıdır.²⁵⁶ Konevî, varlık ve varoluş hakkında bilgi vererek metafiziksel konulara açıklık getirmeye çalışmıştır. Onun eğitim düşüncesinde münasebet kavramı, varlık düşüncesi içerisinde daha çok soyut ve teoriye yönelik konuları içermektedir. Eğitim düşüncesinin temelinde insanın mutlak varlığa ulaşması için eğitilmesi, terbiye edilmesi yatmaktadır.

Bu düşünce kişinin anlam dünyasını nasıl oluşturduğunu ve ne ile münasebet bağı olduğunu bize açıklamaktadır.²⁵⁷ Konevî’nin düşüncesinde varlık hakkında sorular, ontolojik deliller, yaratılış ile ilgili sorunlar Allah’a ulaşma çabası içinde olan insan için önemli konulardır. Konevî’nin bu konulara yaklaşımı onun bilgi düşüncesinde de yer bulmaktadır. Konevî’nin eğitim düşüncesinin amacı ve gayesi mutlak varlığa ve hakikate ulaştırmaktır.

Konevî, insanın mutlak varlığa ulaşması için bilgi yoluyla bilmeye ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Onun bilgi kavramı, mutlak varlığa ulaşmak için tasavvufi bir eğitim oluşturmuştur. Metafiziksel konular üzerinde durarak kişinin dini anlama ve idrak etme

²⁵³ Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s. 25

²⁵⁴ Konevî, **Vahdet-i Vücûd ve Esasları**, s.9

²⁵⁵ Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s.27

²⁵⁶ Konevî, **İlahi Nefhalar**, s.56

²⁵⁷ Konevî, **Tasavvuf Metafiziği**, s.22

noktasında nazari deliller ile ölçü geliştirmiştir. Konevî'ye göre: “Konular üzerinde nazari deliller getirip, yerleştirmek ve bunları şüphelerden ve cedelci itirazlardan salim olacak şekilde akli delillerle ispatlamak, mümkün değildir. Çünkü nazari hükümler erbabının idrak araçlarına göre değişir. Bu idrak araçları, idrak sahiplerinin yönelmelerine tabidir. Yönelmeler ise, akîde, eğilim, mizaç ve münasebetlerin farklılığına bağımlı olan maksatlara tabidir.”²⁵⁸ Ona göre, eğitimde nazari ilimler süregeldikçe değişkenlik gösterebilirler. Kişinin nazari konularda sübjektif olarak idrak etmesi belli yetiler kazanması nasıl mümkün olabilir? Konevî'nin münasebet düşüncesinde oluşturduğu bu sistematik, dini anlama ve idrak etme noktasında eğitim düşüncesini geliştirmiştir. Konevî, metafizik temelli konuların eğitimini akıl ile idrak edilerek duyular ile anlam kurulması gerektiğini savunmuştur.²⁵⁹ O eğitim düşüncesinde, keşf ve ilham yollarından da edinilebilecek münasebetli bilgiye de vurgu yapmaktadır. Keşf ve ilham yolları Konevî'nin eğitim metotlarını bize sunmaktadır. Ona göre eğitimde bilgi, temel olarak önem arz etmektedir. İlahi kaynaklar, keşf ve akıl bilgi nazariyesinde önemli bir rol oynadığını görmekteyiz.²⁶⁰

Konevî gerçek bilgiye ulaşmak için insanın Allah ile münasebet kurarak kullandığı iki metodu vardır. Bunlardan biri burhan diğeri ise nefis terbiyesi olarak kullandığı müşahede yöntemidir. Terbiye yöntemi, Konevî'ye göre insanın akıl ve kalp ile münasebet kurarak gidilecek yollardan biridir.²⁶¹

Konevî, eğitim düşüncesinde Allah-insan münasebetini merkeze alarak Allah'a ulaşmayı, gerçek bilgiyi kavramayı hedeflemektedir. Konevî, bu münasebeti Allah'ın kendi isim ve sıfatlarını bildirerek ona ulaşma olarak ifade etmektedir: “Hak bazı kullarını bu duruma muttali kılmak isteyince, önce âlemlerden müstağni Zat'ının özelliğini, ulûhiyet ve ona tabi isimler, sıfatlar ve naatlarla onlara bildirmiştir. Bu bağıllık, her ikisinin hem varlık hem de takdir olarak diğeriye bağılı olmasını ifade eder. Böylelikle bu insanlar hak ile yaratıkları arasında münasebet yönlerinden birisini idrak etmişlerdir. Ardından Hak, ulûhiyetini, aklen ve şeran sabit olan birlik özelliğiyle nitelemiştir. Onlar da ulûhiyeti dış âlem de hakikati olmayan akledilir bir nispet olarak öğrenmiş, Hak ile yaratıkları arasındaki münasebetin başka bir yönünü daha müşahede etmişlerdir.”²⁶² Konevî'nin eğitim düşüncesinde genel olarak insanın idrak ederek ve ya vasıtalar aracılığıyla Allah'a ulaşması

²⁵⁸ Konevî, **Fatiha Süresi Tefsiri**, s.46

²⁵⁹ Konevî, **Fatiha Tefsiri**, s.34

²⁶⁰ Demirli, **Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık**, s.353

²⁶¹ Konevî, **Fatiha Tefsiri**, s.67-74

²⁶² Konevî, **Fatiha Tefsiri**, s.67

yer almaktadır. Ona göre bu ifadeler, Allah'ın, insanlara münasebeti; ulûhiyet, isim ve sıfatlar ile bildirdiğini, bu yollar ile sürekli irtibat hali oluşturmaktadır.

Münasebet kavramı ile ilgili olarak Konevî'nin, eğitim düşüncesinde yer alan bir diğer kavram nefistir. Eğitim açısından nefis kavramı genel olarak benlik olarak tanımlanmaktadır. "Benlik, bizim nefsi addettiğimiz durumlarda kendini ortaya koyar. Ne var ki, nefsi durumlar müstalik veya bağımsız bir varlığa sahip değiller. Bunlar birbirinin anlamını ifade eder ve birbirini sarar".²⁶³ Benlik kavramı, bizi oluşturan şeydir. Konevî, nefsi şu şekilde açıklamıştır: "Ruhun temizliği, Hak'tan umulan ma'rifet ve kurb-i ilahî, müşahede-i ilahîye şerefine ermek ve diğer ruhânî nimetlerle perverde olmak gibi yüce manevî haz beklentilerinden temizlenmekle olur."²⁶⁴ Allah ile insan arasındaki oluş nefis ile irtibatlıdır. Kişinin yaşadığı sevinç, üzüntü gibi duygular kişinin öz cevheri olan benliğine dönmektedir. Konevî'nin, eğitim düşüncesinde asıl olan gayesi insanın nefisini eğitmesidir. İnsanı bir bütün olarak anlamlandırmak için ilk önce nefis kavramı üzerinden konuşmak gerekmektedir. Konevî'nin eğitim düşüncesine göre nefis, insanın benliğini eğitmek için bütün olarak algılanmalıdır.

Sonuç olarak Konevî'nin eğitim düşüncesinde Allah-insan münasebet ilişkisini şu şekilde de görebiliriz: "İnsanı, batının zahirine tecellisi açısından Hak yaratmıştır: bu tecellinin sebebi, Hakkın zatının şe'nlerinin taayyünleridir. Bunlar, aslında bir, belirtilen şe'nlerin çokluğu açısından da çoğalan Hakkın Varlığı ile zuhur etmişlerdir. Bütün bunlar, iradeye bağlı "muhabbet" amili ve asli-birleştirici nispet hükmüyle gerçekleşir. Nitekim daha öncede bunlara dikkat çekilmiştir."²⁶⁵ Biri olmaz ise diğerinin amacı ve sebebi ortadan kalkar. Bağlantılı olarak değerlendirdiğimizde Allah-insan arasındaki ilişki, Allah'tan başlayan sudur hareketi ile insana sudur eden ve insandan Allah'a doğru oluşan inâbele son bulur. Bu alanda oluşan irtibat ve inâbe insanın eğilimlerini kontrol altına alarak mutlak hakikate ulaşmak için bize eğitim-münasebet ilişkisini sunmaktadır. Konevî'ye göre insan-Allah arasında oluşan münasebet ve eğilimler, eğitim ile kontrol altına alınmaktadır. Sufi bir âlim olan Konevî'nin eğitim düşüncesinde münasebet kavramı Allah-insan arasındaki irtibat hakkında bize yol göstermektedir.

²⁶³ Muhammed İkbâl, **İslâm'da Dîni Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, 2. Baskı, çev. Ahmet Asrar, İstanbul: Birleşik yay, s.138.

²⁶⁴ Konevî, **Kırk Hadis Şerhi**, s.31

²⁶⁵ Konevî, **Kırk Hadis Şerhi**, s.163

SONUÇ

İnsan, kendi varlığı hakkında düşünen düşündüklerini sorgulayan ve kendi hayatı için bir anlam arayışı içinde olmuştur. İnsanın sorgulama ve kendini bilmek isteği onu diğer canlılardan ayırarak üstün bir konuma getirmiştir. Yaşamını sorgulayan insan, doğrudan ya da dolaylı olarak Allah irtibat halinde olmuştur. Bu yakınlaşma ve irtibat insanın ilk yaratıldığı andan itibaren fitratında mevcuttur. Hakikate ulaşmak isteyen insanın bu eylemi onun, Allah'a olan inâbeinden kaynaklıdır. Sufi âlim olan Sadreddin Konevî, insanın, Allah ile kurduğu münasebeti manevi eğitim olarak görmüştür. Çünkü insanın mutlak hakikati kavramasını mümkün kılan şeylerden biri manevi eğitimidir.

İnsan-Allah arasındaki inâbeler ikiye ayrılır. Bu inâbeler, Allah'tan insana olan inâbeler ve insandan Allah'a olan inâbeler şeklindedir. İnsanın, Allah'a olan inâbei eğitim alanında irtibatlı olup münasebet çemberi içerisinde önemli bir etkidir. Hakikati keşfetme ve ona ulaşma yolunda olan insanın, iç idrakleri ile bilgiye ulaşması ve anlam kurması Allah-insan arasındaki münasebetinden kaynaklıdır. Çünkü hayatını anlamlı hale getirmek isteyen insanın bir yaratıcıya inanma isteği ve mutlak hakikati bilme ihtiyacı hâsıl olmaktadır.

Konevî'nin kendine has bir üslup ve metodu vardır. O, pratikten daha çok düşünce ve teoriler üzerinde durmuştur. Çünkü ona göre bir şeyin mahiyeti önemlidir. Konevî'nin, bu özelliği, onun düşüncesinde eğitimin temellerini oluşturma da ve onu disiplin haline getirmede önemli bir amaca yardım etmektedir.

Konevî'nin, eğitim düşüncesini şekillendiren olgu “münasebet” kavramı olmuştur. Çünkü ona göre Allah- insan arasında karşılıklı bir irtibat söz konusudur. Bu irtibat doğrudan ve dolaylı olarak üzere iki şekilde vuku bulmuştur. Onun eğitim düşüncelerinde Allah ile insanın münasebet ilişkisini insanın alacağı manevi eğitimi bu esaslara bağlı olarak değerlendirilmiştir. Konevî'nin eğitim anlayışı daha çok insanın kendi iç idrakleri ve eğilimlerini kontrol altına almaktır. Onun eğitim yaklaşımları daha çok nazari ilimlerin konuları ile ilgili olmuştur. O aynı zamanda metafizik temelli ilimler üzerinde de durarak Allah-insan münasebeti üzerinde açıklamalar yapmıştır. Konevî'nin üzerinde durduğu bu konular insanın varolması ve mutlak hakikate ulaşması eğitim düşüncesi ile ilgilidir.

İnsanın varlık hakkında bilgisi, varlığı hakkında anlam kurması eğitiminin amacını oluşturmaktadır. Bu oluşumlar ve sorunlar hakkında çözüm yolu olarak Konevî'nin eğitim düşüncesinde ve münasebet kavramı incelenmiştir. Konevî, değerlendirmeyi insanın kendi idrak güçlerine bırakmakta ve insanın kendi eğilimleri ile oluşacak bir bilmeden

bahsetmektedir. Onun için eğitimin amacı ve gayesi Allah-insan münasebetinin neticesin de kişinin kendine dönmesi ve mutlak varlığın bilgisine ulaşmadır.

Konevî'nin eğitim düşüncesinde münasebet kavramı ile birlikte irtibat, inâbe ve müşahede kavramları da yer almaktadır. Bu kavramlar onun varlık, bilgi ve insan görüşleri içerisinde şekillenmiştir. Eğitim, bağlamından sufi bir âlim olan Konevî, münasebet kavramı ile ilgili muhabbet, kurb, sadakat ve ünsiyet kavramlarını Allah-insan irtibatı olarak değerlendirmektedir. Bu kavramlar, Konevî'nin münasebet kavramı ile ilişkili olup İslam ve tasavvuf eğitim düşünce geleneği içerisinde kullanılan kavramlardır.

Münasebet çerçevesinde işlediğimiz kavramlar, Konevî'nin eğitim düşüncesinde varlığı anlamlı hale getirerek, bağlanma-bağlanılma ilişkisini oluşturmaktadır. İnsan, düşünce dünyasında özgür iradesi ile Allah ile münasebet kurarak mutlak varlığa ulaşabileceği gerçek yakınlığı kavramaktadır. Bu bağlamda Konevî'nin düşüncesinde, insanın dini anlaması, inanması ve inanç noktasına taşınması için verilen eğitimin münasebet ilişkisi ile irtibat esas alınmalıdır. Kişi kendi iradesi ile Allahya inanmalı onu müşahede ederek onu bulmalıdır. Konevî, insanın pratikten çok düşünce dünyasının şekillenmesine dair vurgu yapmaktadır. Bu düşünce, sadece eğitimi ve dini anlama noktasında değil bütün düşüncelerin merkezinde vardır. Ona göre eğitim, insanın Allah ile olan ilişkisini düzenleyen ve onunla anlam kurma noktasında yardımcı olup insana yol gösteren bir disiplindir.

Konevî'nin, kavramlara bakışı ve düşünceleri onu İslam düşünce geleneğinden ayrılmamıştır. O, varlık ve bilgi alanında da temel düşünceler üzerinde durmuş düşüncelerini münasebet kavramı ile sistematik oluşturmuştur. Hayatı boyunca ilimle uğraşmış ve öğrenci yetiştirmiştir. Öğrenim hayatına da baktığımızda hocaları ve şeyhlerinden hem dini hem felsefe dersleri almıştır. Özellikle tasavvuf felsefesinde önemli katkılarının olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızda Konevî'nin, kavramlar ile eğitime katkı sağlayan düşüncelerini dile getirmeye çalıştık. Konevî'nin, eğitim düşüncesi ile oluşturduğu metotlarını ve münasebet düşüncelerini eğitim perspektifinde değerli olduğunu bu şekilde izah etmeye çalıştık. Sufi bir âlim olan Konevî, bu düşüncesi ile eğitimin akıl ile değil kalbi olarak eğitilmesinin üzerinde durmuştur. Konevî'nin eğitim düşüncesi Allah-insan münasebetinde insanın, Allah'ı bilmesinde ve ona ulaşmasında bir eğitim yolu oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **Mükemmel Osmanlı Lügati**, TDK Yay., haz.Ali Nazima, Faik Reşad, Ankara, 2002
- Akdemir, Furat. “Allah-İnsan İletişiminin Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme”, Kalam Araştırmaları Dergisi, 2016
- Ayhan, Halis. **Din Eğitimi ve Öğretimi**, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1997
- Afifi, Ebu'l-A'la. “İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler”, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2000
- Aclunî, İsmail b. Muhammed. **Keşfu'l-Hafa**, Beyrut, 1352
- Aksarayı, Kerimüddin. M.,Müsameret'ül Ahbar, **Moğollar zamanında Türkiye Selçukluları**, 1.Baskı, çv. Osman Turan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1944
- Bahadır, Abdülkerim. **İnsanın Anlam Arayışı ve Din**, İstanbul:İnsan Yay., 2002
- Başaran, Ethem. **Eğitim Psikolojisi**, 9. Baskı, Ankara, 1988
- Balcı, Mehmet Emin. “Ethos ve Pathos Arası Bir Kavramı”, Bilim Sosyolojisi, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2011
- Bayram, Mikail. **Sadreddin-i Konevî Hayatı Çevresi ve Eserleri**, İstanbul: Hikmetevi Yay., 2012
- Bilgin, Beyza. **Eğitimi Bilimi ve Din Eğitimi**, Ankara :Gün Yay., 1998
- Bursevî, İsmail Hakkı. **Kitab'ul-Hitab**, sd: Turgut Ulusoy, İstanbul:Hisar Yay., 1975
- Cafer, Seyyid. **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ensar Neşriyat Yay., 2007
- Cebeci, Suat. **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi**, 2.Baskı, Ankara: Akçağ Yay., 2005
- Ceran, Şeref. **Ahmet Büyük İslam Alimi ve Mutasavvıf Şeyh Sadreddin Muhammed el-Konevî**, Konya:Damla Yay., 1995

- Cevizci, Ahmet. **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, İstanbul:Paradigma Yay., 2013
- Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**, 1. Basım, Ankara: Ekin Yay., 1996,
- Cebecioğlu, Ethem. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, 5. Basım, İstanbul: Ağaç Kitapevi Yay, , 2009
- Chittick, William. **Varolmanın Boyutları Tasavvuf ve Vahdetü'l Vücûd Üstüne Yazılar**, 3. Baskı, çev. Turan Koç İstanbul: İnsan Yay., 2008
- Çağbayır, Yaşar. **Ötüken Türkçe Sözlük**, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yay., 2007.
- Çüçen , A Kadir. **Heidegger' de Varlık ve Zaman**, Bursa : Asa Kitap Evi Yay.,2000
- Çelebi, Evliyâ. **Seyahatname**, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 3. Kitap, C. I 2010
- Çelebi , Katip. **Keşfü Zünun**, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yay., 2017,
- Çamdibi, Mahmut. **Din Eğitiminde İnsan ve Hayat**, İstanbul: Çamlıca Yay., 2003
- Çakmaklıoğlu, Mustafa. **İbn Arabî'de Marifetin İfadesi**, İstanbul: İnsan Yay., 2007
- Demirli, Ekrem. **Sadreddin Konevî**, İstanbul: İSAM Yay., 2008
- Demirli, Ekrem. **Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık**, İstanbul: İz Yay., 2005
- Demir, Ömer. **Felsefe ve Din Eğitimi İlişkisinde Felsefi Kazanımlar**, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 19 Sayı: 64, Güz 2015
- Demirci, Mehmet. **Sadreddin Konevî ile Mevlana Celaleddin'in Münasebetleri Hakkında**, Selçuk Dergisi, sayı:4, Konya, 1989
- El-Hakim, Sad. **İbnü'l-Arabî Sözlüğü**, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yay., 2005
- Erkan, Arif. **el-Beyan**, İstanbul: Huzur Yay., 2006
- Eflakî, Ahmet. **Menakib'ul-Arifîn (Ariflerin Menkibeleri)**, çev: Tahsin Yazıcı, Ankara: M.E.B. Yay., 1953, c.I,

- Ev, Hacer. **İbn-i Haldun'un Eğitim Görüşü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2007
- Erdem, Hüsameddin. **Problematik Olarak Din Felsefesi Münasebeti**, Konya: HÜ-ER Yay., c.4, 2010
- Ergin, Osman. **Sadreddin Konevî ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Şarkiyat Mecmuası, sayı:2, İstanbul, 1957
- Gölcük, Şerafettin. **Sadreddin Konevî Sempozyumu**, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya, 2004
- Hançerlioğlu, Orhan. **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982
- Hucviri, **Keşfu'l Mahcub**, haz. Süleyman Uludağ, Dergah yay., İstanbul, 2015
- İbn Manzur. **Lisanü'l Arab**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993
- İbnü'lArabî, Muhyiddin. **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye**, Darü'l-Kütübi'l- İlmiyye, haz. Ahmet Şemseddin, Beyrut, 1999
- İbni Sina, **İlahiyat(Kitabüş-Şifa Metafizik)**, haz. Ömer Türker, Ekrem Demirli, Yazma Eserler yay., İstanbul, 2014
- İmam Gazzâlî, **Tehafüt-ü Felasife**, çev.Avni İlhan, TDV yay., Ankara, 1993
- İmam Gazzâlî, **İhya-i Ulumiddin**, 2. Baskı, Hikmet Neşriyat, 2005
- İmam Gazali, **Yol, Bilgi ve Varlık**, çev.A.Cüneyd Köksal, 4.Baskı, İstanbul, Sufi Kitap, 2010
- İkbâl, Muhammed. **İslâm'da Dînî Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, 2. Baskı, Ahmet Asrar (çev.), İstanbul: Birleşik Yayıncılık Şahin, Naim, Sadreddin Konevî'de Yaratma-Sevgi İlişkisi",
- İsfahanî, Ragıp. **Müfredatu Elfazil-Kur'an**, Şam: Darül-Kalem Yay., 2002
- Kâşânî, Abdürrezzak. **Tasavvuf Sözlüğü**, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2004,
- Kamuran, Birand. **Dinin Mahiyeti Üzerine**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c:6, sayı.I-IV, Ankara ,1959

- Kam, Ömer Ferit. **Vahdet-i Vücûd, D.İ.B.yay.**, Ankara, 2003
- Kanar, Mehmet. **Osmanlı Türkçe Sözlüğü**, İstanbul:Derin Yay., 2003
- Kara, Mustafa. **Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yay., 1990
- Kayserî, Dâvûd. **Esasu'l-Vehdaniyye ve Mebne'l-Ferdaniyye**, haz.Mehmet Bayraktar, er-Resail İçinde, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 1997
- Keklik, Nihat. **Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah Kainat ve İnsan**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1967
- Küçük, Hülya. **Sultan Veled ve Maarif'i**, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., 2000
- Korlaelçi, Murtaza. **Din-Felsefe Etkileşimi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.39, 1999
- Konevî, Sadreddîn. **Konevî ile Nasireddîn Tûsî Arasında Yazışmalar**, İstanbul: İz Yay., 2008
- Konevî, Sadreddin. **Fusûsu'l-Hikem'in Sırları**, trc. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2002
- Konevî, Sadreddin. **İlâhî Nefhalar**, trc. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2002
- Konevî, Sadreddin. **Vahdet-i Vücûd ve Esasları**, çev.Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2002
- Konevî, Sadreddin. **Yazışmalar**, trc:Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2007
- Konevî, Sadreddin, **Kırk Hadis Şerhi**, çev.Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2002
- Konevî, Sadreddin. **Fatiha Tefsiri**, çev.Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2002
- Konevî, Sadreddin. **Tasavvuf Metafiziği**, İstanbul: Kapı Yay., 2014
- Konevî, Sadreddîn. **Mir'âtü'l-Ârifîn (Âriflerin Aynası)**, çev. Dilaver Gürer, Betül Güçlü ve Ali Çoban, İstanbul: Gelenek Yay., 2010
- Mustafa, İbrahim. **el-Mu'cemü'l-Vasît**, İstanbul: Çağrı Yay. 1996,
- Mecdeddin, Fîrûzâbâdî. Ebu Tahir Muhammed b. Yakûb, **el- Kamûsu'lMuhîd**, haz. Enes Muhammed eş-Şamî, Cabir Ahmed , Zekeriyya, Daru'l Hadis, Kahire, 1429-2008

- Mehmedoğlu, Yurdağul. **Konevî'de Vech-i Has Kavrayışı**, Konya II. Konevî Sempozyumu, 2012
- Musa Es-Sadrî. **Regayibü'l-Menakib (Sadreddin Konevî'nin Menkîbeleri)**, haz.:M.Emin Agar, İstanbul: Anka Yay., 2002
- Nasr, Seyyid Hüseyin. **İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı**, çev. Ali Ünal, İstanbul: İnsan Yay., 1984,
- Reçber, Mehmet Sait. **Din Felsefesi**, ed: Recep Kılıç, Mehmet Saik Reçber, Ankara: Grafiker Yay., 2014
- Rasim Efendi, Seyyid Mustafa. **Tasavvuf Sözlüğü**, 1. Basım, İstanbul: İnsan Yay., 2008
- Seyyar, Ali. **İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü**, “Eğitim md.”, İstanbul: Değişim Yay., 2007
- Serrâc, Ebu Nasr. **Lüma**, İslâm Tasavvufu, trc. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yay., 1996
- Sambur, Bilal. “Yabancılaşma ve Dindarlık”, İlahiyat Akademi, 2016
- Sevinçgöl, Ömer. **Özel Lügat Sözlük**, İstanbul: Zafer Yay., 2. Baskı, 2004
- Tozlu, Necmeddin. **Eğitimden Felsefeye**, Erzurum:Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2014
- Turan, Osman. **Selçuklular ve Türkiye**, İstanbul: Ötüken Yay., 2010
- Tosun, Cemal. **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, İstanbul: Pegem Yay., 2012
- Türk Dil Kurumu. **Türkçe Sözlük**, Ankara: Türk Tarih Basımevi Yay., Kemal Demiray ve diğerleri(haz.), 5.baskı, 1969.
- Uludağ , Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Marifet Yay., 1991.
- Uludağ , Süleyman. “Müşahede mad” , DİA, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994
- Ulaş, Sarp Erk. **Felsefe Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 2002.
- Ulutan, Burhan. **İbn-i Sina Felsefesi**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 2000

Veli, Şah Nimetullah. **Resail**, Tahran, 1340

Yıldırım, Cemal. **Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Doruk Yay., 2004

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul: Feza Gazetecilik, 1978

Yılmaz, Hasan Kâmil. **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012

Yılmaz, Hasan Kamil. **Tasavvufî Hadis Şerhleri Ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi**, İstanbul: M.Ü.İ.F.V Yay., 1990

Yavuz, Kerim. **Günümüzde Din Eğitimi**, Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1988

“I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı”, Konya: Mebkam Yay., 2008

“II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri Kitabı”, 2011 Demirli, Ekrem, Sadreddin Konevî Sempozyumu, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya, 2004